

K 28.304
2

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ

П. ГЕЛЕЙШВИЛИ

ИЗ ЛИТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДИЯ
ГРУЗИИ XVIII ВЕКА

АЛ. АМИЛАХОРИ, КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ,
ПИСАТЕЛЬ И МЫСЛИТЕЛЬ

ТБИЛИСИ

1936

პ. ბელეიშვილი

30

XVIII საუკუნის ლიტერატურული
მეგობრობებიდან

პო. ამილახოვი, როგორც პოლიტიკური
მოღვაწე, მწერალი და მოაზროვნე

K 18.519
2

დაიბეჭდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს
ფილიალის განკარგულებით.

გადაცემულია დასაბეჭდად 25/X—1935 წ.

დაიბეჭდა 26/VI—36 წ.

მთავლიტი № 7071-Д ტირაჟი 2000

შეკვეთა № 2612

„ზარია ვოსტოკას“ ა. ფ. მიასნიკოვის სახელობის წითელდროშოვანი
სტამბა

სპეც-2000
შემოწმებულია

საქართველო
ბიბლიოთეკა

K28304
2

ალექსანდრე ამილახვარი

წინასიტყვაობის მაგიერ

რანი ვიყავით გუზინ?

რანი მართ დღეს?

ნუგზარ ერისთვის დროსაო

სისხლის წვიმების დროსაო.

ხალხური.

1

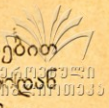
— „მე, პაპუნა ორბელიანი, ხელვკყავ აღწერად პირველად, რათა არ დავიწყებულ იქმნენ ესე ვითარნი ამბავნი და მერედ, შემდგომნი ჩემნი მოიხსენებდნენ ესოდენათა ჟამთა, ვითარებათა და ქცეულებათა, რომელ კნინლა და არასოდეს ყოფილ არიან ესე ვითარნი იწროებანი ქართლისანი და მალიადნი ცვლილებანი დამპყრობელთა და განმგეთა ქვეყნისა ჩვენისანი, მწარენი და ძნიადნი მოხარკეობანი, რომელი მე ვიხილე თვალითა ჩემითა და რომელიმე მომეთხრეს სარწმუნოთა კაცთაგან.“

ასე იწყებს თავის შესანიშნავ თხზულებას მაღალნიჭიერი ისტორიკოსი XVIII საუკუნისა, თანამედროვე მეფე ერეკლესი და მისი თვალსაჩინო თანამშრომელი პაპუნა ორბელიანი.

ჩვენ არ ვიცით მეორე მწერალი, რომელსაც ასეთის სრულყოფით მოეცეს XVIII საუკუნის საქართველოს ტრადიციის სურათი, როგორც ამ სტრიქონებში იძლევა

პაპუნა ორბელიანი. მართლაც XVIII საუკუნე, დაწვე
ბული ოციანი წლებიდან და გათავებული საქართველოს
სახელმწიფოებრივი სახის მოსპობით—1801 წლით,—
უსაშინელესი ხანა იყო საქართველოს ისტორიაში. ეს
იყო ხანა ქართველი ერის სისხლიდან დაცლისა, ეს იყო
მისი პოლიტიკური სხეულის უკანასკნელი გაბრძოლება,
რომელიც ქვეყნის პოლიტიკური სიკვდილით დამთავრ-
და...

მას შემდეგ რაც სელჯუკებმა ბიზანტიის იმპერია
დაიპყრეს (1453 წ.), საქართველო სრულიად მოწყდა
ევროპას, რომლის კულტურასთან მას ათიოდე საუკუნე
აკავშირებდა. ამ დროიდან ის მოემწყვდა ორ დიდ სა-
ხელმწიფოს — ირანსა და თურქეთს — შორის, რომლებიც
დაუზოგავად ებრძოდნენ ერთმანეთს თვით საქართველოს
დაპყრობისათვის. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო შეუწყო
ხელი საქართველოს პოლიტიკურად დანაწილებას. მტრე-
ბმა იმთავითვე ისარგებლეს ძველი, ყველა იმპერიალის-
ტების მიერ მიღებული პრინციპით: *divide et impera*,
რასაც შედეგად მოჰყვა საქართველოს მთლიანი სახელ-
მწიფოს სამ პატარა სამეფოდ და ხუთ კიდევ უფრო პა-
ტარა სამთავროდ დანაწილება. ეს ახლად მოვლენილი
პოლიტიკური ერთეულები, მათი წარმომშობი გარეშე
ძალების მიერ ზუგგამაგრებულნი, თავს ესხმიან ერთ-
მანეთს, ცეცხლითა და მახვილით ანადგურებენ საქარ-
თველოს მიწა-წყალს, დაუნდობლად ელეტენ თვით
ქართველ ხალხს. ქართველი მეფეები და ფეოდალები
იარაღით ხელში ებრძვიან ერთმანეთს. ისინი მთე-
ლი ძალღონით ეხმარებიან თავის საერთო მტრებს; ერთ-
მანეთს ეჯიბრებიან ირანის შაჰებისა და თურქეთის
სულთანებისადმი ერთგულებაში, რაც ყოველთვის მათი

საკუთარი სამშობლოს აკლებითა და განადგურებით
 თავდება. „აზავებულნი მებატონენი“ ყოველი მხრედან
 გარბოდენ ირანში, იღებდენ მაჰმადის რჯულს და შედი-
 ოდენ შაჰის სამსახურში. XVI საუკუნის დასაწყისში
 ამ ქართველი „მებატონეებისაგან“ შაჰის კარზე შესდგა
 მთელი ლაშქარი, იგი ცნობილია, როგორც „ყულთა“
 (მონათა) ლაშქარი, რომლის შეფადაც შაჰ-აბაზ პირვე-
 ლის დროს დანიშნული იყო ქართველი მეფის-ძე ხოსრო-
 მირზა, შემდეგ იმავე შაჰ-აბაზის მიერ ქართლის მეფედ
 დანიშნული როსტომი. ასე იქცეოდენ ქართველი ფეოდა-
 ლები ყოველთვის, როცა მათი ქვეყანა განსაცდელში იყო:
 დახმარების ნაცვლად, ისინი გარბოდენ განწირულ სამ-
 შობლოდან ისე, როგორც გარბიან ხოლმე ვირთაგვები
 დასაღუბად განწირულ გემიდან, და მტერთა ბანაკში
 გადადიოდნენ. ასე მოიქცენ ისინი მაშინაც, როცა მრის-
 ხანე შაჰ-აბაზმა უკვე გადაწყვიტა კახეთისა და ქარ-
 თლის ბედი და მათ წინააღმდეგ ჯარებს აგროვებდა.
 გაიფეს თუ არა ეს იმ დროის უდიდესმა ფეოდალებმა,
 საერთო ძალებით ქვეყნის დაცვის ნაცვლად, დაუყოვნებ-
 ლივ წავიდენ თავისი ჯარებით მრისხანე შაჰ-აბაზის
 დასახმარებლად. ეს „ბრწყინვალე“ თავადები იყვნენ:
 არაგვისა და მთიულეთის ერისთვის ნუგზარ, რომლის
 რდოსაც ხალხმა „სისხლის წვიმების“ დრო უწოდა;
 ქსნის ერისთავი იასე, ფალავანდიშვილი ფეშანგი, ხერხე-
 ულიძე ახატან, ამირახორი ანდუყაფარ, რომელმაც თავი-
 სი საკუთარი ქვეყნის აკლებაში ისეთი ერთგულება უჩ-
 ვენა მრისხანე შაჰს, რომ მან იგი სიძობის ღირსად მი-
 იჩნია და თავისი შვილის შვილი ცოლად შერთო. ასეთი-
 ვე დიდი სამსახური გაუწია შაჰ-აბაზს ყოფილმა არაგვის
 ერისთავმა ზაალმა, რომელსაც შაჰმა ჯილდოდ მისცა
 ბირუჯის დიდი მამულები კახეთის მახლობლად.

თუ ჩვენ გვსურს ძველი საქართველოს პოლიტიკური წარსული ერთ სურათში გამოვხატოთ, უნდა მთავიფონოთ ძველი ბერძნების ლეგენდა არგონავთებზე.

იაზონი, მეფე აეტისთან დადებული პირობის თანახმად, ხნავს მიწას და პურის ნაცვლად თესავს დრაკონის კბილებს. მიწიდან ამოცვივან ფოლადის ჯავშნიანი, თავით ფეხამდე შეიარაღებული გოლიათები, რომლებიც შეუტევენ სამტროდ მოსულ იაზონს. მაგრამ იგი, თვით მეფე აეტის ასულის, ჯადოსანი და თანაც მოღალატე მედეას დარიგებით, წინ გაუგდებს მათ ფეხის დასაცდენ შოლიპულ ქვას (Камень преткновенения); იმავე დროს თვითონ მედეა უმღერს მათ გეკატას ტკბილ ძილისპირს და აპკურებს სურნელოვან წყალს. გოლიათები თავს ანებებენ იაზონს, იარაღით ხელში მიესევნიან ერთმანეთს და მანამდე არ დაწყნარდებიან, სანამ ერთიმეორეს არ დახოცავენ.

ასეთი იყო საქართველოს პოლიტიკური ბედი. იგი მუდამ გარწმომორტყმული იყო სამტროდ განწყობილი იაზონებით, უკანასკნელნი ყოველთვის პოულობდნენ ქართველ დიდებულებს შორის მოღალატე მედეას, რომელიც ტკბილი ძილისპირითა და აიაზმის წყლის პკურებით აწყნარებდა ხალხს, აელეტინებდნენ ერთმანეთს ქართველებს და თვითონ ყოველთვის გამარჯვებული გამოდიოდნენ მათთან ბრძოლაში.

ბოლოს, როცა ირანის და თურქეთის ბედის განმგებელთ დაინახეს, რომ თვით ქართველი მაღალი წოდება საკუთარი ქვეყნის დაცვის ნაცვლად მტრებს უწევს დახმარებას, მათ უკუადგეს ურთიერთ შორის ბრძოლა და გადაწყვიტეს თანხმობით გაეყოთ საქართველოს სახელმწიფო ირანსა და თურქეთს შორის. ეს მათ მოიყვანეს

სისრულეში 1686 წელს, როცა შაჰ სეფიმ და სულთანმა ამურატ IV-მ გაიყვეს მთელი საქართველო: ირანი დაეპატრონა აღმოსავლეთ საქართველოს, თურქეთი — დასავლეთს.

ასეთი იყო საქართველოს მდგომარეობა XVI საუკუნის დასაწყისიდან. მაგრამ ჯერ მეცნიერებამ არ იცის ისეთი სოციალური სენი, რომელსაც ადამიანი არ შეეჩვიოს. და დროთა განმავლობაში, ერთის მხრით, საქართველოსა, ხოლო მეორის მხრით, ირანსა და თურქეთს შორის თავისთავად გამოიმუშავდა რაღაც იმ მოვლეობათა ნორმები, რომლებიც დაეკისრა ქართველ ხალხს დამპყრობელთა სასარგებლოდ. და თუ თავის მოვლეობას პირიანად შეასრულებდა, ახალი ბატონებიც, გამოდიოდნენ რა თავისი პირადი ინტერესებიდან, იმ ინტერესებიდან, რომელიც ყოველ ჭკუათამყოფელ ადამიანს უკარნახებს:—თუ მატყლი გინდა, ცხვრები სულ კი არ უნდა გასწყვიტო, —ფიზიკური არსებობის შესაძლებლობას მაინც აძლევდნენ ქართველ ხალხს...

საქართველო არასოდეს არ შერიგებია ასეთ მდგომარეობს. ის ყოველთვის სარგებლობდა პოლიტიკური გართულებით თავის მოსისხლე მტრებს შორის და ხშირად იარაღით ხელში იბრძოდა. დაკარგულ უფლებათა აღსადგენად. მაგრამ მან იცოდა, რომ მარტო თავის ძალაზე დაყრდნობილი ისლამის სიმკაცრეს თავს ვერ დააღწევდა და დაკარგულ უფლებებს ვერ აღიდგენდა... ასეთ პირობებში ძალაუნებურად უნდა წამოჭრილიყო საქართველოში ორიენტაციის საკითხი:—ვისთან ერთად? ვისთან კავშირი უფრო ხელსაყრელი იქნება? ვისი დახმარებით შეიძლება დაკარგულ უფლებათა აღდგენა თუ არა, ფიზიკური არსებობის შენარჩუნება მაინც?

სად იყო ასეთი ძალა? ვის უნდა ეხსნა საქართველო ისლამის სიმკაცრისაგან? ასეთ ძალად მაშინდელ საქართველოს პოლიტიკის ხელმძღვანელებს „ერთმორწმუნე“, „აღმოსავლეთის ყველა ქრისტიანეთა ისტორიული დამცველი“ რუსეთი ეხატებოდათ და მათაც მისკენ მიაპყრეს ცრემლიანი თვალები.

ამ ნიადაგზე შეიქმნა რუსეთ-საქართველოს შორის დიპლომატიური ურთიერთობა, რომელიც იოანე მრისხანეს დროიდან დაიწყო. მაგრამ ამ ურთიერთობას არავითარი რეალური შედეგი არ მოჰყოლია საქართველოსათვის. რუსეთის ხელმწიფეები კი ხშირად სარგებლობდნენ იმ ცრემლიანი და თანაც მონური „ხელშეკრულებებით“, რომლებსაც მათთან ქართველი მეფეები სდებდნენ და რომლებშიაც საქართველოს რუსეთის „საფარველ ქვეშ“ ატანდებდნენ. ასე მოიქცა, მაგალითად, რუსეთის ხელმწიფე ალექსი მიხეილისძე, რომელმაც ირანის შაჰ-აბაზ პირველს 70 ათასი მანეთი—„მცირე ხაზინა“ გამოართვა სწორედ იმ დროს, როცა იგი მიწასთენ ასწორებდა რუსეთის „საფარველ ქვეშ“ მყოფ ქართლ-კახეთს.*

რუსეთის დახმარება საქართველოსათვის მხოლოდ იმაში გამოიხატებოდა, რომ მისი მეფეები ხან ქორმიმინოებს გამოუგზავნიდნენ ქართველ მეფეებს:—არ მოგწყინდეთ, მწყერებზე ნადირობით გაერთეთო; ხან

*. იხ. Соловьев. Ист. Росели, кн. II, стр. 712. ალბათ, იმავე „ხელშეკრულებიდან“ გამოდიოდა პეტრე პირველი, რომელმაც 1724 წელს თურქეთს „დაუთმო“ მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ირანისაგან „მოპარული“ (მარქსის სიტყვა) პროვინციების სამაგიეროდ; ალბათ, იმავე „საბუთებიდან“ გამოდიოდა ეკატერინე მეორე, როცა მან 1774 წ. კუჩუმ ცაინარჯის ხავის დროს თურქეთს დასავლეთ საქართველოს თითქმის მთელი ტერიტორია უთავახა.

კიდევ ბერებს გამოუგზავნიდენ:—ურჯულოებისაგან წაბილწული ეკლესიები ხელახლად აკუთრებინეთო.

XVIII საუკუნის დამდეგს, როცა ირანი ავღანელთა და ბელუჯისტანელთა აჯანყებებმა შეასუსტა, როცა თვით სახელმწიფოში თავი აიშვეს ფეოდალებმა და თითოეული მათგანი ცდილობდა შაჰის გვირგვინით თავის დამშვენებას, საქართველომ ჩინებულად ისარგებლა მტრის ასეთი გაჭირვებით და ცოტა თავისუფლად ამოისუნთქა.

ვახტანგ VI ერთობ გონიერი და კულტურული მმართველი გამოდგა. მეზობლებთან დაუსრულებელი ომების ნაცვლად მან ქვეყნის კულტურულ აღორძინების საქმეებს მიჰყო ხელი. ვახტანგმა ტფილისში გახსნა ჩინებულად მოწყობილი სტამბა, დაიწყო ქართულ ენაზე წიგნების ბეჭდვა, შექმნა ქართველ მეცნიერ ისტორიკოსთა კომისია, რომელმაც სისტემაში მოიყვანა ქართული ისტორიის ყველა წყაროები; განაგრძო „ქართლის ცხოვრება“ XVIII საუკუნემდე, სისტემაში მოიყვანა ძველი და ახალი ქართული კანონმდებლობა, რომელსაც დღეს მეცნიერება იცნობს „ვახტანგის კანონთა კრებულის“ სახით და რომელსაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა XIX საუკუნის პირველ ნახევარშიაც. ვახტანგის დროს დაიწერა და დაიბეჭდა მრავალი სამეცნიერო წიგნი, რომელთა შორის ყველაზე შესანიშნავია ვახუშტის საქართველოს ისტორია და გეოგრაფია, განსაკუთრებით გეოგრაფია, რომელსაც დღესაც დიდ მეცნიერულ მნიშვნელობას აკუთვნებენ სპეციალისტები და რომლის მსგავსიც, აკადემიკოსი ნიკო მარის ავტორიტე-

ტული თქმით, იმ დროს არ მოეპოებოდა ევროპის არც ერთ განათლებულ სახელმწიფოს..

დაიწყო მყუდრო ცხოვრება. მინდორ-ველებში კვლავ გაისმა დიდიხნიდან დადუმებული მიწის მუშის ოროველა... ასე ნელ-ნელა იკრეფდა ძალას საქართველო. მაგრამ ერთობ ხანმოკლე გამოდგა ეს მყუდრო ცხოვრება. მალე ჩამწარდა საქართველოს ეს ცოტახნით გამოღვიძება.

4

რა მოხდა?

XVII საუკუნის ოციან წლებში რუსეთის სავაჭრო კაპიტალმა, რომელმაც თავის სათარეშოდ ვერ გაიკაფა გზა ევროპისაკენ, ვერ ჰპოვა გასავალი ბალტიისა და შავ ზღვაზე, აღმოსავლეთისაკენ იბრუნა პირი. აი ამ სავაჭრო კაპიტალის მედროწემ, **პეტრე პირველმა**, ვადასწყვიტა ესარგებლა ირანის პოლიტიკური კრიზისით და ჩამოეჭრა მისთვის მდიდარი პროვინციები. რაკი პეტრეს მარტო თავისი ძალის იმედი არა ჰქონდა, დახმარებისათვის მიმართა საქართველოს მეფეს ვახტანგ VI-ს. ეს ერთობ დიდი ამბავი იყო მაშინდელ საქართველოსთვის. თუ რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ქართველი მეფეები ამაოდ სთხოვდნ დახმარებას რუსეთის ხელმწიფეებს, ახლა თვითონ დიდი და ძლიერი რუსეთის ყველაზე გამოჩენილი ხელმწიფე უწოდებდა მათ ხელს სამეგობროდ და დახმარებას სთხოვდა იმ ირანის წინააღმდეგ, რომელმაც საუკუნეთა განმავლობაში სისხლიდან დასცალა საქართველო, მოუსპო მას არსებობის შესაძლებლობა. აბა ამაზე ბედნიერ შემთხვევას როგორ წარმოიდგენდა ქართველი პოლიტიკის ხელმძღვანელი, და ვახტანგ

VI სრულიად უყოყმანოდ, სრულიად დაუფიქრებლად შეუდგა პეტრეს წინადადების ასრულებას. გამოიყვანა 40 ათასი კაცისაგან შემდგარი კარგად შეიარაღებული ჯარი (მათ შორის 12 ათასი სომეხი), გაიარა განჯა და ომი გამოუცხადა დაღესტანს, რომელსაც სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ცეცხლითა და მახვილით უტევდა პეტრე პირველი. მართალია, ვახტანგს ლეკებთან შეტაკება არ მოუხდა, მაგრამ მაინც უდიდესი დახმარება გაუწია პეტრე პირველს. ორ ცეცხლს შუა მომწყვდელი შეშინებული დაღესტანი თითქმის სრულიად უბრძოლველად დასთანხმდა პეტრე პირველის ყველა მოთხოვნის შესრულებაზე. პეტრემ თითქმის სრულიად უბრძოლველად მოაჭახრაკა თავისი საქმეები: ანექსია უყო ირანის მდიდარ პროვინციებს და უკან გაბრუნდა ისე, რომ ერთხელაც არ დაფიქრებულა თავის მოკავშირე მეფე ვახტანგის და მისი ჯარების ბედზე. ერთხელაც არ დაფიქრებულა იმაზე, რომ მის მიერ მტრების პირისპირ დატოვებულ საქართველოს დაღესტანი, ირანი და თურქეთი არ აპატიებდნენ ვახტანგის ასეთ ღალატს.

წავიდა პეტრე და საქართველო დარჩა მარტოდ-მარტო, მტრულად განწყობილი მუსულმან სახელმწიფოებით გარემოცული. რა მოხდა? ჩვეულებრივი რამ! პეტრემ უკვი მიიღო ის, რის მიღებაც მას სურდა, მან უკვი დაიპყრო ირანის მდიდარი პროვინციები: უკვი დიპლომატურად მოაჭახრაკა საქმი თურქეთთან და გზას გაუდგა.

იმედგაცრუებულმა, მოტყუებულმა ვახტანგმა ვერც კი მოასწრო ტფილისში დაბრუნება, რომ უკვი დაიწყო ქართლ-კახეთის უდიდესი ტრაღედია. ისეც მოუსვენარი დაღესტანი, რა თქმა უნდა, ქართველებს არ აპატიებდა ასეთი გაჭირვების დროს ვერაგულად თავდასხმას. კიდევ

უფრო უკმაყოფილო უნდა ყოფილიყო ირანი, რომელსაც მისმა ვასალმა ქართლის მეფემ უღალატა და მის მოსისხლე მტერს მიემხრო. თურქეთი ხომ პეტრესთან წინასწარი შეთანხმების ძალით უნდა დაპატრონებოდა აღმოსავლეთ საქართველოს...

და დაიწყო ქვეყნის უბედურება. ჯერ ქართლს თავს დაესხა ირანის შაჰის მიერ ქართლის მეფედ დანიშნული კონსტანტინე, რომელმაც ლეკებისა და ირანის ჯარების დახმარებით ნაცარ-ტუტად აქცია ტფილისი. ამას თან მოჰყვა თურქეთის ჯარების მიერ ქართლის დაპყრობა. მეფე ვახტანგი და ბაქარი უომრად უთმობენ სამეფოს თურქეთის ჯარებს და გარბიან რუსეთისაკენ, სადაც მათ იღებენ არა ისე, როგორც დიდად სასურველ სტუმრებს, მაგრამ მაინც აძლევენ ბინას და ულუფას, ისე ყოველ შემთხვევისათვის, დიპლომატიური საჭიროებისათვის.

აღმოსავლეთი საქართველო დარჩა მოტყუებული, უმწეო, ურიცხვი მტრების პირისპირ. ამ დროს ქართლში არ სჩანს არც ერთი კაცი, რომელმაც სცადოს მაინც ხალხის ძალების ორგანიზაცია, მტრებთან შებრძოლება ან მათთან რაიმე საერთო ენის გამონახვა, სცადოს მაინც ხალხის უბედურების შემსუბუქება. სრულიად წინააღმდეგ მოვლენას ვხედავთ. იწყება ჩვეულებრივი მოღალატეობა ქართველი ფეოდალებისა. ყველა მათგანი ცდილობს ქვეყნის ახალი ბატონების გულის მოგებას, იჩქარის მათთვის ერთგულების გამოცხადებას. ქართლ-კახეთის ისტორიაში დგება საშინელი ხანა, რომელსაც თანამედროვე პოეტი დ. გურამიშვილი ასე აგვიწერს:

„ქართლის ჭირსა ვერვინ მოსთვლის, თუ არ ბრძენი,
ენა მკვერი.

იფქლი ღვარძლად გარდაიქცა, ზედ მობრუნდა ცე-
ცხლის კვერი“

მაგრამ ქვეყნის ასეთ უბედურებაში პოეტი თავი
სიანებს, ქართველებს უფრო ამტყუნებს, ვიდრე გარეშე
მტრებს:

„კახელების აღმა ხნული, ქართველებმა დაღმა ფარ-
ცხეს,
უწინდელ გათხუნვილი დარჩა კაბდო აღარ გარცხეს.
უკულმართად ხვნა და ფარცხვამ ეს ნაყოფი გა-
მოილო:
მოგვითხარა ქართლ-კახეთი, ძირ-ფესვიან ამოილო“.

5

ეს საშინელი ხანა გაგრძელდა მრისხანე ნადირ-შა-
ჰის სიკვდილამდე, მანამდე, სანამ მისი ხმლით აღდგე-
ნილი ირანის მთლიანობა ხელახლა არ დაირღვა; სანამ
ირანი ხელახლა არ მოიკცა ანარქიამ.

ამ ანარქიით კვლავ ისარგებლეს ირანის ყველა
ვასალებმა, ისარგებლეს ქართლ-კახეთის მეფეებმაც. ამ
დროს (1747 წლიდან) ირანის უღელი თანდათან
სუსტდება და მისგან განთავისუფლებული ქართლ-კახე-
თის მეფეები იწყებენ თავდაცვიდან შეტევაზე გადასვ-
ლას. პატარა სახელმწიფოებსაც (სეთივე დიდი იმპე-
რიალისტური მადა ჰქონდათ, როგორც დიდ სახელ-
მწიფოებს. ეს აწკარად გამოირკვა ერეკლე II-ის
მეფობის პირველ ხანებში. ამ დიდად ნიჭიერმა პოლი-
ტიკოსმა და კიდევ უფრო ნიჭიერმა სარდალმა სულ
ადვილად დაიმორჩილა გუშინდელი მტრები—განჯისა
და ერევნის სახანოები და მათ ყოველწლიური ხარაჯი
დაადო.

სახელმწიფოს შინაგან მშენებლობაში ერეკლე მეორე დაადგა მისი პაპის, ვახტანგ VI-ის მიერ გაკვა-
ლულ გზას. ერეკლეს გამეფების დროიდან ხელახლა იწყება საქართველოში კულტურული აღორძინების ხანა. ტფილისში იხსნება ჩინებულად მოწყობილი სტამბა, იწყება წიგნების ბეჭდვა. დღის წესრიგში დგება ხალხის განათლების საქმე. ტფილისში და თელავში იხსნება აკადემია, რომელშიც თავს იყრიან იმდროინდელი ქართველი მეცნიერები. აკადემიებში გარდა საღვთისმეტყველო საგნებისა ასწავლიან სხვადასხვა მეცნიერებას, ასწავლიან ქველსა და ახალ ენებს; იწყება დიდი ხნიდან გაუქმებული ოქროს, ვერცხლისა და სპილენძის მალაროების დამუწავება, რითვისაც ერეკლე საზღვარგარეთიდან იწერს ამ საქმის საუკეთესო მცოდნეებს. ტფილისში არსდება ზარათხანა, სადაც სჭრიან ქართულ ფულს. ტფილისშივე ვხვდავთ კერამიკის ჩინებულად მოწყობილ ქარხანას. ქართველი მწერლები და მეცნიერები ერთმანეთს ეჯიბრებიან კულტურულ მუშაობაში. ერეკლეს მეფობის დროს გადაიღვა ნაბიჯები ქართული თეატრის შესაქმნელათ. თარგმნიან სხვადასხვა ენებიდან სასცენო თხზულებებს. მაგალითად, დავით ჩოლოყაშვილი თარგმნის ფრანგულიდან რასინის „იფიგენიას“, უმაღლეს წერტილამდე აღის ქართული ლირიკა მაღალნიჭიერი პოეტის ბესიკის შემოქმედებაში; იწერება საუკეთესო წიგნი, „კალმასობა“, იქმნება ქართული გრამატიკა.....

ამრიგად, ჩვენ ვხვდავთ, რომ ირანის ჩამოშორების შემდეგ საქართველო თანდათან დგება მყუდრო, კულტურული ცხოვრების გზაზე. იგი თანდათან იშუშებს

მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში მიღებულ ქართლში
ბეის და ალორძინების გზას ადგება.)

X მაშინდელი ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ მდგომარეობას ყველაზე უფრო ახასიათებს რუსეთის მთავრობის საიდუმლო აგენტი, კინძე მანგოვი, რომელიც 1760 — 1762 წლებში ცხოვრობდა და „მოღვაწეობდა“ ტფილისში. ის თავის მთავრობას ასე აუწერს მეფე ერეკლესა და ქართლ-კახეთის მდგომარეობას 1762 წელს: „საქართველოს მეფე (ორიგინალში მეფის ძე) ირაკლი სრულ ძლიერებაში იმყოფება, როგორც ეს შეეფერება ნამდვილ თვითმპყრობელს (самовладельцу); საქართველოს ყველა თავადნი, აზნაურნი და მდაბიონი მის სრულ მორჩილებაში არიან“. — შემდეგ მანგოვი იძლევა ცნობებს ერეკლეს შეიარაღებული ძალების შესახებ. დაუსრულებელი თავდასხმისაგან ქვეყნის დასაცავად ერეკლეს ჰყოლია ექვსი ათასი კაცისაგან შემდგარი მუდმივი ჯარი; საჭირო დროს მას შეძლება ჰქონია ამდენივე ჯარის გამოყენებისა. ომის საჭიროების მიხედვით ის შეიარაღებულ ძალას ქიზობდა აგრეთვე ყაზარდოს ჩერქეზებისაგან. „ახლა ირაკლის არც ერთი მხრიდან არ მოელის ომის საშიშროება: ირანს იგი თვითონ ეპყრობა მფარველობით. თურქეთის საზღვრებიდანაც ის უზრუნველყოფილია“.

მანგოვის ცნობებს XVIII საუკუნის სამოციან წლების ქართლ-კახეთის პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ სავსებით ადასტურებს თვითონ მეფე თეიმურაზი იმ თხოვნაში, რომელიც მან 1761 წელს მიართვა რუსეთის ხელმწიფეს ელისაბედს:

„სპარსეთში დაუსრულებელი ანარქიისა და იმ გარემოების მეოხებით, რომ ოსმალეთის მთავრობა ჩვენს საქმეებში არ ერევა, ისეთი კარგი პირობები იქმნება საქართველოსთვის, რომლის მსგავსიც მას არასოდეს ჰქონია, ორი ძლიერი მაჰმადიანური სახელმწიფოს მხრით საქართველო უზრუნველყოფილია“...

შეიძლება იკითხოთ: თუ ეს ასე იყო, თუ იმ დროს ქართლ-კახეთი ამდენად ძლიერი იყო, მაშ რატომ მიდიოდა თეიმურაზი რუსეთში, რატომ სთხოვდა მას დახმარებას? რაში ესაჭიროებოდა მას ასეთი დახმარება? ამის პასუხი თვითონ თეიმურაზ მეორეს მოუსმინოთ:

— „ფვიქრობთ რჩეული კორპუსით შევიჭრათ ირანში, მოვარიგოთ ურთიერთშორის ცნობილი პარტიები, დავაწყნაროთ ქვეყანა და შეერთებული ძალით შაჰად დავსვათ რუსეთისთვის (პირველ ყოვლისა, რათქმა უნდა, საქართველოსთვის პგ.) სასურველი პირი“.*

ყველა ეს ფაქტები იმას როდი მოწმობენ, რომ იმ დროინდელი საქართველო „დაცემული“ და „დასალუპავად გამზადებული“ ყოფილიყოს. პირიქით, ამ ფაქტებიდან აშკარა ხდება, რომ ქართლ-კახეთის მეფეებს უკვე დაუვიწყნიათ წარსული უბედურება და, უდიდესი იმპერიალისტური ზრახვებით შეპყრობილებს, მოუნდომებიათ ირანში ანარქიის ჩაქრობა და თუ მთელი ირანის არა, მისი რამდენიმე პროვინციის მაინც ხელში ჩაგდება.

* „Замышляю отборным корпусом в Персию вступить для приведения в соглашение знатных персидских партий дабы тем способом, укротя мятежи, стараться совокупными силами шаха, доброжелательного России на престол Иракский возвести“ (см. Московский Центр. архив Феодално-крепостной эпохи. Грузинские дела, № 1, 1761 г.).

ეს რა თქმა უნდა არ შედიოდა რუსეთის დიპლომატიის
გეგმებში. მას თვითონ უნდოდა ესარგებლა ირანში გამე-
ფებული ანარქიით და, თუ მთლად ვერ დაიპყრობდა
მას, ირანის ის პროვინციები მაინც შემოეერთებია რუსე-
თისთვის, რომლებიც პეტრე პირველმა წაართვა მას
და, რომლებიც ძლიერმა ნადირ შაჰმა უკანვე გამოს-
ტაცა რუსეთს... ასეთ დროს რუსეთი ხედავს, რომ სა-
ქართველოში, იმ საქართველოში, რომელსაც იგი თავის
ლუკმად სთვლის, იზრდება ძალა, რომელიც მზადაა
ხელიდან გამოსტაცოს ირანის ნაწილები და თვითონ
დაეპატრონოს მათ.

7

და რუსეთის მთავრობა ყოველნაირად ცდილობს
ხელი შეუშალოს მას, ანარქიის მორევეში ჩაახრჩოს მთე-
ლი საქართველო. ამ დროიდან იწყება ჩუმი, მაგრამ სას-
ტიკი ბრძოლა მეფე ერეკლესა და რუსეთის მთავრობას
შორის. ზემოთ დასახელებული მანგოვის მოხსენებიდან
ვტყობილობთ, რომ მეფე ერეკლე, მისი მამის თეიმურა-
ზის გარდაცვალების შემდეგ, დიდად უკმაყოფილო
ყოფილა რუსეთის მთავრობისა და ცდილა კიდევ რუ-
სეთთან ყოველგვარი დამოკიდებულების შეწყვეტას. იმ
დროს ერეკლეს ბრძანებით აკრძალული ყოფილა სა-
ქართველოდან ვისიმე რუსეთში გაშვება. საქმე იქამდე
მისულა, რომ აშტრახანის გუბერნატორი იძულებული
გამხდარა რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიაში დაე-
სვა საკითხი:—წესწყვიტოს თუ არა მან ერეკლესთან
დამოკიდებულება. კოლეგიას ამაზე გადაჭრით უარი
განუცხადებია, და გუბერნატორისთვის დაუვალეზია:—
ეცადე მეფე ერეკლე დაარწმუნო, რომ რუსეთის მთავ-

რობა მუდამ იყო და ამიერიდანაც დარჩება მასთან მე-
გობრულ განწყობილებაში, და რომ რუსეთს არასოდეს
არ უფიქრნია უარი ეთქვა საქართველოსთვის დახმარე-
ბაზე.

რუსეთის მთავრობის ასეთი პოზიცია ამ საკითხში
ადვილი გასაგებია. იმ დროს ერეკლესთან დიპლომატი-
ური დამოკიდებულების შეწყვეტა ეკატერინეს მთავ-
რობის მხრით ხაფანგში მომწყვდეული მსხვერპლის გან-
თავისუფლება იქნებოდა. ერეკლესთვის კი ეს დიპლო-
მატიური დამოკიდებულების შეწყვეტა ორი მხრით
იყო სასარგებლო. პირველყოვლისა იმით, რომ ეს ერეკ-
ლეს გაათავისუფლებდა რუსეთის კონტროლისაგან ან,
უკეთ რომ ვთქვათ, მისი პოლიტიკური აგენტებისაგან,
რომელნიც მრავლად „მოღვაწეობდნენ“ ქართლ-კახეთის
მიწა-წყალზე და აგიტაციას ეწეოდნენ ისედაც ერეკლე-
თი უკმაყოფილო ქართველ ფეოდალებს შორის. რუსეთ-
თან დიპლომატიური ურთიერთობის შეწყვეტა ერეკ-
ლესთვის კიდევ იმით იქნებოდა ხელსაყრელი, რომ ერე-
კლეს შეურიგდებოდნენ და დაუახლოვდებოდნენ ირანი
და თურქეთი, რომელნიც სწორედ რუსეთთან კავშირის
დაჭერისთვის ესხმოდნენ თავს საქართველოს სამეფოს.
იქვს გარეშეა, რომ რუსეთის შიში შეაკავშირებდა გუ-
შინდელ მოსისხლე მტრებს. ისინი საერთო ძალით გაუმ-
კლავდებოდნენ საერთო მტერს და, უნდა ვიფიქროთ, მა-
შინ საქართველოსა და საერთოდ ამიერ-კავკასიის ბე-
დიც სხვანაირად გადაწყდებოდა. ყოველივე ეს ჩინებუ-
ლად ჰქონდა გათვალისწინებული ეკატერინე მეორეს
დიპლომატს და სწორედ ამიტომ იგი ყოველ ღონეს
ხმარობდა ერეკლესთან კავშირის შესანარჩუნებლად.

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ შევეცადეთ მკითხველისათვის დაგვესურათებია ეკატერინეს მთავრობისა და ერეკლეს ურთიერთ დამოკიდებულება, დაწყებული 1762 წლიდან და გათავებული „გეორგიევსკის ტრაქტატი“—1783 წლით. აქ საჭიროდ მიგვაჩნია, ორიოდ სიტყვით აღვნიშნოთ და ავხსნათ წინააღმდეგობა, არსებული ერეკლეს მიერ წარდგენილ პირობებსა და იმ აქტს შორის, რომელსაც „გეორგიევსკის ტრაქტატი“ ეწოდება. ეს ტრაქტატი სრულიად ეწინააღმდეგება ერეკლეს მიერ წარდგენილ პირობებს და, მიუხედავად ამისა, მაინც დამტკიცებულ იქნა ერეკლეს მიერ.

როგორი პირობები წარუდგინა მეფე ერეკლემ ეკატერინე მეორეს მასთან კავშირის დასადებად? რას თხოულობდა იგი? ის დაახლოებით თხოულობდა შემდეგს:

1. პირველ რიგში ერეკლე თხოულობდა 4000 რუხისის ჯარისკაცს, რუსეთის მთავრობის ხარჯით. იგი ამ ჯარით ეპირებოდა ახალციხის რაიონისა და ალაზნის ვალმა ლეკების მიერ წართმეულ კახეთის მიწების უკან დაბრუნებას.

2. რუსეთის მიერ მისი, ერეკლეს, შთამომავლობის ერთხელ და სამუდამოდ ცნობას ქართლ-კახეთის ტახტის მემკვიდრედ. ასეთი ცნობა მას იმიტომ ესაჭიროებოდა, რომ რუსეთის კარზე ყოვეთლვის იყვნენ საქართველოს ტახტის პრედენდენტები, რომლებსაც რუსეთის მთავრობა, როცა ამას მისი ინტერესები მოითხოვდა, ყოველთვის უჭერდა მხარს საქართველოში პოლიტიკური წყლის ასამღვრევად.

3. ერეკლე რუსეთს, გაჭირვების შემთხვევაში, სუსხად სთხოვდა საჭირო თანხას რუსის ჯარის შესანახად.

რა მოვალეობას კისრულობდა ერეკლე ყოველივე შემთხვევაში ჩამოთვლილის სამაგიეროდ? იგი დაახლოვებით ასეთ ვალდებულებას კისრულობდა:

1. რუსის იმ ჯარების ხარჯი, რომელსაც დაახმარებდნენ საქართველოს მისი კუთვნილი მიწა-წყლის დასაბრუნებლად, ერეკლეს რამდენიმე წლის ვადაში უნდა აენახლაურებია რუსეთის ხაზინისათვის.

2. ეკატერინეს მთავრობისათვის მძევლად უნდა მიეცა ერთ-ერთი შვილი.

3. ნახევარი შემოსავალი იმ მადნეულის დამუშავებისაგან, რომელიც მაშინ უკვე აღმოჩენილი იყო, ან მომავალში იქნებოდა აღმოჩენილი, ერეკლეს უნდა ეძლია რუსეთის ხაზინისათვის.

4. ქართლ-კახეთის ქვეშევრდომთა თვითეულ ოჯახზე რუსეთის ხაზინას უნდა მიეღო 70 კაპეიკი.

5. ერეკლეს ეკატერინესთვის უნდა ყოველწლიურად ეძლია 2000 ვედრო საუკეთესო ღვინო ყიზლიარში მიტანით.

6. მისთვისვე ყოველწლიურად უნდა ეგზავნა 40 საუკეთესო ბედაური.

7. იმ ოლქების მცხოვრებლებისაგან, რომლებიც რუსეთის ჯარის დახმარებით იქნებოდნენ დაპყრობილი და საქართველოსთვის შემოერთებული, რუსეთს უნდა ყოველწლიურად მიეღო კომლზე 70 კაპეიკი. იმავე პროვინციების მცხოვრებლებს რუსეთის ხაზინისთვის ყოველწლიურად უნდა ეძლიათ 200 ფუთი აბრეშუმი.

8. ქართლ-კახეთის ყველა ოლქს, როგორც უკვე არსებულთ, ისე იმათ, რომლებსაც დაიპყრობდნენ და სა-

მეფოს წემოუერთებდენ, რუსეთისათვის უნდა ედ-
ლიათ იმდენივე ჯარისკაცი კომლზე, რამდენსაც შიდა
რუსეთის მცხოვრებლები აძლევენ.*

★

ასეთი იყო ის პირობები, რომლებიც ერეკლეს დიპ-
ლომატებმა წარუდგინეს ეკატერინეს მთავრობას.

აბა შეადარეთ ეს იმას, რაც ცნობილია „გეორგიევ-
სკის ტრაქტატის“ სახელით და რასაც რატიფიკაცია
უყო თვითონ ერეკლემ. ჩვენ აქ მოვიყვანთ ამ ტრაქტა-
ტის მხოლოდ ორი-სამი მთავარი მუხლის შინაარსს.

—„მეფე ქართლისა და კახეთისა თავისი და თავის
მემკვიდრეთა სახელით პირობას სდებს, რომ სამუდა-
მოდ უარყოფს ირანისგან ან სხვა რომელიმე სახელმწი-
ფოსაგან დამოკიდებულებას და სცნობს მხოლოდ სრუ-
ლიად — რუსეთის თვითმპყრობელობას, მის უზენაეს
უფლებას, მის მფარველობას და აღუთქვამს მას რუსე-
თის ტახტისადმი ერთგულებას და მუდამ მზადყოფნას
მისი სარგებლობისათვის, საცაღ და როცა ამას რუსეთის
ინტერესები მოითხოვენ.

— ქართლ-კახეთის მეფეები სამემკვიდრო ტახტზე
ასვლის წინ მოახსენებენ სრულიად რუსეთის იმპერა-
ტორის კარს და გამოითხოვენ ქართლ-კახეთის ტახტზე
ასვლის ნებართვას და მიიღებენ მისგან ინვენსტიტუ-
რას, რის შემდეგ ისინი იღებენ ფიცს რუსეთის იმპერიის
ერთგულებაში და მისი უზენაესი უფლებათა ცნობის
შესახებ“.

ეს არის თავი და თავი გეორგიევსკის ხელწერულე-

* Бутков. Материалы. II, 119 გვ.

ბაში. რას პირდება ეკატერინეს მთავრობა ყოველი ამის
ნაცვლად ქართლ-კახეთის მეფეებს?

—„მათი იმპერატორებითი უდიდესობა მათი და მათი მემკვიდრეების სახელით აღუთქვამს და აიძულებს ქართლ-კახეთის მეფეებს და მათ მემკვიდრეებს, რომ მათ არასოდეს არ მოაკლდებათ რუსეთის მოწყალეობა და მფარველობა“.*

და ქართლ-კახეთის მეფეებს ამ სრულიად უშინა-
არსო აღთქმის საფასურად ქვეშევრდომობის ფიცსა და თავისთავზე უარის თქმასაც არ აკმარებენ. მათ აიძულებენ: რუსის ჩინოვნიკების დაუკითხავად, მათ ნებადაურთველად არავითარი დამოკიდებულება, უბრალო მეზობლური მიწერ-მოწერაც კი არ იქონიონ არც ერთ სახელმწიფოსთან, სახანოებსა და სამთავროებთან.

როცა რუსეთის დიპლომატიის მიერ ამ ტრაქტატის ირგვლივ წინასწარ წარმოებულ მუწახობას გვეცნობით, დაუჯერებლად, სრულიად მოულოდნელად გვეჩვენება ის ეფექტი, რომელიც მიიღო ეკატერინე მეორემ გეორგიევსკში დადებული ხელშეკრულების სახით. როცა მას ამ კომედიის მთავარ როლში „ქართლის კანონიერი მემკვიდრე“ აღექსანდრე ბაქარისძე გამოჰყავდა, იგი სრულიადაც არ ფიქრობდა, რომ ასეთ ეფექტს მიიღებდა, ასე შორს წავიდოდა საქართველოსთან დამოკიდებულებაში და თავის მინისტრებს წინადადებას აძლევდა უფრო ცოტას დასჯერებოდენ. გავიხსენოთ თვით გეორგიევსკში დადებულ ხელშეკრულების ავტორის და ბეზბოროდკოს წერილი თ—დ პატიომკინთან: „მისი იმპერატორებითი უდიდესებულების აზრი ასეთი იყო, რომ თქვენი ბრწყინვალეების მეშვეობით საქართველოს მე-

* იქვე, გვ. 123 -128.

ფეებთან (ერეკლესა და სოლომონთან) დადებული
საკავშირო ტრაქტატი, რომელშიაც სრულიადაც არ
და ყოფილიყო ნახსენები სიტყვა მათი რუსეთისადმი
ქვეშევრდომობის შესახებ, ისინი ნახსენები უნდა ყოფი-
ლიყვნენ მოკავშირეებად რუსეთის იმპერიის საფარველ
ქვეშ.*

გეორგიევსკში დადებული ტრაქტატი კი სრული
წინააღმდეგობაა, როგორც ეკატერინე პირველის აქ გა-
მოთქმული სურვილისა, ისე ერეკლეს მიერ წარდგენი-
ლი პირობებისა. გეორგიევსკის ტრაქტატიდან ჩვენ აშკა-
რად ვხედავთ, რომ ეკატერინე იღებს ყველაფერს, მისი
კონტრაგენტი კი არაფერს, გარდა უბრალო, სრულიად
უშინაარსო დაპირებისა მოწყალებისა და მფარველობის
შესახებ, აგრეთვე იმ ნივთების ღირებულებისა, რომელნიც
ინვენსტიტურის სახით რუსეთის ხელმწიფეს უნდა გა-
მოეზაუნა ქართლ-კახეთის მეფეებისათვის.

ქართველმა დიპლომატებმა ეს მშვენივრად იცინან,
მაგრამ ისინი მაინც იღებენ ასეთ პირობებს. რატომ?

ამ კითხვაზე პასუხს იძლევა ალექსანდრე ამილახო-
რი, რომლის წერილებსაც ვბეჭდავთ წინამდებარე წიგ-
ნის დამატების სახით.

9

როგორც არ უნდა დავაფასოთ ეკატერინე მეორესა
და ერეკლე მეორეს შორის გეორგიევსკში დადებული

* „Мнение е. в. было, чтобы через Вашу светлость за-
ключить с Грузинскими царями союзный трактат, не-
именуя их подданными, но союзниками от им-
перии Рос. покровительствуемой“.

ხელშეკრულება, ერთი კი უეჭველია, რომ იგი წარმოადგენდა საქართველოს კისერზე დასახრობად მთბმულ თოკს. ამ ხელშეკრულებებს არავითარი სარგებლობა არ მოუტანია საქართველოსთვის რუსეთის დახმარების მხრივ და, ამავე დროს, ამ აწკარად გამომუყადნებულმა რუსეთის ქვეწევრდომობამ საქართველოს აუჯანყა მთელი სამუსულმანო სამყარო. გეორგიევსკში დადებული ხელშეკრულება მუსულმანთა სახელმწიფოებმა პირდაპირ ომის გამოცხადებად მიიჩნიეს ერეკლეს მხრივ. ყველასათვის აწკარა იყო, რომ ეს აქტი საქართველოს ტერიტორიას ხდიდა ძლიერი რუსეთის ბატონობის ბაზად ამიერ-კავკასიაში. ყველამ იცოდა, რომ თუ რუსეთი კავკასიონის ქედს გამოსცდებოდა, იგი მარტო საქართველოთი არ დაკმაყოფილდებოდა, რომ იგი მალე აუჯებდა წესს კავკასიის სხვადასხვა ერებს და, ბოლოს თურქეთსა და ირანზედაც მიიტანდა იერიშს. ამ უკანასკნელებს უბრალო კეთილგონიერება უკარნახებდა, რომ სანამ რუსეთი კავკასიის ქედს გამოსცდებოდა მისთვის მოეშალათ ეს ბაზა. ამიტომ მათ დაუყოვნებლივ მიიტანეს იერიში „მოლა-ლატე“ საქართველოზე.

აქედან იწყება ახალი ხანა საქართველოს უბედურებისა. შეკრეს პირი თურქეთმა და დაღესტანმა, მათ მიემხრენ ზოგიერთი ქართველი ფეოდალები და ერთი კვირა თუ არა, ერთი თვე მაინც არ გაივლიდა ისე, რომ ქართლ-კახეთს თავს არ დასხმოდენ მტრის ჯარები ხან დაღესტანიდან, ხან ახალციხის მხრიდან და ხან ვინ იცის საიდან...

რას აკეთებდა ამ დროს რუსეთის მთავრობა? ეხმარებოდა იგი მის „საფარველ ქვეშ“ მყოფ საქართველოს?

ამ დროს იმას ისე ეჭირა თავი, როგორც უკმაყოფილო სასიძოს, რომელიც მწობლებმა აიძულეს თავის სურვილის წინააღმდეგ დაენიჭნა მისთვის არასასურველი საცოლო. კიდევ უარესიც: როცა მუსულმანები ყოველი მხრიდან თავს ესხმოდნენ საქართველოს „მოღალატეობისთვის“, ეკატერინეს მთავრობა, დახმარების ნაცვლად, ყოველ ღონეს ხმარობდა კიდევ უფრო დაესუსტებია იგი, ხელი შეეშალა მეფე ერეკლესთვის ქვეყნის დაცვის საქმეში. აქ უნდა გავიხსნოთ ერთი ფაქტი, რომელიც ყველაზე უფრო ახასიათებს ეკატერინესა და მისი მთავრობის დამოკიდებულებას ერეკლესთან გეორგიევსკში დადებული ხელშეკრულების შემდეგ. ამ აქტს სამართლიანად სთვლიდა ეკატერინეს მთავრობა თავის უდიდეს გამარჯვებად. გახარებულმა ეკატერინემ მაშინვე შეუკვეთა 24 ზარბაზნისაგან შემდგარი ბატარეა ერეკლეს საჩუქრად საქართველოს სამეფო ღერბით. მაგრამ ზარბაზნები კი არ გამოუგზავნა, თუმცა ამის შესახებ რამდენჯერმე იყო აღძრული შესაფერი წუხამდგომლობა ერეკლეს მიერ.

ზედმეტი არ იქნება აქვე მოვიყვანოთ მეორე ფაქტი, რომელიც კიდევ უფრო მკაფიოდ ახასიათებს ეკატერინეს მთავრობის დამოკიდებულებას „რუსეთის საფარველქვეშ“ მყოფ საქართველოსთან. ერეკლეს მცირე, სრულიად უმნიშვნელო შეიარაღებული ძალა გამოუგზავნეს (მგონი 400 ჯარისკაცი) პოლკოვნიკ ბურნაშოვის მეთაურობით. ერეკლე ებრძვის განჯის ხანს, რომელიც ყოველნაირად მტრობდა ქართლ-კახეთს და რომელმაც შემდეგ უდიდესი დახმარება გაუწია ალაშქმაღ-ხანს ტფილისის აოხრებაში. ციხე გარშემორტყმულია ქართველებით; ბრძოლა წეჩერებულია და მო-

რიგების შესახებ წარმოებს მოლაპარაკება. ორილდი სა-
ათის შემდეგ უკვე მოელიან ხანის წარმომადგენელს
 საბოლოო შეთანხმებისათვის. ამ დროს ბურნაშოვი მე-
 ფეს უცხადებს:—მე ნაბრძანები მაქვს უკან დავბრუნდე
და ხანის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობა არ მივიღო.
 მან აყარა თავისი ჯარი და გ^{მორდა} ერეკლეს, ესე-იგი,
 მოიქცა ისევე, როგორც 1770 წელს მოიქცა გრ. ტოტ-
ლებენი, რომელმაც ურეკლე თავისი მცირერიცხოვანი
ჯარით მოიტოვა თურქების ოცდახუთიათასიანი კორპუ-
სის პირისპირ.

ნუთუ ყოველივე ეს არ ამტკიცებს, რომ ეკატერინე
 გეორგიევსკის ტრაქტატის შემდეგ აწარმოებდა ისეთ
 პოლიტიკას, როგორსაც აწარმოებდა ინდოეთში „ცბიე-
 რი ალბიონი“, რომელმაც ჩუმი შეთანხმებით ველურ
 ნადირ-შაჰს ააკლებია ქვეყანა და შემდეგ მცველისა და
 მფარველის ნიღაბით მოევლინა მიწასთან გასწორებულ
 ბენგალიას, მიეღო იგი თავისი „საფარველქვეშ“, ესე-
 იგი, სხვისი ხარჯით, ერთი გროშის დაუხარჯავათ, ერთი
 თოფის გაუსროლად დაეპატრონა უზარ-მაზარ სახელ-
 მწიფოს. ასე იქცეოდა საქართველოში ეკატერინეს
 მთავრობაც და ამ პოლიტიკის ნაყოფი იყო ის საშინე-
 ლი და თანაც მოულოდნელი კატასტროფა, რომლითაც
 დასრულდა საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკური
 არსებობა. ეკატერინე მეორეს პოლიტიკის შედეგი
 იყო ის, რომ ქართლ-კახეთის არც ერთმა ფეოდალმა,
 თვითონ ერეკლეს ღვიძლმა შვილმაც კი, არ მოისურ-
 ვა მეფისთვის დახმარების გაწევა და ერთი მუჰა პატ-
 რიოტების ამარა დასტოვა იგი ალა-მაჰმად-ხანის 70
 ათასიანი ჯარის პირდაპირ კრწანისის ველზე, სადაც

1795 წ. 12 სექტემბერს გარდატყდა საქართველოს
პოლიტიკური ხერხემალი.

ქართული
ბიბლიოთეკა

ამ კატასტროფაში ეკატერინეს მთავრობის როლი ყველასთვის თვალსაჩინოა. იქვე გარეშეა, რომ მან ჩუმი თანხმობით კარს მოაყენა მის „საფარველ ქვეშ“ მყოფ საქართველოს აღა-მამამად-ხანი და იმავე დროს ქართლ-კახეთის ფეოდალებს შორის აგიტაციას ეწეოდა ერეკლეს წინააღმდეგ... ამის შემდეგ რუსეთის მთავრობა უბრძოლველად, სხვისი ხარჯით დაეპატრონა წელში გატეხილ საქართველოს, ერთი ხელის მოსმით წაუშალა მას პოლიტიკური სახე და რუსეთის გუბერნიად გამოაცხადა იგი.

10

რა მისცა საქართველოს მშრომელ ხალხს რუსეთის თვითმპყრობელობამ?

მართალია, მან საქართველო გაათავისუფლა თურქეთისა და დაღესტნის ძალადობისაგან, მაგრამ თვით რუსეთის თვითმპყრობელობის უღელი კიდევ უფრო მძიმე და აუტანელი გამოდგა. თვითმპყრობელი რუსეთის ბატონობის ხანა ნამდვილი საფლავი შეიქნა ქართველი ხალხის ეროვნული და კულტურული შეგნებისა და მისი თვითცნობიერებისათვის. თვითმპყრობელობამ ქართველ ხალხს პოლიტიკურ უფლებებთან ერთად მოუსპო მისი ათასის წლობით შექმნილი კულტურა; მოუსპო კულტურის ყოველი სახე და თვით რუსთაველის ენა ძაღლის ენად იქნა გამოცხადებული. მან ხელოვნურად დაამუხჯა არა მარტო ქართული სკოლა, არამედ თვით მისი ინტერესების ერთგული დამცველი ეკლესიიდანაც კი განდევნა ქართული ენა, რომელიც ერთად ერთი ენა იყო ხალხის დაბალი ფენებისათვის.

რუსეთის თვითმპყრობელობას არც ხალხის ფიზიკური არსებობისათვის დაუყენებია კარგი დღე. ის არასოდეს არ ერიდებოდა დაპყრობილი ერების ფიზიკურ განადგურებას. მან ცეცხლითა და მახვილით განადგურა კავკასიის მთიულები, ცეცხლითა და მახვილით უსწორდებოდა იგი ყაბარდოელებს, ლეკებს, ოსებს. ასეთ-სავე დღეს აყენებდა იგი თავის „ერთმორწმუნე“ ქართველ ხალხს, თუ კი ის მის წინააღმდეგ რაიმე უკმაყოფილებების გამოთქმას გაბედავდა. რუსეთის თვითმპყრობელობა ხშირად მიმართავდა უსაშინელეს პროვოკაციას: ამხედრებდა ერთ ერს მეორეს წინააღმდეგ და აჟღერებდა მათ ერთმანეთს. ამის საშინელი მაგალითი ჩვენ დავინახეთ თვით პირველი რევოლუციის დროს,—1905 წელს,—თათარ-სომეხთა ურთიერთ ხოცვა-ჟლეტის სახით. ებრაელების აკლება და მათი ხოცვა ხომ ჩვეულებრივ მოვლენად იყო მთელს თვალუწვდენელ რუსეთს იმპერიაში. მკაცრი იყო ირანის შაჰების პოლიტიკა, როცა ისინი ქართველ ხალხს ატოვებებდნენ თავის მიწაწყალს და ირანის შორეულ პროვინციებში ერეკებოდნენ დასასახლებლად. მაგრამ ამ მხრით კიდევ უარესი იყო საქართველოში რუსეთის თვითმპყრობელობის პოლიტიკა. ის ხალხს ხელიდან აკლიდა მისთვის აუცილებელ საჭირო მიწა-წყალს და შიდა რუსეთიდან ჩამოსულ გლეხებს ასახლებდა ქვეყნის გარუხების მიზნით. ადგილობრივი მცხოვრებლები კი რჩებოდნენ უმიწაწყლოდ და სიმწილით იხოცებოდნენ.

✱

კიდევ უფრო დიდი იყო ის ზიანი, რომელიც ქართველ მშრომელ ხალხს მიაყენა რუსეთის თვითმპყრობელობამ.

ასეთ აუტანელ პირობებში ხალხი ძალაუნებურად უნდა გამოთხოვებოდა თავისი ეროვნული ღირსების გრძნობას, პატივ-მოყვარეობას, სიამაყეს, ურომბილსოვანობას და ცერი არ ერობს და ადამიანი არ კაცობს. ერის ცხოვრებაში პოლიტიკური სახის დაკარგვას უდიდესი გარდატეხა მოსდევს თვით ხალხის ფსიქოლოგიაში. ის თანდათან კარგავს თავისი ყოველგვარი ღირსების გრძნობას, რომლის ადგილსაც იჭერს ახალ ბატონისადმი მონური მორჩილების გრძნობა. ასეთ ისტორიულ პირობებში ხალხის ზედაფენები ყოველთვის აჭარბებენ ახალი ბატონისადმი ერთგულებაში. ამასვე ვხედავთ XIX საუკუნის საქართველოშიც. აქ მარტო მაღალი წოდების გვარების გარუსებით, ქართული ტანისამოსის ევროპიულით წეცვლით კი არ გათავებულა საქმე. გადაგვარების პროცესი უფრო ღრმად შეჭრა თვით ხალხის ზედაფენებში. გაძლიერდა ლტოლვა ახალი ბატონის ენის, მისი ლიტერატურის, მისი ზნე-ჩვეულების შეთვისებისაკენ. ამას ძალაუნებურად შეეწირა ყოველივე ეროვნული, ათასის წლობით მოპოებული ღირებულებანი. კარგია ყოველი ის, რაც ახალი ბატონობის არის; ცუდია ყოველი ის, რაც ქართულია, რასაც ქართული შემოქმედების ბეჭედი აზის...

ასეთი ფსიქოლოგია თავისთავად შემუშავდა ქართველი ხალხის ზედაფენებში.

ამრიგად თვითმპყრობელობამ სულიერად გაათახსირა ქართველი ხალხის ზედა ფენები, გადაგვარების გზაზე დააყენა ისინი. საბედნიეროდ, ეს ლენი არ განუც-

ლიათ ქართული ხალხის ქვედაფენებს, მის მშრომელ ნაწილს. პირიქით, თვითმპყრობელობის ველურმა ტიკამ ერთგვარი სარგებლობაც მოუტანა მას, რადგანაც ეს პოლიტიკა ყოველთვის აძლევდა ხალხს ბრძოლის იმპულსს. თვითმპყრობელობა ებრძოდა ქართულ ენას, ქართულ ლიტერატურას, ქართულ კულტურის მთელ კომპლექსს, ებრძოდა ყოველივე იმას, ურომლისოდაც ხალხის არსებობა შეუძლებელია. გადაგვარებული ქართველი თავად-აზნაურობა ქართულ ენისა და კულტურის გარეშედაც ადვილად წავიდოდა, ხალხის მშრომელი ნაწილი კი უიმისოდ ვერ იარსებებდა. ამიტომაც იყო, რომ თვითმპყრობელობის უხემ ექსპანსიას ქართველი ხალხის ამ ნაწილმა ბრძოლით უპასუხა. ამ მხრივ XIX საუკუნის საქართველოს ისტორია უდიდესი ნაციონალური და კლასობრივი ბრძოლის ისტორიას წარმოადგენს. მშრომელი ხალხი იბრძვის ბატონყმობის მძიმე უღლისაგან გასათავისუფლებლად, აგრეთვე თავისი კულტურისა და ტერიტორიის დასაცავად. აღსანიშნავია, რომ ქართველ მშრომელ ხალხს ბრძოლა ყოველთვის ორ ფრონტზე უხდებოდა; იგი ყოველთვის იძულებული იყო ორნაირი ბრძოლა ეწარმოებია. მასთან შედარებით უფრო ბედნიერ პირობებში უხდებოდა ბრძოლა შიდა რუსეთის მშრომელ ხალხს. თვითმპყრობელობა არ ემუქრებოდა მის ნაციონალურ სახეს, მის ენას, მის კულტურას. ამიტომ იქ ხალხი ებრძოდა თავის კლასობრივ მტერს, აწარმოებდა წმინდა კლასობრივ ბრძოლას. საქართველოში კი ბრძოლა მუდამ უფრო რთულ ხასიათს იღებდა. ქართველი მშრომელი ხალხი მუდამ ორმაგ ბრძოლას აწარმოებდა. XIX საუკუნის საქართველოს ქურაზე ერთხელაც არ ჩამქრა-

ლა რევოლუციური ბრძოლის ცეცხლი. ქართველ
პროლეტარიატი მუდამ ბრძოლაში, მუდამ უროსა
გრდემლის წუთ იყო, მას მუდამ ორის მხრიდან სცემდა
ვერაგი მტერი. ამ დაუსრულებელ ბრძოლის ცეცხლში
გამოიჭედა იგი, ამ ცეცხლში გარკინდა და გაფოლადდა
იგი...

11

თებერვლის რევოლუციამ დასცა რუსეთში თვით-
მპყრობელობა. უზარმაზარ სახელმწიფოში თავმოყრილი
ერები განთავისუფლდნენ ორთავიანი არწივის ბასრი
ბრწყლებიდან. მაგრამ თვითმპყრობელობის მიერ მიყე-
ნებულ ჭრილობათა საერთო ძალით განკურნების ნაცვ-
ლად, მათგან ზოგიერთნი, ბურჟუაზიულ-ნაციონალის-
ტური პარტიების ზეგავლენით, იარაღით ხელში დაერივნ
ერთმანეთს. ისინი გაიტაცა იმპერიალისტურმა ზრახვებ-
მა; მოინდომეს ცალკე, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს
დაარსება, კიდევ მეტი: თავისი პაწაწინა რესპუბლიკის
ტერიტორიის გადიდება მეზობლების ხარჯზე.

ამ გზას, სამწუხაროდ ვერც მრავალ ეროვნებიანი
ამიერ-კავკასია ასცდა. იგი ხელში ჩაუვარდა ნაციონა-
ლური ბურჟუაზიის პოლიტიკურ პარტიებს, რომლებმაც
ვიწრო ნაციონალურ პრინციპზე მოინდომეს ქვეყნის
მოწყობა. საქართველოს დაეპატრონენ მენშევიკები,
აზერბეიჯანს — მუსავატისტები, სომხეთს — დაწნაკები.
შეიქმნა სამი ნაციონალური რესპუბლიკა თავისი სახელ-
მწიფო საზღვრებით, შეიარაღებული ძალებით, განსა-
კუთრებული რაზმებით და საერთოდ სახელმწიფოს ყვე-
ლა ატრიბუტით.

აი სწორედ აქ აღმოჩნდა, რომ პატარა ბურჟუა-
ზიულ სახელმწიფოებსაც ისეთივე იმპერიალისტური

ზრახვები ჰქონიათ, როგორც დიდ ბურჟუაზიულ სახელმწიფოებს და ვერც კი მოასწრეს ამ რესპუბლიკებში ჩამოყალიბება, რომ საფლაკებიდან უკვე ამოძვრენ ჩვენთვის კარგად ნაცნობი ბოროტი სულები, ძველი კოშმარები, რომლებიც საუკუნეთა განმავლობაში ანადგურებდნენ ჩვენს ქვეყანას, სისხლის მორევში ახრჩობდნენ ხალხს. აჰ, ჩვენს თვალწინ განშეორდა ძველი ბერძნული ლეგენდა არგონავთებზე. იაზონის როლში გამოვიდნენ ანტიანტის სახელმწიფოთა წარმომადგენლები, როლებმაც მოლიბული ქვა (Камень преткновенния) გაუგორეს ფეხქვეშ საღათას ძილისაგან გამოღვიძებული ამიერ-კავკასიის ერების მეთაურებს. მედეა-გამცემლები, რომლებმაც ამ ხალხს უმღერეს გეკატას ძილისპირი და აპკურეს ჯადო-აიაზმა, ერთობ ბევრი აღმოჩნდა ჩვენში და აირია მონასტერი...

ომი სომხებთან, ომი აფხაზეთთან, ომი ოსეთთან, აზერბეიჯანთან... სულ ომი და ომი!...

12

და ვინ იცის როდის და რით გათავდებოდა ეს მდგომარეობა, რომ ოქტომბრის რევოლუციას არ შემოენათებია ჩვენშიც... ამის შემდეგ ბოროტი სულები საუკუნოდ მიიმალ-მოიმალენ. იაზონები და მოლალატე მედეები კიდევ უფრო ადრე გარდაიხვეწენ... დამყარდა საბჭოთა წყობილება. ხალხი აღსდგა ნაციონალურად, პოლიტიკურად, ეკონომიურად, კულტურულად. მას დაუბრუნდა ყოველგვარი უფლებები. ეკატერინე მეორესა და ერეკლე მეორეს შორის გეორგიევსკში დადუ-

ბული ყაჩაღური ტრაქტატისა და კიდევ უფრო ყაჩაღური ალექსანდრე პირველის მანიფესტის ნაცვლად მან მიიღო საბჭოთა კონსტიტუცია... დაუსრულებელი ომებისა და ძმათა სისხლისღვრის ნაცვლად მან ხელში აიღო ნამვალი და ჩაქუჩი და საბჭოთა დიდ კავშირში შემაგულ ყველა სხვა ერებთან ერთად ენერგიულად შეუდგა ახალი ქვეყნის წინებას, სოციალისტურ მშენებლობას.

თუ რაში გამოიხატება ეს მშენებლობა ყველამ იცის. ყველა ხედავს იმ ბუმბერაზულ მშენებლობას ყოველ დარგში, რომელსაც დღეს საბჭოთა საქართველო აწარმოებს. აბა რომელი ერთი ჩამოვთვალოთ. ან რა საჭიროა ყოველივე იმის დასახელება, რასაც ყველა ხედავს, ყველას შეუძლია თავისი საკუთარი ხუთი გრძნობით განიცადოს? მაგრამ მაგალითისთვის საჭიროდ მიგვაჩნია ამ მშენებლობიდან დავასახელოთ აქ ერთი რამ ისეთი, რაც შეადგენდა დიდი ქართველი მწერლის ილია ჭავჭავაძის იღუმალი ნატერის. საგანს და რაც დღეს საბჭოთა საქართველოში ფაქტად იქცა.

ილია უდიდესი სეპარატისტი იყო. ის ოცნებობდა საქართველოს რუსეთისაგან პოლიტიკურად განთავისუფლებაზე, მაგრამ კიდევ უფრო მეტად ოცნებობდა, რომ საქართველო ეკონომიურად საკუთარ ფეხზე დამდგარიყო. ცნობილია, რომ საქართველოს საკუთარი პური არა ჰყოფნიდა. მსოფლიო იმპერიალისტური ომის წინადროის სტატისტიკური ცნობების მიხედვით, ყოველწლიურად რუსეთიდან საქართველოში შემოჰქონდათ ექვსიდან ათ მილიონამდე ფუთი პური. ამ სტრიქონების დამწერს არა ერთხელ გაუგონია თვითონ ილია ჭავჭავა-

ძისაგან: — „საქართველოს თავისუფლება უშინაირსო სიტყვა იქნება მანამდე, სანამ მას თავის საკუთარ ტერიტორიაზე საკმაო პური არ ექნებაო“. პოეტი ოცნებობდა ექვს მილიონ ოქროს მანეთზე, რომლითაც ფიქრობდა ალაზნის, ტირიფონის და სხვა ველების მორწყვის საქმის მოგვარებას.

საბჭოთა ხელისუფლებამ გაიყვანა სარწყავი არხები საქართველოს მინდორ-ველებზე, შექმნა მათზე კოლექტიური მეურნეობა, რაც უზრუნველყოფს საბჭოთა საქართველოს საკუთარი პურიით.

*

ერთი მაგალითიც კიდევ. დასავლეთი საქართველო, მისი ზღვის განაპირა ნაწილების მცხოვრებლები იღუპებოდნენ ფიზიკურად, მათ ანადგურებდა მალარია. ისინი იწამლებოდნენ კოლხიდის აყროლებული ქაობებით. დასავლეთ საქართველოში მოსახლეობის რიცხვი კი არ იზრდებოდა, არამედ, პირიქით, კლებულობდა წლით-წლით. რამდენიმე წლის წინათ ამ სტრიქონების აეტორმა გამოიანგარიშა საქართველოს მოსახლეობის ბუნებრივი ზრდის პროცენტი 1864 წლიდან, ყმების განთავისუფლებიდან, — 1913 წლამდე, — და იცით რა შედეგი მიიღო? დასახელებულ პერიოდში, როცა მოსახლეობის რიცხვი ერთი-ორად და ორნახევრად უნდა გაზრდილიყო, იგი მხოლოდ 0,32 პროც. გაიზარდა. ეს თავისთავად სამწუხარო მოვლენაა, რადგან თქვენ ვერსად ვერ შეხვ-

დებით მოსახლეობის ბუნებრივი ზრდის ასეთ დაბალ მაჩვენებელს, გარდა საფრანგეთისა, რომლის მცხოვრებთა ბუნებრივი ყოველწლიური ზრდა, მსოფლიო იმპერიალისტურ ომამდე ხშირად 0,12 პროც. არ აღემატებოდა. მაგრამ დასავლეთ საქართველოსთვის ასეთი მაჩვენებელიც გადამეტებულია, რადგან მასში შედის აღმოსავლეთ საქართველოს მცხოვრებთა ბუნებრივი ზრდის ასე თუ ისე ნორმალური პროცენტი, რაც გავლენას ახდენს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის რიცხოვნობაზე ზრდის მაჩვენებლებზე... ასე ფიზიკურად ნაღვურდებოდა ხალხი დასავლეთ საქართველოში, ასე იწამლებოდა იგი კოლხიდის ჭაობებში. მართალია, აქ დიდ როლს თამაშობდა სახნავ-სათესი მიწების სიმცირე, სიმშვილი და სხვ., მაგრამ მთავარი მაინც კოლხიდის ჭაობები იყო. იგი წამლავდა ხალხს და თანაც გამოუსადეგრად ხდიდა ვებერთელა ტერიტორიას, რომლის სივრცე ასე ათას ჰექტარს აღემატება.

დღეს რას ვხედავთ? საბჭოთა ხელისუფლებამ პირველ დღიდანვე მიიტანა იეროში კოლხიდის ჭაობებზე, ხალხის ამ საშინელ მტერზე. დაკვრიითი საქმედ გამოაცხადა იგი... და იქ, სადაც გუშინ სიკვდილის საშინელი ცელი ადამიანებს მუსრს ავლებდა, დღეს გაისმის ტრაქტორების გუგუნნი, გაისმის ბედნიერი, სიკვდილის დამთურგნელი, მკაცრ ბუნებაზე გამარჯვებული ქართველი მჭობის, ქართველი კოლმეურნის მედგარი ხმა.

კოლხიდის ყოფილ ჭაობებში, ქართველი ხალხის ამ სასაფლაოზე დღეს გადაჭიმულია ედემის ბალი, აყვავე-

ბულ ფორთოხლით, ლიმონით, ჩაითა და ათასი სხვა
ძვირფასი მცენარეებით...

საქართველო
ბიბლიოთეკა

ასეთია საბჭოთა საქართველოს სოციალისტური მშენებლობა, რომელსაც ყველა ხედავს, რომელსედაც დღეს ყველა ლაპარაკობს. მაგრამ არის ამ მშენებლობის კიდევ ერთი ისეთი დარგი, რომელიც ადამიანს თვალში არ ეჩხირება, რომელსედაც, სამწუხაროდ, შედარებით ცოტას ლაპარაკობენ და ღირებულებით კი ყველა სხვა მშენებლობაზე თუ უფრო ძვირფასი არა, ნაკლები მაინც არ არის. მოგახსენებთ ნაციონალური პრობლემის გადაჭრის შესახებ.

ჩვენ ზემოთ განგებ შევაჩერეთ მკითხველის ყურადღება იმ დაუსრულებელი ბრძოლის სურათებზე, რომელსაც ადგილი ჰქონდა საქართველოს მიწა-წყალზე საუკუნეთა განმავლობაში. ერთი ერი ებრძოდა მეორეს, ადამიანები პირდაპირ ნადირობდნენ ერთმანეთზე: ხოცავდნენ, ტყვეთ ყიდდნენ ერთმანეთს.

ეს ბრძოლა, ეს ნაციონალური წუღილი, როგორც დავინახეთ, ვერ მოსპოვ ვერც თებერვლის რევოლუციამ. აქაც იჩინა თავი ნაციონალურმა ქიშპობამ. ქვეყანა გაიყო სომხებად, ქართველებად, ოსებად, თურქებად მათი განსაკუთრებული ინტერესებით. და თებერვლის რევოლუციის შემდეგ, იმათაც კი, ვინც სოციალიზმის მზეს ფიცულობდა, ისევ მიმართეს ნაციონალური საკითხის ძველი მეთოდებით გადაჭრას; ისევ ცეცხლსა და მახვილს მიანდეს ეს საკითხი.

დღეს რასა ვხედავთ? დღეს თქვენ ერთ კოლექტივში ნახავთ თავმოყრილს სომეხსა და ქართველს, თურქს და ოსს, ლეკსა და ჩერქეზს. ყველა ისინი ერთად ეწევიან ჭაპანს, ყველა ისინი საერთო ძალით აწენებენ ახალ ქვეყანას, სოციალისტურ ქვეყანას.

საქმე თვით ამ ნაციონალური საკითხის გადაჭრის მეთოდშია. საბჭოთა კავშირი ერთად-ერთი ქვეყანაა, სადაც სამუდამოდ მოგვარებულია ნაციონალური საკითხი. და აი აქ, ამ საკითხის გადაწყვეტაში მოსჩანს ლენინ-სტალინის გენიოსობა. საბჭოთა კავშირში სამუდამოდ დასამარებულია ის საშინელი კოშმარი, რომელიც ნაციონალური საკითხის სახით ათეულ საუკუნეთა მანძილზე სწამლავდა კაცობრიობას, სისხლის მორეგში აბრჩობდა მას... საბჭოთა კავშირში არ არიან თეთრ და შავძელიანი ერები; აქ არ არის არც ველიკოროსი, არც შალაროსი. აქ ჩუვაშები ისეთივე სრულუფლებიანი წევრები არიან საბჭოთა დიადი კავშირისა, როგორც ყოფილი „ველიკოროსები“, რომელთა სახელწოდებაც კი კოშმარად აწვა თავს რუსეთის იმპერიაში შემავალ ყველა სხვა ერებს, განსაკუთრებით განაპირა ქვეყნებში დასახლებულ ერებს, რომლებიც თავის საკუთარ ოჯახში „ინოროდცების“ სახელით იყვნენ მონათლული. საბჭოთა კავშირში ყველა ერს აღდგენილი აქვს თავისი საკუთარი ნაციონალური სახე, ნაციონალური კულტურა, ენა, ზნე-ჩვეულება, სკოლა. აქ არა თუ არ იჩაგრება რომელიმე ერი, არამედ პირიქით, ყველა უფლებით არიან აღჭურვილი ისეთი ერებიც კი, რომლებსაც ან სრულიად

არ ჰქონიათ საკუთარი ამბანი და მწერლობა, ან ჰქონიათ, მაგრამ ისტორიის უსამართლობასთან ბრძოლაში დაუკარგავთ კულტურის ეს უდიდესი იარაღები. საბჭოთა კავშირში ასეთ ერებს დღეს აქვთ თავისი საკუთარი მწერლობა, ლიტერატურა. აქ ყველას უდიდესი საშუალება მიეცა თავისი ნაციონალური კულტურა ააყვას, სწეროს თავის ენაზე, იაზროვნოს... აქ ერთი ერი ხელს არ უშლის მეორეს, პირიქით, აქ ერთი ერი ეხმარება მეორეს, უზიარებს მას თავის გამოცდილებას, აწვდის მას რაც თვითონ კარგი რამე მოეპოვება. დღეს შეგჩენკოს ლექსებს ისევ მღერიან ქართველი, სომეხი, თათარი და სხვა კოლმეურნეები, როგორც თავისი საკუთარი პოეტების ლექსებს. ქართული სულიერი შემოქმედების უდიდესი განძი „ვეფხისტყაოსანი“ დღეს საბჭოთა კავშირში შემავალი ყველა ერის ენებზე ითარგმნება... საბჭოთა კავშირში თავმოყრილი ერები კარგად გრძნობენ, რომ მათ ერთი საერთო მიზანი აქვთ, რომ ისინი აკეთებენ საერთო საქმეს, აშენებენ საერთო ქვეყანას, სოციალისტურ ქვეყანას. ყველა ისინი ემსახურებიან საერთო საქმეს, სწორედ ისე, როგორც ადამიანის ორგანიზმის ყველა შემადგენელი ნაწილი. ამიტომაც აქ ყველა ერთმანეთზე ზრუნავს, ერთმანეთს შველის გაჭირვების დროს.

კოლექტიური მეურნეობა — ეს მარტო მატერიალური სიმდიდრის წყარო როდია. ეს ადამიანის სულიერად გარდაქმნის სკოლაცაა. აქ იბადება, იზრდება და იქმნება ახალი ადამიანი, ისახება ახალ-ახალი მიზნები, სწრმოებს ბრძოლა ამ მიზნების გადასაჭრელად. თვით საბჭოთა კავშირი — ეს ერთი უზარმაზარი, საზღაპრო

კოლექტიური მეურნეობაა, რომელშიაც საერთო ძალით
იჭედება ყველა მისი შემადგენელი ნაწილის ბედნიერო-
ბა. აქ განხორციელებულია პრინციპი ერთი ყველასა-
თვის და ყველა ერთისთვის. ამიტომ არის, რომ დღეს აქ
ყველა უზრუნველყოფილია პოლიტიკურად, ნაციონა-
ლურად, მატერიალურად, კულტურულად, აქ ყველას
მოეპოება არსებობის წყარო...

ეს არ ყოფილა არსად, არასოდეს და არც შეიძლე-
ბა ყოფილიყო იმ ქვეყნებში, სადაც კერძო საკუთრების
პრინციპი იყო და არის გამეფებული, სადაც შრომის ყვე-
ლა იარაღი შეადგენდა და შეადგენს რამდენიმე „რჩეუ-
ლთა“ საკუთრებას, სადაც ხალხის 99 პროც. ყოფნა არ-
ყოფნის საკითხი ამ რამდენიმე „რჩეულთა“ ნება-სურ-
ვილზე იყო და არის დამოკიდებული. საბჭოთა კავშირ-
ში ერის მთელი ქონება სახელმწიფოს ეკუთვნის, შრომის
ყველა იარაღი მშრომელთა კუთვნილებას შეადგენს. მუ-
შის მიერ შექმნილი დოვლათის ნაწილი, რომელიც სხვაგან
კერძო კაპიტალისტების ჯიბეში მიდის აქ თვით მუშათა
სახელმწიფოს საკუთრებას შეადგენს და იმავე მუშას
უბრუნდება სხვადასხვა სახით. ეს ქმნის ენთუზიასს,
ეს აძლევს მუშას იმპულსს უფრო ნაყოფიერი მუ-
შაობისთვის. ამ ნიადაგზე წარმოიშვა ის უმაგალითო,
ისტორიაში ჯერ არნახული და გაუგონარი მოვლენა, რო-
მელიც მდგომარეობს შრომის პათოსში, შრომით გატა-
ცებაში და რომელსაც დღეს ჩვენ განვიცდით სტახა-
ნოეური მოძრაობის სახით. საბჭოთა კავშირში შრომა
აღიარებულია ცხოვრების ბერკეტად. შრომა და მშრო-
მელნი არიან აქ ქვეყნის პატრონი, ვინ არის დღეს ჩვენში

წარჩინებული (знатные) პირები?—მუწები! კოლმეურ-
ნები! ვის მკერდს ამშვენებს ჩვენს კავშირში უდიდეს
ში ჯილდო — ლენინის სახე?—მუშისას! ლმეურნისას!

საბჭოთა კავშირში სოციალისტური მშენებლობის
ერთ უდიდეს საქმედ უნდა ჩაითვალოს ნაციონალურ
საკითხის გადაჭრა, ნაციონალური წყლის საუკუნოდ
მოსპობა, ეს ისეთი გამარჯვებაა, რომლის მსგავსიც ჯერ
არ ახსოვს ისტორიას.

რაზე იყო დამყარებული ეს საშინელი სენი, რომე-
ლიც მრავალი საუკუნის განმავლობაში შეადგენდა კა-
ცობრიობის უდიდესი უბედურების საგანს? რაზე იყო
დამყარებული კავკასიაში მობინადრე ერებს შორის არ-
სებული დაუსრულებელი ბრძოლა? რა შეადგენდა თუნ-
დაც დაღესტანსა და საქართველოს შორის საუკუნოების
განმავლობაში არსებული დაუძინებელი მტრობის სა-
ფუძველს?

ეს საკითხი ღირს იმად, რომ ცოტათი მაინც შევა-
ჩეროთ მასზე მკითხველის ყურადღება.

ამიერ-კავკასიაში მობინადრე ერების დღევანდელ
ადგილებში დასახლების პრობლემა ჯერ შესწავლილი
არ არის, არავინ იცის, რომელი ერი საიდან მოვიდა,
როდის მოვიდა და სხვ. მხოლოდ ერთი კი შეიძლება
გამორკვეულად მივიჩნიოთ, სახელდობრ ის, რომ კავ-
კასიის მთებში მობინადრე ერები: ლეკები, ოსები, სვა-
ნები და სხვ. ოდესღაც დასახლებული იყვნენ კავკასიო-
ნის ორივე მხარეზე, შავსა და კასპიის ზღვებს შუა გა-
დაჭიმულ ველებზე და რომ ყველა ისინი განდევნეს მათ
შემდეგ საიდანღაც მოსულმა მათზე ძლიერმა ერებ-
მა: ქართველებმა, რუსებმა და სხვებმა, რომლებმაც

წაართვეს მათ მათი ძველი სამყოფელი და იძულებული გახადეს კავკასიონის მთებში მოენახათ თავშესაფარი. კავკასიონის მთებმა ისინი დაიცვა მტრის მახვილი-საგან, მაგრამ შემდეგ კი ნამდვილი დედინაცვლობა გაუწია. ვერავითარი საზრდო ვერ მიუჩინა მათ, გარდა სუფთა ჰაერისა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ მთიელ ხალხთა უმეტესობა იძულებული გახდა ხელოვნურად შეეჩერებია მოსახლეობის ბუნებრივი რიცხოზობრივი ზრდა. ცნობილია, რომ მთაში ზოგიერთი ხოცავდა ახლად შობილ ბავშვებს, მეტწილად ქალებს, რადგან მათი გამოკვების იმედი არ ჰქონდა, მაგრამ ყველა ხომ ამ გზას ვერ დაადგება და ბევრი მათგანი იძულებული გახდა თოფს, ხმალსა და ხანჯალს დანდობოდა და ბარში მცხოვრებ ერების ხარჯზე ერჩინა თავი. ლეკები, მაგალითად, იძულებული შეიქნენ თავისი შეიარაღებული ძალა აზიის სხვადასხვა სახელმწიფოსთვის მიეყიდათ. თვითონ ერეკლე მეორესაც ხშირად ჰყოლია ლეკების მუდმივი ჯარი 5.000 კაცამდე, რომლებსაც ყოველთვის უნდოდა ჯამაგირს... ასეთ ნიადაგზე ძალაუფლებურად უნდა შემუშავებულიყო სხვისი ქონების მიკუთვნების გრძნობა, ყაჩაღობა, მტაცებლობა. ამისდამიხედვით იქმნება ხალხის ფსიქოლოგიაც. იგი უდიდესი პატივისცემით ეპყრობა ყაჩაღს; მის საქებრად სთბზავს ლეჩქებს; აქ არც ერთი ახალგაზრდა ქალი არ გაყვება ცოლად ისეთ ლაჩარს, რომელიც ყაჩაღობაში თავს ვერ ისახელებს.

აქ ყაჩაღობა შეიქმნა ყოჩაღობის, ვაჟკაცობის, გამბედაობის, თავგანწირვის სინონიმი.

ამიტომ სავსებით გასაგებია, რომ როცა XVIII საუკუნეში რუსის მთავრობამ ლეკების წარმომადგენლებს წაუყენა მოთხოვნა: — რუსეთის ტახტს ერთგულება შემოჰფიცეთ და მძევლები მოგვეცითო, ისინი ამაზე ადვილად დაეთანხმენ; მაგრამ გაიგეს თუ არა, რომ ფიცის ერთ-ერთი მუხლი მოითხოვდა მათ მიერ ყაჩაღობაზე ხელის აღებას, ლეკებმა უარი განაცხადეს:

„ქურდობა და ყაჩაღობა—ჩვენი ხვანა-თესვაა. ამის ცხოვრობდნენ ჩვენი წინაპრები; ამის გარდა მათ არავითარი ხელობა არ დაუტოვებიათ ჩვენთვის. რაც კი გვაბადია, შეკრებილია ქურდობითა და ყაჩაღობით. თუ ამაზე უარი ვთქვით, ხომ უნდა დავიხოცოთ სიმშლით რუსეთის ქვეშევრდომობაში. თქვენი ნებაა, მაგრამ იცოდეთ, რომ ჩვენ ამ ჩვენი ხელობის დასაცავად ვიბრძობებით იარაღით ხელში უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე. უკეთესია იარაღით ხელში დავიხოცოთ, როგორც პატიოსანი ხალხი, ვიდრე სიმშლით ამოვწყდეთ“.*

აქ საყურადღებოა განცხადება: იარაღით ხელში დავიხოცებით, როგორც პატიოსანი ხალხი და ყაჩაღობას არ დავაგდებთო. აქ პატიოსნება და ყაჩაღობა ერთი და იგივე მცნებაა და ეს სრულიად გასაგებია. ყოველივე სხვა საწუალებას მოკლებულ ადამიანისთვის ცხოვრების ერთად-ერთი წყარო—ყაჩაღობა ისეთივე პატიოსანი საქმე იყო, როგორც ხვანა-თესვა მიწის მუშისათვის.

ასეთი იყო მიზეზი „ავკაცობისა“ და მტრობისა მთასა და ბარს შორის. საბჭოთა ხელისუფლებამ შესძლო

* Воровство наша пашня и соха; сим жили наши предки и они никокого другого пропитания в наследство нам не оставили. Все, чем мы владеем, воровством собранное имение и так должно будет нам в Рооссийском подданстве с голоду умереть. Пусть с нами делают что хотят; мы будем себя защищать до последней капли крови, и лучше нам умереть честными людьми, нежели с голоду. (Михаил Чулков—Историческое описание Российской коммерции, т. [II, ч. II, стр. 501—502, изд. 1795 г. Спт.)

ამ მიზეზის მოსპობა. დღეს დაღესტანელ გლეხსა და სხვათა
 თივე შესაძლებლობა აქვს პარტიოსანი შრომით ირჩინოს
 თვი, როგორც ბარში მცხოვრებს, მის მეზობელს. მთებ-
 ში არსებულ მცირეოდენ სახნავ-სათეს მიწებზე, რომე-
 ლიც რამდენიმე მებატონის ან კულაკის საკუთრებას
 შეადგენდა, დღეს მოწყობილია კოლექტიური მეურნეო-
 ბები. საბალახოები, რომლებზეც ძველად მხოლოდ რამ-
 დენიმე მებატონის ან კულაკის ჯოგები სძოვდენ, დღეს
 მთელი ხალხის საკუთრებას შეადგენს.

საბჭოთა ხელისუფლებამ გული გაუხსნა პირქუშ
 დედამიწას და მასში დაფარული სიმდიდრე ამოაქვს იმა-
 ვე ხალხის საკეთილდღეოდ. გაჩაღდა მრეწველობა; ყვე-
 ლას საქმე გაუჩნდა, ყველა თავისი საკუთარი შრომით
 ირჩენს თავს. და თუ გუშინ მთიელი ყაჩაღობას „პარტიო-
 სან“ საქმედ სთვლიდა, დღეს მისი წვილები არა თუ არა-
 ფერს მოსტაცებენ ბარში თავის მეზობლებს, არამედ,
 პირიქით, მათთან ერთად ეწევიან ცხოვრების ჭაპანს,
 მათთან ერთად აშენებენ ახალ სამყაროს, სოციალისტურ
 სამყაროს.

ასეთია დღეს საბჭოთა საქართველოს პოლიტიკური,
 ნაციონალური, ეკონომიური და კულტურული მდგო-
 მარეობა.

ასეთ ერს დღეს მტერიც კი გაუწეგს ანგარიშს.
 შემთხვევითი მოვლენა კი არ არის ამას წინათ აღგი-
 ლობრივ გაზეთებში გამოქვეყნებული ცნობა:—ნეოპო-
 ლიტანიის სამეცნიერო აკადემიასთან არსებული აღმო-
 სავლეთის ინსტიტუტი პრემიას ნიშნავს „ვეფხისტყაოს-
 ნის“ შესახებ საუკეთესო გამოკვლევისათვის.

რას გვეუბნება ეს პატარა ამბავი? იგი უფრო ცხადყოფს საბჭოთა საქართველოს ზრდას.

მენშევიკების ხელისუფლების დროს, იმ დროს, როცა საქართველოს რესპუბლიკა „ოცდა ორი დიდი სახელმწიფოს მიერ იყო ენობილი“, — როგორც ამას ხშირად გაიგონებდით დამფუძნებელი კრების ტრიბუნიდან, — ხშირად დაბრძანდებოდნენ ჩვენში ევროპის თითქმის ყველა სახელმწიფოს წარმომადგენლები (იტალიის ტახტის მემკვიდრემ, პრინცმა სავოიელმაც კი „გაგვადენიერა“ თავისი სტუმრობით), მაგრამ მათ ერთხელაც არ უკითხავთ ჩვენთვის: — ვინა ხართ? რანი იყავით გუშინ? რა სულიერი განძი გაბადიათო. — ისინი გვეკითხებოდნენ მხოლოდ ჩვენი ბუნებრივი სიმდიდრის შესახებ. მათ აინტერესებდათ მხოლოდ ჩვენი მარგანეცი, ნახშირი, — თვითონ სავოიელი პრინციც წაბრძანდა ტყვარჩელში. ნახშირის დასათვალიერებლად, — ხე-ტყე, ღვინო და სხვა ისეთები, რის მოტაცებაც ან ჩალის ფასად მიღება მათ სურდათ.

დღეს? დღეს ფაშისტური იტალიის უდიდესი სამეცნიერო დაწესებულება ქართველი ერის სულიერი შემოქმედების უდიდესი განძის „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლას შესდგომა.

თავისთავად იბადება კითხვა: რა მოხდა?

მოხდა ის, რომ აბუჩად აგდებული, წელში გაწყვეტილი, ყოველ უფლებას მოკლებული ქართველი ხალხი წელში გაიმართა; ის პოლიტიკურ ძალად იქცა და ამიტომ მას დღეს ანგარიშს უწევენ, მის წარსულს სწავლობენ.

ეს ყველაზე უფრო ახასიათებს საბჭოთა საქართველოს სიდიადეს, მის პოლიტიკურსა და კულტურულ ძლიერებას. მეტი რომ არაფერი მოგვეპოვებოდეს საბჭოთა მთავრობისა და საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბ) მოღვაწეობის შესასწავლად, ეს ერთი ფაქტიც სრულიად საკმაო იქნებოდა იმის დასაანახად, თუ როგორ გამოცვლილა საქართველო, როგორ გაზრდილა და გამაგრებულა ქართველი ხალხი ნაციონალურად, კულტურულად, პოლიტიკურად, ეკონომიურად; როგორ უწევნენ მას ანგარიშს თვით ფაშისტური ქვეყნებიც, ის ქვეყნები, რომლებიც გუშინ გაძარცვას გვიპირებდნენ. იტალია დღეს მთელი ქვეყნის დასაანახად ცეცხლითა და მახვილით ანადგურებს აბისინელ ხალხს, იტაცებს მის მიწა-წყალს. რატომ? იმიტომ, რომ აბისინია, მიუხედავად იმისა, რომ მისი მცხოვრებთა რიცხვი დაახლოებით ოთხჯერ მეტია ქართველ ხალხზე, უპატრონოა, ნაციონალურად წელში გატეხილია. მას ყველა ერევა. საქართველოს კი ანგარიშს უწევენ. კიდევ მეტი: მის კულტურას სწავლობენ, მის ლიტერატურულ შედეგებს თარგმნიან. რატომ? იმიტომ, რომ საქართველო ძლიერია.

იგი ძლიერია არა თავის შვილთა მრავალრიცხოვნობით, არამედ იმით, რომ ის განუყრელი ნაწილია იმ დიადი პოლიტიკური სხეულისა, რომელიც დედამიწის ერთ მეექვსედზეა გადაჭიმული, რომელსაც საბჭოთა დიდი კავშირი ეწოდება და რომელიც შიშის ზარსა სცემს ძველ სამყაროს, შეუჩერებლად მიდის წინ და აშენებს ახალ ქვეყანას, ახალ სამყაროს.

აი აქ არის საქართველოს სიძლიერე! ეს უნდა შეიგნოს ყველა ქართველმა, ეს უნდა კარგად იცოდეს ჩვენმა

ახალგაზრდობამ და მაშინ დამხოლოდ მაშინ დააფასებენ ისინი თავის საბჭოთა საქართველოს, სოციალისტურ საქართველოს.

რანი ვიყავით გუშინ?

რანი ვართ დღეს?

ეს უნდა იცოდეს საბჭოთა დიდ კავშირში შემავალ-
მა ყველა პატარა რესპუბლიკამ, მათ უნდა იცოდენ, რომ
მათი ძალა საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკათა კავ-
შირშია.

კ. გელეიზვილი.

აღ. ამილახერი, როგორც პოლი-
ტიკური მოღვაწე, მწერალი და
მთავროვნე

XVIII საუკუნის ქართული ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან

ალექსანდრე დიმიტრის-ძე ამილახოვი, როგორც
პოლიტიკური მოღვაწე, მწერალი და
მოაზროვნე

I

მრისხანე ნადირ-შაჰის სიკვდილის დღიდანვე დაიწყო მისი ხმლით განმტკიცებული ირანის სახელმწიფოს რღვევა და ქვეყანა ისევ ისე გადაიქცა არეულობისა და ტახტის მოტრფიალეთა შორის ბრძოლის ასპარეზად. ამ გარემოებით სარგებლობენ ირანის ყველა ვასალური სამეფოები და სახანოები; თავისუფლდებიან მისი მძიმე უღლისაგან და ცდილობენ დამოუკიდებლად არსებობას. ირანის არევ-დარევით ყველაზე ადრე სარგებლობს ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II. ის ყველაზე ადრე იშორებს თავიდან ირანის უღელს და ენერგიულად ჰკიდებს ხელს თავისი სამეფოს დამოუკიდებლობის საქმეს. ცნობილია, რომ ჰატაჰა სახელმწიფოებს ისეთივე ამპერილისტური მადა აქვთ, როგორც დიდ სახელმწიფოებს, და ერეკლემ მალე სტოვებს ქვეყნის თავდაცვის ფარგლებს და შეტევაზე გადადის. ის მალე იპყრობს და ადებს ხარკს ვანჯისა და ერევნის სახანოებს და იწყებს

ოცნებობას საქართველოს სამეფოს ძველ ფარგლებში აღდგენაზე.

მაგრამ ერეკლეს ასეთ შემოქმედებას გაფაცობით აღევნებს თვალყურს თვითმპყრობელი რუსეთის დიპლომატია, რომლის ინტერესებს სრულიად ეწინააღმდეგება საქართველოს სამეფოს განმტკიცება და გაძლიერება. პირიქით, რუსეთი თვითონ ფიქრობს ისარგებლოს ირანის არეც-დარეცით; ის უცდის მხოლოდ მოხერხებულ დროს, რომ როგორმე ჩამოიშოროს გზიდან მისი მთავარი მეტოქე თურქეთი. საქართველოს კი რუსეთის მთავრობა უყურებს ისე, როგორც თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში დამხმარე ძალას... და ის სრულიად მოულოდნელად ხედავს, რომ საქართველოს სამეფო ერეკლე II ხელმძღვანელობით თვითონ უპირებს განწირულ მსხვერპლს რუსეთის ხელიდან გამოგლეჯას, ცდილობს ირანის ხარჯზე გადიდებასა და გაძლიერებას.

აი იმისი მთავარი მიზეზია, რომ რუსეთის მთავრობა ამ დროიდან უფრო ენერგიულად იწყებს მუშაობას საქართველოს სამეფოს დასარღვევად. ამ მიზნის განსახორციელებლად ის გზავნის თავის აგენტებს საქართველოს ყოველ კუთხეში; ეწევა აგიტაციას, აწყობს აჯანყებას და ამხედრებს ერეკლეს წინააღმდეგ ქართლისა და კახეთის უფრო ძლიერსა და გავლენიან ფეოდალებს; ამხედრებს ერეკლეს წინააღმდეგ იმერეთის მეფე სოლომონ პირველს, რომელსაც უიმისოდაც არ აძლევს მოსვენებას ერეკლეს „გამაერთიანებელი“ გეგმები; აღუთქვამს მას დასმარებას, როგორც თურქეთის ისე ერეკლეს წინააღმდეგ. რუსეთის მთავრობა ერეკლეს წინააღმდეგ აწარმოებს უდიდეს მუშაობას კავკასიის

მთიელებს შორის; უკრძალავს მათ დაეხმარონ ერეკლეს
შეიარაღებული ძალით, რომელთაც საჭირო დროზე
ყოველთვის ქირაობდნენ ხოლმე ქართველი მეფეებმა.
ერეკლეს წინააღმდეგ შეთქმულებათა შორის ყვე-
ლაზე თვალსაჩინო იყო ის, რომელსაც მიზნად ჰქონდა
ერეკლესა და მისი ოჯახის ყველა წევრების ამოწყვეტა
და რომელიც მოუწყვეს მას 1765 წელს.

ეს შეთქმულება მალე გამოამჟღავნა; მას ჯალათის
ხელით გაუკეთა ლიკვიდაცია მეფე ერეკლემ. აჯანყების
ოითქმის ყველა მონაწილე, მათი მებაიარაღებუ ბატონი-
შვილ პაატასთან ერთად, დაიღუპნენ. გადარჩა მხოლოდ
ამ სისხლიანი საქმის ორი მონაწილე: თავადი დიმიტრი
ამილახორი, რომელსაც გამოაძიებამ ვერ დაუმტკიცა შეთ-
ქმულებასთან უშუალო დამოკიდებულება, და მისი მცირე
წლოვანი შვილი ალექსანდრე, რომელიც, როგორც საქ-
მიდან სჩანს, თუმცა უნერგიულ მონაწილეობას იღებდა
შეთქმულებაში, მაგრამ სიკვდილს გადაურჩა თავისი
მცირეწლოვანების მიზეზით. ალექსანდრე იმ დროს მხო-
ლოდ თხუთმეტი წლის იყო. მაგრამ ეს ჭაბუკიც ვერ
ასცდა ჯალათის ხელს, რომელმაც ის საუკუნოთ დაასა-
ხიჩრა: მოსკრა ცხვირი და გადაუჭრა მარცხენა ფეხის
მთავარი ძარღვი. დიმიტრი ამილახორს კი ვირზე პირ-
უკუღმა შემჯდარს, ვირის კუდით ხელში, ხალხის სასა-
ცლოდ დაატარებდნენ ქალაქში სწორედ იმ დროს, რო-
ცა შტკვრის პირად, ანჩისხატის ტაძრის მახლობლად
გამალებული მუშაობდა ჯალათის ნაჯახი და კოცონში
იწოდნენ შეთქმულების ზოგი მონაწილენი.

II

აი ეს ჯალათის ხელით დასახიჩრებული ჭაბუკი
ალექსანდრე ამილახორი არის ჩვენი შრომის მთავარი
გმირი.

შეთქმულებათა მთავარ ხელმძღვანელების სიკვდი-
ლით დასჯის შემდეგ დიმიტრი ამილახორი თავის შვილ
ალექსანდრესთან ერთად მოათავსეს მის საკუთარ
სახლში პოლიციის სასტიკი მხედველობის ქვეშ. ასეთ
მდგომარეობაში ისინი დარჩენ (1770) წლამდე. სწორედ
ამ წელს მთელ ქართლს მოედო საშინელი ჭირი, რო-
მელმაც მარტო ტფილისში 4000 კაცზე მეტი იმსხვერპ-
ლა. აბა ასეთი უბედურების დროს ვინ მოიცილიდა ამი-
ლახორებისთვის. ამით ისარგებლა ახალგაზრდა ალექსან-
დრემ და ტფილისიდან გაიპარა. დიდი ტანჯვა-წვალე-
ბით მიაღწია მან თავის ძმასთან ერთად იმერეთის მეფე
სოლომონამდე, რომელმაც სიხარულით მიიღო გამოქცეუ-
ლები, მისცა მათ საიმედო თავშესაფარი და საზრდოდ
რამოდენიმე სოფლის მიცემა დაპირდა დროებით, სანამ
ისინი არ დაიბრუნებდნენ ერეკლეს მიერ წართმეულ მა-
მულებს. ამილახორებმა ასეთ წყალობაზე უარი მოახსენ-
ეს იმერეთის მეფეს და სთხოვეს რომ მხოლოდ რუსეთ-
ში გაქცევის საშუალება მიეცა მათთვის. სოლომონმაც
მისცა მათ საჭირო ფული, მისცა წერილები ჩერქეზთ
მთავართან, მოზდოკისა და ყიზლიარის კომენდანტებ-
თან, რომლებსაც თხოვდა ხელი მოემართათ ამილახორე-
ბისათვის... მეფე სოლომონის გულუხვი დახმარების
შეოხებით გაქცეულებმა მალე მიაღწიეს ასტრახანს. აქ
ისინი 1771 წლის 21 დეკემბერს განშორდნენ ერთმა-
ნეთს და გაუდგნენ გზას ბედის საქებრად: ალექსანდრე
რუსეთისაკენ; მისი ძმა იოანე კი ირანისაკენ.*

ალექსანდრე ამილახორი რუსეთში მალე შეიქნა
იქაურ ქართველთა კოლონიის ერთ-ერთი ივალსაჩინო

* История Георгианская, 99,104

წევრი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ის დიდ მონაწილეობას იღებდა იმ დიდ კულტურულ საქმეში, რომელსაც აწარმოებდნენ იმ დროს რუსეთში ქართველთა კოლონიის ზოგიერთი წევრები. ის დიდის ენერგიით შეუდგა თვითგანვითარების საქმესაც, მაგრამ იგი ერთი წუთითაც არ ივიწყებდა თავის მოსისხლე მტერს მეფე ერეკლეს. რაკი მასთან საბრძოლველად სხვა იარაღი არ გააჩნდა, მან მიმართა კალამს და შეეცადა წერის საშუალებით მაინც ეწინააღმდეგებოდა ერეკლესათვის. ამ საქმეში ალექსანდრემ საკმაო ნიჭი გამოიჩინა. მისი კალმის პირველი ცდის ნაყოფი იყო „ისტორია გეორგიანსკაია“ — პოლიტიკური პამფლეტი, მთლიანად მიმართული „ქართლის სამეფო ტახტის მომტაცებელ“, „უზურპატორ“ მეფე ერეკლეს წინააღმდეგ. ეს წიგნი ალ. ამილახორმა დაბეჭდა 1779 წ. მაგრამ იგი სტამბიდან გამოსვლისთანავე იქნა აკრძალული და მოსპობილი, რადგანაც ამ დროს ეკატერინე II და მისი მთავრობა მთელი თავისი ძალღონით ცდილობდნენ ერეკლეს გულის მოგებას, რადგან მასთან აპირებდნენ მათთვის დიდად სასარგებლო კავშირის დადებას, რაც ორიოდე წლის შემდეგ გამოიხატა „გეორგიევსკის“ ტრაქტატში. აბა ასეთ დროს ეკატერინე II როგორ მისცემდა ნებას ერეკლეს წინააღმდეგ დაწერილი წიგნის გავრცელებას და ალ. ამილახორის პირველ ლიტერატურულ შრომას ვერ უშველა იმ გარემოებამაც, რომ იგი მიძღვნილი იყო რუსეთში იმ დროს ყველაზე უფრო გავლენიანი კაცის, თავადი პოტიომკინისადმი.

„ისტორია გეორგიანსკაია“ დაწერილია მეტის-მეტად ტენდენციურად; ავტორი თავისი წიგნის ყოველ სტრი-

ქონში ცდილობს როგორმე დაამდაბლოს ერეკლე; აწერს მას ყოველგვარ ბოროტებას, უყენებს მას ბრალდებას საქართველოს სამეფოს დაღუპვაში და იმავდროს ცდილობს გაბეროს თავისი გვარის წევრების, ამილახორების, ამაგი ქვეყნის წინაშე. ამ თვლასაზრისით აშუქებს ავტორი თავის წიგნში არა მარტო 1765 წლის აჯანყების ისტორიას, არამედ ერეკლეს მეფობის მთელ ისტორიასაც. მიუხედავად ასეთი დიდი ნაკლისა, ალექსანდრე ამილახორის ეს ნაშრომი მეტის-მეტად საყურადღებოა; მასში ავტორი იძლევა ძვირფას მასალას, როგორც დასახელებული შეთქმულების, ისე საზოგადოდ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის შესასწავლად.

ალექსანდრე ამილახორის მეორე შრომა, რომელიც ავტორს დაუწერია ქართულად და ჩვენამდე ხელნაწერად მოუღწევია, არის ტრაქტატი „ბრძენი აღმოსავლეთისა“. მესამე მისი თხზულება წარმოადგენს პატარა ბროშურას სათაურით „В Астрахане“. ეს ბროშურა ავტორს ხელნაწერად დარჩა; იგი დაბეჭდა პროფ. ალ. ხახანაშვილმა 1911 წელს.*) ეს ბროშურა დაწერილია კარგი რუსული ენით, ჩინებული დიალოგებით, რომელიც დღესაც მისაბაძია ბევრი ჩვენი თანამედროვე ქართველი დრამატურგისათვის. ამ ბროშურაში ავტორი იჩენს საზოგადოდ დიდ ერუდიციას, თავისი დროის პოლიტიკური ცხოვრების ზედმიწევნით ცოდნას; მას აქვს წმინდა ისტორიული მნიშვნელობა და უდიდეს ინტერესს წარმოადგენს განსაკუთრებით ყველა იმათთვის, ვისაც

* К материалам по драматической литературе XVIII века. Изд. Имп. О—ва ист. и древностей Российских при Московском Университете, Москва, Синодальная типография.

სურს ქართლ-კახეთის სამეფოს უკანასკნელი ათეული წლების ისტორიის შესწავლა, უფრო კი რუსეთ-საქართველოს შორის 1783 წელს დადებული „გეორგიევსკის“ ტრაქტატის შესწავლა.

III

ამ დროებით კი ჩვენი შესწავლის საგანს შეადგენს ალ. ამილახორის მხოლოდ მეორე ნაშრომი: „ბრძენი აღმოსავლეთისა“.

წინდაწინვე უნდა განვაცხადოთ, რომ ალექსანდრე ამილახორი, როგორც დასახელებული ტრაქტატის ავტორი, არის საფრანგეთის ფილოსოფოსების უშუალო გავლენის ქვეშ, განსაკუთრებით ჟ. რუსოს, მონტესკიეს და ვოლტერის. მაგრამ იმდროინდელ ქართველ მოაზროვნეს ესეც დიდ მიღწევად უნდა ჩაეთვალოს. ჩვენს ავტორს არ შეიძლება უდიდეს მიღწევად არ ჩაუთვალოთ ის, რომ იგი არა თუ კარგად იცნობს იმდროინდელი ევროპის ფილოსოფოსების აზრებს, ის კიდევ ცდილობს ამ აზრების თავისი სამშობლო ნიადაგზე გადმონერგვას და მათ პრაქტიკულად განხორციელებას. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ამას ალექსანდრე ამილახორი ახერხებს 10—15 წლით ადრე საფრანგეთის დიდ რევოლიუციამდე, როცა მან დასწერა თავისი ტრაქტატი. ჩვენი ავტორი ცდილობს თავისი ახალი მოძღვრება საფუძვლად დაუდოს საქართველოს სამეფო წეს-წყობილებას და ისე შორს მიდის ამ მხრით, რომ 1782 წელს, იმერეთის მეფეს სოლომონ I-ს, რომელსაც მან მიუძღვნა თავისი თხზულების ხელნაწერი, ურჩევს „აღმოსავლეთის ბრძენის“ მოძღვრება „შერთე სიქველესა შენსა“ და ქვეყანა ისე მართე, როგორც ჩემს ტრაქტატშია ნაჩვენებო.

სწორედ ამ თვალსაზრისით ვეცდებით ჩვენ შევის-
წავლოთ და დავაფასოთ ალექსანდრე ამილახორის ნაშ-
რომი, რომლის არსებობაც დღემდე მხოლოდ რამოდენ-
ნიმე ქართველმა მწერალმა თუ იცოდა. მით უფრო
ვანსაცვიფრებელია, რომ ტრაქტატში გამოთქმული აზ-
რები, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, დაედო საფუძ-
ვლად მე-19 საუკუნის ქართულ ლიტერატურასა და
აზროვნებას. დადასტურებით შეიძლება ითქვას, რომ
ამილახორის ტრაქტატის შეგავლენას ჯერაც ვერ
მოინელებდა ქართული ლიტერატურა, ის დღესაც იქნე-
ბოდა ქართველ მარქსისტებსა და ნაციონალისტებს
შორის ბრძოლის საგნად, თუ არ მოესწრო ოქტომ-
ბრის დიდ რევლუციას და ისტორიის არქივისათვის არ
გადაეცა, როგორც თავადაზნაურობა, ისე მათი იდეო-
ლოგია და იდეოლოგიები.

ეს გარემოება ჩვენ გვაძლევს უფრო დაახლოე-
ბით გავეცნოთ ასეთი დიდი გავლენიანი და მნიშვნელობის
თხზულების ავტორს.

IV

ალექსანდრე დიმიტრის-ძე ამილახორი დაი-
ბადა 1750 წ. 20 მარტს. ის მეორე შვილი იყო დიმიტრი
ამილახორისა და მისი მეუღლე მარიამ ორბელიანის ასუ-
ლის თხოთმეტი შვილიდან. დიმიტრი ამილახორი მთელს
ზემო ქართლში ითვლებოდა ყველაზე მდიდარ, ძლიერ
და გავლენიან ფეოდალად. ის ფლობდა რამდენიმე
ციხე სიმაგრეს და სავაჭრო პუნქტს; ტფილისში მას
ჩინებული სასახლე ჰქონდა მეფის სასახლის მახლობლად
ანჩის ხატის ტაძრის გვერდით. მის შვილებს ყავდნენ
სპეციალური აღმზრდელი და მასწავლებლები, რომლე-

ბიჯ მათ ასწავლიდნენ სისტემატურად. სამწუხაროდ ჩვენ არ ვიცით თუ ვინ იყვნენ ეს მასწავლებლები, რა საგნებს ასწავლიდნენ ისინი ამილახორის შვილებს, მაგრამ ცნობილია, რომ, როგორც ქართველ მეფეების სასახლეში, ისე ქართველ დიდებულთა ოჯახებში, განსაკუთრებით მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ექიმებად და მასწავლებლად იყვნენ ფრანგი მისიონერები, რომლებიც თავის მოწაფეებს ასწავლიდნენ ძველსა და ახალ ენებს, მათემატიკას, რიტორიკას, ფილოსოფიას და სხვ. დადასტურებით შეიძლება ითქვას, რომ ალექსანდრე ამილახორის მასწავლებლებიც ფრანგი, თეათინლების ორდენის ბერები იყვნენ, რომლებსაც მან მიიღო იმ დროს შესაფერი მეცნიერული შომზადება.

ამ მხრით დიმიტრი ამილახორის შვილები ყველა სხვა მდიდარი თავადების შვილებზე უფრო უკეთეს პირობებში იყვნენ, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც დიმიტრის ოჯახი დაენათესავა მეფე თეიმურაზ II ოჯახს: მისმა უფროსმა ვაჟმა გიორგიმ, რომელსაც მისმა ბიძამ, ცნობილმა გიგა ამილახორმა, უანდერძა თავისი აუარებელი სიმდიდრე, შეირთო თეიმურაზის ქალი, ბატონიშვილი ელისაბედი. ახალგაზრდების დანიშვნა მოხდა, როცა ელისაბედი ერთი წლის ძლივს იყო, საქმრო კი ორი წლისა; დაქორწილდნენ, როცა ვაჟს შეუსრულდა 18 წელი, ხოლო ელისაბედს—16 წ. ახალგაზრდების დანიშვნის დღიდან მათი დაქორწინებამდე დიმიტრი ამილახორის შვილები იზრდებოდნენ სამეფო კარზე, მეფის შვილებთან ერთად. ეს კი იმ დროს დიდ რამეს ნიშნავდა. ჩვენ ახლა დადასტურებით ვიცით, რომ საქართველოს უკანასკნელ მეფეთა შვილები იღებდნენ თავის დროის შესაფერ ცოდნასა და განვითარებას. საკმაოა

მოვიგონოთ ზოგიერთი მათგანი, რომ ეს გადაჭარბებულად არ მოგვეჩვენოს. ბატონიშვილი იოანე იყო მე-16 საუკუნის ერთი დიდი მწერალთაგანი; მის კალამს ეკუთვნის ისეთი ლიტერატურული შედეგები, როგორც არის „კალმასობა“, რომელიც ამტკიცებს, რომ მისი ავტორი იყო არა მარტო დიდი მწერალი, არამედ დიდად განათლებული კაციც. მისი მხატვრულად დაწერილი წიგნი ფეოდალური საქართველოს ისტორიის შესასწავლად იმდენ მეცნიერულ ცნობებს იძლევა, რომ მარტო ამ წიგნის საშუალებით შეიძლება კაცმა ნამდვილი წარმოდგენა იქონიოს ძველ საქართველოზე. მეორე ბატონიშვილი თეიმურაზი იყო წევრი რუსეთის სამეცნიერო აკადემიისა; ის ხელმძღვანელობას უწევდა ქართულ ისტორიის გამოჩენილ მკვლევარს მარი ბროსეს; თვითონ იყო ნიჭიერი მწერალი და ისტორიკოსი. გამოჩენილმა ისტორიკოსმა და გეოგრაფმა ბატონიშვილმა ვახუშტიმ დაგვიტოვა ისეთი მეცნიერული განძი, რომლის მსგავსიც, აკადემიკოს ნ. ი. მარის ავტორიტეტული თქმით, იმ დროინდელ ევროპასაც არ მოეპოვებოდა. გიორგი მეფის შვილი, შემკვიდრე დავითი, რომელიც რაღაც ჩვენთვის გაუგებარი მიზეზებით, არ სარგებლობს ქართულ მწერლობაში მისმიერ სრულიად დამსახურებულ სიმპატიით, იყო დიდად განათლებული პიროვნება. მეფე ერეკლემ თავის საყვარელ შვილის-შვილს დავითს სპეციალურად გამოუწერა გერმანიიდან იქ „ცნობილი მეცნიერი“ იოსებ იაკობისძე გეტინგენი, რომელიც სიკვდილამდე არ მოშორებია თავის საყვარელ მოწაფეს. დავითი გატაცებული მოწაფე იყო ვოლტერისა. მან გადმოთარგმნა ქართულ ენაზე მონტესკიეს მთავარი შრომა L'esprit de lois, შეადგინა კანონთა კრებული, რომელიც, სამწუხაროდ,

ჯერ არ არის შესწავლილი, მაგრამ მისი თითო-ორი მცოდნეთა განცხადებებით, ის გაცილებით უფრო ვახტანგ VI კანონზე და უფრო უახლოვდება იმ დროინდელი განათლებული სახელმწიფოების კანონმდებლობას. თვითონ მარი ბროსე ასე ახასიათებს საქარკელოს უკანასკნელ მეფეთა შვილებს: „ისინი თავის დროს ანდომებენ თავის სამშობლო ლიტერატურას. დაწყებული გრამატიკიდან და ლექსიკოლოგიიდან და გათავებული სამკურნალო და სამხედრო მეცნიერებით, ყველაფერი იპყრობდა მათ ყურადღებას. დავითი, იოანე, ბაგრატი, ოქროპირი უდიდეს ყურადღებას აქცევდნენ ყოველივე იმას, რაც კი იმ დროს ყურადღების ღირსი იყო, რასაც კი ადამიანის გატაცება შეეძლო.“*)

აი, როგორ პირობებში იზრდებოდა ალექსანდრე ამილახორი. ამ მხრით ის კიდევ უფრო კარგ პირობებში უნდა ყოფილიყო 1765—1770 წლებში, როცა იგი ფიზიკურად დასახიჩრებული, იძულებული იყო მუდამ სახლში მჯდარიყო. ასეთ პირობებში ნიჭიერ ახალგაზრდას სხვა რა უნდა ეკეთებია, თუ არა თვითგანვითარების საქმე და მეცნიერების სხვადასხვა დარგებში მუშაობა? მართალია, მას კარში არ უშვებდნენ, მაგრამ მასთან მისვლა არ იყო აკრძალული, განსაკუთრებით ფრანგი ბერებისთვის, რომლებიც ძველებურად განაგრძობდნენ მასთან მეცადინეობას. სრული უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ალექსანდრე ამილახორი ამ ბერების მეოხებით იცნობდა ზემოთ დასახელებული ფრანგი ფილოსოფოსების მოძღვრებას. ცხადია, ეს ბერები არ იქნებოდნენ ამ ფილოსოფოსების მომხრე, მაგრამ ჩვენი სასულიერო სემინარიების

* M. БРОССЕ—Очерки истории и литературы Грузии, гл. 365

მასწავლებლები კი იყვნენ მომხრე იმ მეცნიერთა მოძღვრებისა, რომლებსაც გვაიძულებდნენ „ოპროვერლათ“ და მით უდიდეს სამსახურს უწევდნენ მათ მიერ ათვალწუნებული იდეების გავრცელების საქმეს. დადასტურებით შეიძლება ვთქვათ, რომ გარდა ფრანგული ენისა ალექსანდრემ ბერძნული ენაც იცოდა. თავის „ისტორია გეორგიანსკაია“-ში ის თვითონ გვეუბნება, რომ ხშირად დიდი ხნობით იჯდა ბერძნების არქიეპისკოპოსთან და მსჯელობდა სხვადასხვა მეცნიერულ საკითხებზე.* ეს მტკიცდება მისი ბროშურიდანაც „В Астрахане“, სახელდობრ იმ ადგილიდან, სადაც ავტორი გვიხსნის სიტყვას — პოლიტიკა.**

V

საჭიროდ მიგვაჩნია აქვე ვთქვათ ჩვენი ავტორის ხასიათის უარყოფით მხარეებზედაც.

ჩვენ ვიცით, რომ იგი, როგორც მამის, ისე დედის მხრით, ეკუთვნოდა საქართველოს უდიდესი ფეოდალების ჩამომავლობას, ეგრეთწოდებულ დიდებულთა ოჯახებს, რომლებიდანაც მან, ეტყობა, მემკვიდრეობით მიიღო თავისი გვარითა და ჩამომავლობით სიამაყე, რაც შეადგენდა განსაკუთრებულ თვისებას ქართველ დიდებულთა ხასიათისას. ეს უკანასკნელები თავის თავს თვლიდნენ ტოლად და სწორად ქართველთ მეფეებისა, რომლებიც თავისი მხრით თავის ჩამომავლობას იწყებდნენ ებრაელთა მეფე დავითიდან. ძნელი გასაგებია, თუ როგორ თავსდებოდა ალექსანდრე ამილახორში ერთის

* История Георгианская, 80

** В Астрахани, 7

მხრით ისეთი უაღრესად ლიბერალური იდეები, რომლებიც
თაც გაუღენთილია მისი „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, შეი-
რეს მხრით იდეა თავისი საკუთარი გვარეულობის გაღ-
მერთებისა. ჩვენს ავტორს თავისი გვარი გამოჰყავს არა
იმ როლიდან, რომელიც ამილახორებს ჰქონდათ მინიჭე-
ბული მეფის კარზე, არამედ არაბთა ემირის ან ამიროსა-
გან, რაც ნიშნავს მფლობელს, პატრონს, ქვეყნის მმარ-
თველს და სხვა.

აღექსანდრე ამილახორის ამ მხრით დასახასიათებ-
ლად საკმაოა მოვიყვანოთ მისი წერილებიდან ერთი
აღვილი. არაბეთის ერთ ერთი ემირი ან ამირი, რომელ-
საც ჩვენი ავტორი სთვლის თავისი გვარეულობის მამათ-
მთავარად, ბრძოლის ველზე ტყვედ უვარდება ხელში
მტერს. ის მიჰყავთ გამარჯვებულ ჯარის სარდალთან
თუ მეფესთან, წინადადებას აძლევენ მიწაზე განრობით
თაყვანი სცეს მას, რისთვისაც დატყვევებულ ამილახორს
პირდებიან განთავისუფლებას და წართმეულ სამეფოს
დაბრუნებას. მაგრამ ტყვეობაში მყოფი ემირი ამა-
ზე არ აანხმდება. მასზე არ მოქმედებს მტრის მუქარაც.
მაშინაც კი, როცა მას ხელფებშეკრულს თავდაღმა დე-
ბენ მტრის ფეხებთან, ის რალაცნაირად ახერხებს ზურგ-
ზე გადაბრუნებას, რომ მტერმა მისი პირქვე გდება
თაყვანისცემად არ მიიღოს.—„მე თვითონ ვარ მეფე და
არ შემიძლია სხვას თაყვანი ვცეო“—ყვირის იგი, როცა
ჯალათი თავის მოჭრით ემუქრება მას.—

თავისი გვარეულობის დიდების შეორე საბუთად
ავტორს ის მოჰყავს, რომ ანდუყაფარ ამილახორს,
ქართლის იმ ფეოდალს, რომელიც მრისხანე შაჰაბასის მარ-
ჯვენა ხელს შეადგენდა და თავგამოდებით ეზმარებოდა
მას კახეთის ხალხის ამოკლეტაში, რისთვისაც ჯილდოდ

მაჰაბასმა თავისი შვილის შვილი შერთო ცოლად,
ეს უდიდესი საბუთია ალექსანდრე ამილახორისათვის
იმის დასამტკიცებლად, რომ ამილახორის გვარი დაუნ-
თესავდა თვით მაჰმადს. ჩვენი ავტორი თავისი გვარის
ასეთუისე გამოჩენილ წევრებს ისე კი არ იხსენიებს, თუ
არა მეფური პატივისცემით; ანდუყაფარ ამილახორს ის
უწოდებს ანდუყაფარ I-ს; გივი I-ს; გივი II-ს, გივი III-ს;
თავის მამას დიმიტრის ის უწოდებს დიმიტრი პერ-
ველს, თუმცა მას თავისთავად არაფრად უსახელებია
თავი ქართლის ისტორიაში. ის ისე შორს მიდის თა-
ვისი გვარის გაღმერთებაში, რომ ალექსანდრე ბატონი-
შვილს იმიტომ კი არ უთმობს ქართლის ტახტის მემ-
კვიდრის უფლებას, რომ იგი მეფის შვილია, არამედ
იმიტომ, რომ ის ხნით მაზე უფროსია; „როგორც უფ-
როსს ჩვენს შორის“, ესე—იგი მაზე და მის ძმაზე უფ-
როსს. ამ მხრით ჩვენს ავტორს კიდევ უფრო ახასიათებს
მისი „ეპიტაფია“ და დიალოგები „ასტრახანში“, რომ-
ლებსაც აქვე დამატებად ვბეჭდავთ.

VI

ძნელი ასახსნელია ჩვენი ავტორის ხასიათის ასე
გაორება; მაგრამ შეიძლება ამას მოენახოს ახსნა იმ პი-
რობებში, რომლებშიაც ის ცხოვრობდა სიცოცხლის ბო-
ლო ათეულ წლებში. ის წერილები, რომლებითაც ჩვენ აქ
ვსარგებლობთ მის დასახასიათებლად და რომლებსაც ის
სწერდა ვიბორგის ციხის ბნელ საკანში, სადაც ის მოკლე-
ბული აყო როგორც ადამიანების საზოგადოებას, თუ ასე-
თად არ მივიღებთ ციხის ადმინისტრაციას, ისე წმინდა
ჰაერსა და „მწვანე მოლს“; ეს მისი წერილები ჯერ
შესწავლილი არ არის, მაგრამ მათი ზერეღე გადათვა-

ლიერებიდანაც კი შეიძლება იმ დასკვნას დავადგეთ, რომ ჩვენი ავტორი იმ დროს არ იყო მთლად ნორმალური სულიერ განწყობილებაში. ყოველ შემთხვევაში ვიბორგის ციხის ტუსადი ალექსანდრე ამილახორი ძალიან კოტათი თუ ჰგავს ვერცხლის წყალისავით დაუდგარ პოლიტიკურ მებრძოლს და იმავე დროს ღრმა მოაზროვნე ავტორს „აღმოსავლეთის ბრძენისას“. ციხეში აუტანელმა და ხანგრძლივმა ყოფნამ ის გააბოროტა. მტერთან ბრძოლის ყოველგვარ საშუალებას მოკლებული, უნდა ვიფიქროთ რომ მხოლოდ წარსულში ეძებდა რამე მის შესაფერს. და რა კი იქაც ვერაფერ სანუგეზოს ხედავდა, ძალაუნებურად უნდა ჩაეჭიდა ხელი იმ ფიქციისათვის, რაც მისი გვარის გადიდებულად წარმოდგენაში მდგომარეობდა. ასეთი აზრები მით უმეტეს უნდა დაბადებოდა მას, მაშინ, როცა ხედავდა, რომ იმ დროინდელი რუსეთის ბედისგამგენი, „ვილაც უჯიზონი“, დღეს გრაფებისა და უბრწყინვალესი თავადების სახელებს ატარებდნენ და ის, ძველის ძველი თავადი, ალექსანდრე ამილახორი, ძველი არაბეთის ემირების ჩამომავალი, თვით წინასწარმეტყველი მაჰმადის ნათესავი, ამ ვილაც უჯიზონებს საკანში ჰყავთ გამომწყვდეული და მის თხოვნა-მუდარას არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ. ასეთ მდგომარეობაში ასეთ ადამიანს ორ შეიძლება მოვთხოვოთ სულიერი წონასწორობა...

ასე იყო თუ ისე, ის კი აშკარაა, რომ ჩვენი ავტორი დაჯილდოებული იყო შეუდრეკელი და თანაც დაუკმაყოფილებელის თავმოყვარეობით. ამის შემდეგ გასაგებია, რომ ასეთი ხასიათის ადამიანი უეჭველად უნდა ყოფილიყო უაღრესად აქტიური. ერეკლეს წინააღმდეგ

შეთქმულებს შორის, რომ ის დაუშრეტელი ენერგიით უნდა შებრძოლებოდა „უზურპატორ“ მეფე ერეკლეს. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ალექსანდრე ამილახორმა რუსეთში მოღვაწეობა ერეკლეს წინააღმდეგ ლიტერატურული ბრძოლით დაიწყო. მაგრამ ასეთი ბრძოლა მას ვერ დააკმაყოფილებდა, მით უმეტეს, როცა მისი პირველი წიგნი მზის სინათლეზეც არ გამოსულა, ისე დასწევს ცეცხლში. ის ხედავს, რომ კალამი გამოუსადეგარი იარაღია ერეკლესთან ბრძოლაში, და ის ხელახლა მიდის კავკასიაში, სადაც რუსეთის მთავრობის უნებლიე აგენტი ალექსანდრე ბატონიშვილი 1766 წლიდან „მოღვაწეობდა“ ერეკლეს წინააღმდეგ.*

1782 წელს, სწორედ იმ დროს, როცა გეორგიევსკის ტრაქტატის მოსამზადებელი მუშაობა რუსეთის მთავრობის მიერ უაღრეს წერტილამდე იყო აყვანილი, ჩვენს ავტორს ვხედავთ ბატონიშვილ ალექსანდრე ბაქარისძესთან ერთად იმერეთში და ბოლოს დერბენდში, სადაც, როგორც ის ამაში ღრმად იყო დარწმუნებული, მათ მზად ჰყავდათ 50 ათასი კაცისაგან შემდგარი ლეკის ჯარი. ისინი ამილახორისავე თქმით, უცდიან კიდევ დამატებითი 10 ათას კაცისაგან შემდგარ ჯარს, და

* ალ. ამილახორი თვით რუსის მთავრობას გამოუგზავნია საჭართველოში, როგორც ენერგიული კაცი, ალექსანდრე ბაქარისძის დასახმარებლად მეფე ერეკლეს წინააღმდეგ. ამის შესახებ ის თვითონ გვეუბნება თავის დიალოგში: „პენსიით გამოამისტუმრეს, მაგრამ სამგზავრო კი არ მომცეს“-ო. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამილახორის გამოგზავნა მთავრობას დაგვიანებით მოსვლია და მისი მოქმედება ერეკლეს წინააღმდეგ იმდენად საჭიროდ არ დაუნახავს და მისი მგზავრობაც ცოტა შეუხერხებია.

დღითი დღე აპირებენ ქართლ-კახეთზე თავდასხმას 60
ათასიანი ჯარით.

ჩვენთვის, რომლებიც კარგად ვიცნობთ დღეს ამ
საკითხის შესახებ არქივებში დაცულ მასალებს, ცხადია,
რომ მათი დებრენდში გაჩერების მიზეზი იყო არა დამა-
ტებითი ჯარების მიღება; ჩვენ სრული საფუძველი
გვაქვს ვთქვათ, რომ მათ სულაც არ მოეპოებოდათ
დებრენდში არავითარი ჯარი. ყოველ შემთხვევაში, ისე-
თი რაოდენობის ჯარი, რომლითაც მათ შეძლებოდათ
ერეკლეს წინააღმდეგ ბრძოლა. როგორც 50 ათასიანი,
ისე 10 ათასიანი ჯარის მოგროვება მოჭორილი იყო
მათი მასპინძლის, რუსის მთავრობის აგენტის, შამხალის
მიერ, რომელიც მათ ატყუილებდა:—50 ათასი კაცი მზად
არის, ცოტა მოვიცადოთ, 10.000 კაციც მოვაგროვოთ და
უფრო დიდი ძალებით დავესხათ თავი ერეკლესო. ვისთვის
იყო საჭირო ასეთი ფიქცია? ეს ესაჭიროებოდა რუსეთის
მთავრობას. რომელსაც ამის სურდა ზეიქნა ერეკლესათ-
ვის ერთგვარი memento.mori, დაეფრთხო იგი და აეძუ-
ლებოდა დასთანხმებოდა ისეთ პირობებს, რომელზეც უიმი-
სოდ ერეკლე, არასოდეს არ დასთანხმებოდა, რუსეთის
მთავრობა არ შეცდა: ერეკლე, რომელიც დარწმუნებულ
იყო ასეთი დიდი ჯარის არსებობაში მისი სამეფოს
წინააღმდეგ, მართლაც წავიდა დათმობის გზაზე. ამ
ფიქციით დამფრთხალი ერეკლე იძულებული შეიქნა
უარი ეთქვა ყველა იმ პირობებზე, რომელიც მან თავის
პროექტში წამოუყენა ეკატერინე მეორეს და დასთანხმე-
ბოდა ამ უკანასკნელის ყველა პირობებზე. გეორგიევსკ-
ში რუსეთსა და საქართველოს შორის 1783 წ. დადებული
ტრაქტატი, სამწუხაროდ ჯერ კრიტიკულად შესწავლი-
ლი არ არის. მარგამ იმ საბუთების მიხედვით, რომლე-

ბიც ახლა ჩვენს განკარგულებაშია, სრული უფლება გვაქვს განვაცხადოთ, რომ საქართველოსათვის საბედისწერო გეორგიევსკის ტრაქტატი ნაყოფია არა ერეკლეს თავისუფალი ნებისყოფისა, არამედ რეალურად არ არსებული 60 ათასი მეომარისაგან შემდგარი ლეკის ჯარისა. ჩვენთვის დღეს აშკარაა, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილს და მის დამხმარე ალექსანდრე ამილახორს დერბენდში არავითარი ჯარები არ ყავდათ, რომ ეს მოჭორილი იყო რუსის მთავრობის ოქროთი მოსყიდულ შამხალის მიერ; რომ ეს ჯარები იყო უბრალო ფიქცია, მაგრამ ორივე ალექსანდრე კი დარწმუნებული იყვნენ მის რეალურად არსებობაში, რომ ეს ასეა, ამას ჩვენ ვტყობილობთ თვითონ ამილახორის ერთი წერილიდან:

„ერეკლემ, რაკი დაინახა, რომ საქართველოზე თავს დასასხმელად მომზადებულია სამოცი ათასი მეომარისაგან შემდგარი ლეკის ჯარი, მიაშურა რუსეთის სამეფო სახლს და ეკატერინე მეორეს დაუქვემდებარა როგორც თავისი თავი, ისე მის მიერ „მოტაცებული სამეფო“.*

საერთოდ ალექსანდრე ამილახორის, როგორც ეს, ისე ყველა სხვა წერილები იმდენად ნათელს ჰფენენ გეორგიევსკის ტრაქტატის მოჭახრაკების საქმეს, იმდენად აშუქებენ ახალი სხივებით ამ სრულიად შეუსწავლელ მომენტს საქართველოს რუსეთთან დამოკიდებულების ისტორიაში, რომ ჩვენ იძულებული ვართ ყველა ეს წერილები დავურთოდ ამ ჩვენ შრომას დამატების სახით. აქ მხოლოდ იმას ვიტყვით რომ, როგორც ქართლ-

* იხ. ამ წიგნის დამატება № 2, წერილი III. ამასვე ლაპარაკობს იგი „დიალოგებშიც.“

კახეთის სამეფო ტახტის შემკვიდრე, ისე მისი სანჩო-პან-
ჩო, ალექსანდრე ამილახორი ერთობ გვიან მიხვდნენ,
რომ ისინი უბრალო პაიკები იყვნენ რუსეთის მთავრო-
ბის ხელში. ისინი ამაში დარწმუნდნენ მხოლოდ მას შემ-
დეგ, როცა გეორგიევსკში დადებული ტრაქტატი უკვე
ხელმოწერილი იყო, როცა უკვე გადაწყვეტილი იყო
სქართველოს პოლიტიკური არსებობის ყოფნა-არყოფ-
ნის საკითხი. ისინი ამაში დარწმუნდნენ მხოლოდ მას-
შემდეგ, როცა ერეკლესთან საქმის გათავებეს შემდეგ,
რუსეთის მთავრობამ შამხალს მოსთხოვა ბატონიშვილისა
და ამილახორის დაჭერა და რუსეთისათვის გადაცემა...

— 1783 წლის 10 დეკემბერს, ესე იგი გეორგიევსკ-
ში ხელშეკრულების დადებიდან 3-4 თვის შემდეგ, ორი-
ვე ალექსანდრე ჩასვეს რუსეთის მთავრობის მიერ სპე-
ციალურად მათთვის გამოგზავნილ გემში და გაგზავნეს
ასტრახანს, სადაც ისინი მივიდნენ, „დიდი ღელვის შემ-
დეგ“; აქ ისინი დააშორეს ერთმანეთს: ბატონიშვილი
წაიყვანეს სმოლენსკში; ამილახორი კი ჩასვეს ვიბორჯის
ციხის საკანში, სადაც მან აუტანელ პირობებში, თითქმის
მთელი თვრამეტი წელი, გაატარა.

ეკატერინე მეორეს „მეგობარი“, მეფე ერეკლეს
გულის მოსაგებად, ამილახორი ჩასვეს სამხოლო საკანში;
მასთან არ უშვებდნენ არავის, არ გამოყავდათ სასეირ-
ნოდ ბნელ და ნესტიან ოთახიდან; არ აძლევდნენ არაფერ
საზრდოს გარდა პურისა და წყლისა და ის იტანჯებოდა
„ცის ლაყვარდსა და მწვანე ველებს დანატრებული“.—

მაგრამ მისი შებრძოლი ბუნება ვერ შერიგებოდა
ცოცხლად დასამარებულის მდგომარეობას და როგორღაც
კიდევ ახერხებდა ციხიდან წერილების გზავნას, რომ-
ლებშიც ემუდარებოდა, ეხვეწებოდა, ეკამათებოდა ამა

სოფლის ყველა ძლიერთ, დაწყებული თვითონ ეკატერინე მეორედან და გათავებული მისი ფავორიტი ზუბოვით.

— „თქვენ უეჭველად დიდებული და ძლიერი ხართ, —წერს იგი ეკატერინე მეორეს,—მაგრამ თქვენზე ძლიერი ჩემი ბედია, რომელიც გაიძულებს თქვენ ჩემდა სადევნელად. ცხრა წელიწადია რაც მე ვზივარ საშინელ საკანში; მთელ ამ დროს განმავლობაში ჩემს თვალებს არ უხილავს არც მწვანე ბალახი, არც ხის ფოთლები. მე თვითონაც არ ვიცი რისთვის. ამ ცხრა წლიდან ხუთი უკანასკნელი წელი ისე გავიდა, რომ მე პურისა და წყლის გარდა ერთი კაპეიკიც არ მიმიღია ხაზინიდან ჩემთვის სასაზრდოებლად“...

ეს წერილი თავდება ისეთი ენერგიულ მიმართვით, რომლის შესავსიც, საექვოა, რომ ვისმესგან მიეღოს ყოველად ძლიერ მეფე ქალს.—

— გეშინოდეს, დედოფალო, საკუთარის გულისა, რომ თქვენ მან არ გაგრძნობინოს თუ რა საშინელება უსამართლოდ დასჯა უკანასკნელი ქვეშევრდომისაც, მით უმეტეს საშინელებაა უსამართლოდ წამება თავისავე მახლობელი ძმისა, უიმისოდაც საკმაოდ უბედური ალექსანდრე ამილახორისა.*

— რატომ? რატომ მტანჯავენ? რა დანაშაულისათვის ვარ დამწყვდეული მთელი ათეული წლები ბნელ საკანში?

ამ კითხვებით მიმართავს ის ყველას. მაგრამ ყველა სდუმს. არსაიდან ხმა, არსაიდან პასუხი; ის ყველას დავიწყებია. ის ზის ბნელსა და ნესტიან საკანში მის შემ-

* წერილი დათარიღებულია 1792 წ. 17 თებერვლით, იტყვ წერილი IV.

დევაც კი, რაც მეფე ერეკლე უკვე დიდი ხანია მკვდირია და მისი გულის მოგებისათვის უკვე არ არის საჭირო მისი მოსისხლე მტერის ტანჯვა-წამება. ის არავის ახსოვს. ან ვისთვის არის საჭირო ძველი დაფლეთილი და უკვე ნაგვის გოდორში გადაგდებული ნიღაბი, რომლითაც ეკატერინე მეორეს მთავრობა ასე მოხერხებულად იფარავდა თავის მტაცებლურ ყაჩაღურ სახეს...

და უბედური ტუსადი სიკვდილამდე დარჩა ჰენის გონება მიხდილი გმირის მდგომარეობაში, რომელიც თავისი მწვავე კითხვებით მიმართავდა ხოლმე ვარსკვლავებს, მაგრამ ისინი კითხვების ახსნის ნაცვლათ მხოლოდ ჩუმად და ცივი ციმციმით უპასუხებდნენ.

და ეს უაღრესად ტრაგიკული პიროვნება, ეს ნიჭიერი მოაზროვნე, საქართველოს ეს პირველი უტოპისტი დაიღუპა სადღაც ცარიზმის აყროლებულ საკანში. დაიღუპა „მწვანე ბალახსა და ხის ფოთლებს“ დანატრებული.

VII

ასეთია ჩვენი ავტორის ტრაგიკული ბედი.

ახლა გავეცნოთ მის ტრაქტატს, რომლის სრული სათაური ასეთია: „ბრძენი აღმოსავლეთისა, გინა განზრახვა მისი სახელმწიფოსათვის მმართველობისა“.

ტრაქტატი გაყოფილია ათ თავად. მათში ავტორი უბება ყველა იმ საჭირობოროტო სოციალურ საკითხს, რომელიც წამოიჭრა მე-18 საუკუნის ევროპაში, რომელიც აინტერესებდა ამ საუკუნის საუკეთესო მწერლებსა და მოღვაწეებს. ტრაქტატი დაწერილია დიდი რევოლუციის ათი-თხუთმეტი წლით ადრე. აქედან აშკარაა, რომ ჩვენს ავტორს თავისი აზრების გამოსახატავად არ შეეძ-

ლო ეხმარა ის ფორმები, რომელიც გამოიმუშავა დიდ-
მა რევოლუციამ. ის თანამედროვე საქართველოს საზო-
გადოების შვილი იყო. ის სრულებითაც არ იცნობდა იმ
ძალებს, რომლებმაც გამოიწვიეს დიდი რევოლუცია. ის
ხელადა ერთი მხრით მეფესა და მის უმაღლეს წოდებას,
მეორეს მხრით მიწის მუშებს, გლეხებს. ავტორი
სრულბითაც არ ფიქრობს ამ საზოგადოების უმხადგენე-
ლი ელემენტების შეცვლას, ან რომელიმე მათგანის. მეო-
რეს ხარჯით განვითარებას და მოსპობას. ის, რა თქმა
უნდა კმაყოფილი არ არის სახელმწიფოში არსებული
წეს-წყობილებით. ის ფიქრობს სახელმწიფო აპარატის
განახლებაზე, მაგრამ რევოლუციისა და ბრძოლის გზით
კი არა; ცდილობს გამოახოს ისეთი წამალი, რომლის
საშუალებითაც შესაძლებელი იქნება ამ არსებულ ელემ-
ენტებზე დამყარებული სახელმწიფო აპარატის საყოფ-
თესოდ აღმოჩენება, მისი პროგრესის ც. ო წარმართვა.

ამილახორის სახელმწიფოებრივი კონცეპცია, რო-
გორც ხელადა, ძველია, მაგრამ ამისდა მიუხედავად, ის
სრულიად ახალი მეთოდით უდგება სახელმწიფო აპარა-
ტის გაუმჯობესების საკითხს. დავიწყოთ იქიდან, რომ
მისი მეფე—ეს „ღმერთის მიერ დადგენილი“ არსება კი
არ არის ხალხზე საბატონოდ. მას ღმერთთან არავითარ
დამოკიდებულება არა აქვს. ამილახორის ღმერთი
სულაც არ ერევა მიწიერ საკითხებში. აქ მეფეს ირჩევს
თვითონ ხალხი, თვითონ ხალხი ანდობს მას თავისი ბე-
დისა და ქვეყნის მართვა-გამგეობის საქმეს. ანდობს მანამდე,
სანამდე მას ღირსეულად ეჭირება ხელში ეს
საქმე. მაგრამ თუ მან ვერ გაამართლა ხალხის არჩევანი,
თუ მან არ მოისურვა ხალხის დავალებათა ასრულება და
თვითნებობა დაიწყო, ხალხს სრული უფლება აქვს ჩა-

მოაგდოს ის ტახტიდან და მის მაგიერად სხვა, უფრო
ლირსი მეფე აირჩიოს.

ამილახორის იდეალური მეფე ის არის, რომელიც
ასე უყურებს თავის ერისადმი მოვალეობას; რომელიც
თავის სწორათა და ძმებად თვლის იმათ, რომლებმაც
აღჭურვეს იგი მეფის უფლებით და ეპყრობა მათ ისე,
როგორც მოყვარული უმფროსი ძმა უმცროს ძმებს და
საკუთარი სიცოცხლეს კი არ ეზოგება მათი ბედნიერე-
ბისათვის; რომელიც მუდამ ეამს იმის ფიქრშია, თუ რო-
გორ მოუპოვოს მათ ბედნიერება და კეთილდღეობა.

ამილახორი არა ცნობს მეფეს, რომელიც თავს
თვლის განუსაზღვრელ უფლებებით აღჭურვილად,
თვითმპყრობლად, „თვითუფლად ერთა ზედა თავისა“ და
ერს ისე უყურებს, თითქოს ის გაჩენილი იყოს მისი, მე-
ფის, დიდებისა და ბედნიერებისათვის.

ვაი იმ ერს, რომელიც თავის ბედს, თავის მსწრაფლ
მარბენალ სიცოცხლეს ანდობს ისეთ მეფეს, რომელიც
ერის კეთილდღეობის ნაცვლად ეძებს მხოლოდ თავის
ბედნიერებას და ერს კი ისე უყურებს „ვითარ სამღე-
რელსა რასმე ნივთსა“.

ჩვენი ავტორის იდეალიდან ძლიერ შორსა დგას
მეფე, რომელსაც

„დაუფიწყია ფიცი თავისი და ვალი, რომლითაც იგი
ვალდებულ ექმნა ერსა, რომელსაც აღუთქვა უკანახენე-
ლი სიცოცხლის შეწირვა მისი მშვიდობისა და ბედნიე-
რებისათვის“.

ამილახორის იდეალიდან ძლიერ შორსა დგას
ერიც. რომელიც თავისს უიმისოდაც ხანმოკლე სიცოცხ-
ლეს ანდობს ისეთ კაცს, რომლის შესახებ მან არ იცის
არაფერი, არც ზნე, არც ჩვეულება, არც მიდრეკილება.

მისი, არავითარ ყურადღებას არ აქცევს მის პირად ღირსებებს და მხოლოდ იმიტომ, რომ ის ცნობილი მამის შვილია, ირჩევს მას მეფედ და ანდობს თავის ბედ-იღბალს.

ამრიგად, ჩვენი ავტორი წინააღმდეგია მეფის უფლებათა შემკვიდრეობით გადაცემისა. ამა თუ იმ კაცის მამა-პაპამ შეიძლება მართლაც დაიმსახურა ერის ყურადღება და ნდობა. ის მართლაც ღირსეულად დააფასა ერმა და აღჭურვა იგი მეფის გვირგვინით. მაგრამ აქ რა შუაშია მეფის შვილები? ავტორი ცნობს მამა-პაპათა ქვეყნის წინაშე დასახურებას, მაგრამ ის პატივს სცემს მხოლოდ ადამიანის პირად ღირსებას; მან თავისი საკუთარი ღირსებით უნდა დაიმსახუროს სახელი „მამულთ მამობისა“ და არა შემკვიდრეობით. მეფე, რომელსაც სხვა გზით მიუღია სამეფო ტახტი მტერია ერისა; მას არ შეიძლება მიენდოს ქვეყნის ბედი. „ესე გვართა მწყემსთა არა თუ კაცთა, პირუტყვთაცა მწყემსად, ღმერთო, შევუზადდები“. — დაასკვნის ავტორი თავის აზრებს ისეთ მეფეზე, რომელიც შემკვიდრეობით იღებს სამეფო გვირგვინს და არა ხალხის არჩევით.

შემდეგ ავტორი გვასწავლის თუ როგორი განწყობილება უნდა არსებობდეს „მთავართა სამეფოთასა“ შორის, და სწორედ აქედან იწყება სოციალური ჰარმონიის აპოლოგია. ის გვასწავლის საზოგადოებრივ კლასებს შორის სრული თანხმობის აუცილებლობას და თუმცა სხვა სიტყვებით, მაგრამ მაინც სარგებლობს ჩვენი კარგი ნაცნობი მენენი აგრიპას ცნობილი არგუმენტებით, რომლითაც ის სარგებლობდა

ანკეზებული და სახელმწიფოსაგან განყენებული ხალხის
გულის მოსაგებად: სახელმწიფო ორგანიზმი ჰგავს ადამიანს
მიანის სხეულს, რომლის ერთი რომელიმე ნაწილის დაა-
ვადება და მოშლა აავადებს და შლის მთელ ორგანიზმს.

ალექსანდრე ამილახორის აზრითაც ყველა არსებუ-
ლი წოდებები შეადგენენ სახელმწიფოს მთლიანი ტანის
ცალცალკე სხეულებს; ყველა მათ შორის უნდა არსე-
ბობდეს სრული თანხმობა; ყველა ერთგულად უნდა ას-
რულებდეს თავის მოვალეობას: თავმა იფიქროს და გა-
ნაგოს, ფეხებმა იარონ, ხელებმა იმუშაონ და მთელი
სხეულს საზრდო მიაწოდონ; კუჭმა კი ეს საზრდო გადა-
ხარშოს, სისხლად აქციოს და გულს მიაწოდოს, უკანასკ-
ნელმა კი ეს სისხლი დასწმინდოს და ყველა სხეულებს
გაუნაწილოს. თუ ეს ჰარმონია დაირღვა, თუ სხეულები-
დან რომელიმემ არ შეასრულა თავისი მოვალეობა, თუ
ერთი სხეული მეორეს არ დაეხმარა, ადამიანი კვდება.

ასეთია სახელმწიფო ორგანიზმიც. „მეფე ბრძენი,
შექმნილი თავად ერისა თვისისა, თანამდებ არს შეკ-
რებათ თვითეულთა ასოთა შესაფერად თვისთა, რომელ-
თა ერთბაშად კეთილ დამცველ იყვნენ ერისა თვისისა“...

★

„სამღვდელო წესთათვის“ მიძღვნილ თავში ავტორი
გვევლინება ვოლტერის ნამდვილ მიმდევრად, მის ერთ-
გულ მოწაფედ, მისი აზრების მქადაგებლად. ეს საერ-
თოდ მძიმე ენით მოსაუბრე მწერალი, სამღვდელოებას
და ეკლესიაზე მსჯელობის დროს აქა იქ ჰიუმორული
შიმართავს ხოლმე.

სასულიერო კანონი, — გვეუბნება ავტორი, — ი-
თავიდან კეთილ მიზნებს ისახავდა, ის გვპირდებოდა

ბოროტებასთან ბრძოლას კეთილის გასამარჯვებლად, მაგრამ დიდი ხანია, რაც ეკლესია ნაცვლად კეთილისა და მშვიდობისა მთელ ქვეყანაზე გამოდის ბოროტებისა და ძალ-მომრეობის მცველად და ქომაგად. არ ვიცი ვის ბაძავს ამ შემთხვევაში ეკლესია: ქრისტეს თუ ანტი-ქრისტეს. მხოლოდ ის კი ვიცი, რომ ქრისტე არავის არ ეჭადოდა ხმლითა და ძალმომრეობით; მისი ამ ქვეყნიური მოადგილენი კი ხშირად შიმართავენ ხოლმე ხმაღს. ქრისტე გვიქადაგებდა მოყვასის სიყვარულს; ესენი კი ერთმანეთს შეაჩვენებენ. ქრისტე გვასწავლიდა თავმდაბლობას, უბრალოებას; ესენი კი მუდამ იმის ცდაში არიან, რომ როგორმე ხელში ჩაიგდონ სახელმწიფო ძალა-უფლება. ქრისტე მთელი მსოფლიოს ერთ სამწყემსოდ გადაქცევას ცდილობდა, მისმა მოადგილეებმა კი ეს გაერთმწყემსებული ქვეყანა გაამრავლმწყემსეს.

ჩვენი ავტორი არავითარ კეთილს არ მოეღის ეკლესიისაგან, ვინაიდან ერთი ეკლესია (სარწმუნოება) მეორეს მტრობს და შეაჩვენებს. სარწმუნოება უფრო ერთგულად ემსახურება ბოროტებას, ვიდრე ქრისტეს მიერ ქადაგებულ მშვიდობას და სათნოებას. ავტორი მოითხოვს სჯულის მესვეურთაგან; ნუ დევნიან, ნუ ავიწროებენ სხვა სარწმუნოების მალიარებლებს; ყველას მისცენ ნება იწამონ და ირწმუნონ ისე, როგორც მათ სურთ. „ნებას ვცემდეთ რჯულისაებრ თავისისა აღსაჩვენებასა, ვინათგან უფლება სულისა მათისა არ არის ჩვენდამოკიდებულ, და არცა ვებასუხებით მათშინა ღმერთისა და არცა ვსცოდებთ წინაშე მათისა სიწმინდისა“.

ალექსანდრე ამილახორს ქვეყანა ვერ წარმოუდგენია ვაჭრობა ალებ-მიცემისა და ვაჭრების გარეშე. ის

პირდაპირ გამოდის ვაჭრობისა და ვაჭრების აპოლოგია
ტად და ამ მხრივ სრულ წინააღმდეგობას წარმოადგენს
ბევრი მე-19 საუკუნის ქართველ მწერალთა და მოღვა-
წეთა, რომლებსაც ქართველი კაცისათვის ვაჭრობა-
აღებ-მიცემის საქმე დამამდაბლებელ ხელობად მიაჩნდათ
და, უთმობდნენ რა ასეთი ადამიანის ღირსების „დამამ-
დაბლებელ“ ხელობას სომხებს, წამდაუწუმ იმეორებდნენ:

„ქართველს შეუტრცხვეს დავთარი,
სომეხსა ხმლისა წვერია“!

არაფერი და არავინ ისე არ ამდიდრებს ქვეყანას,
როგორც გამრავლება ვაჭრებისა და გავრცელება ვაჭრო-
ბა-აღებ-მიცემობისა. — გვეუბნება ავტორი. ვაჭრები
მოივლიან მთელ ქვეყანას და მოაქვთ სახელმწიფოსა-
თვის ყოველივე სიმდიდრე. ამიტომ ყველა ვალდებუ-
ლია ხელი შეუწყოს სახელმწიფოში ვაჭრობის გაძლიე-
რებას და ვაჭრების გამრავლებას. ნურვინ ნუ შეუტრაც-
ყოფს ვაჭარს, რადგანაც ის არის „სიმდიდრე ჯარისა“,
„შემმოსველი ერისა“ და „დიდება მეფისა“. ვაჭარი გავს
იმ გონიერ ფუტკარს, რომელიც ყოველგან აგროვებს
სიტკბობას და ამზადებს თაფლს. და თუ ვაჭარი ჩვენ
ხანდისხან კიდევ გვაწყენინებს, ჩვენ მას უნდა მოვეპყ-
რათ ისეთივე მოთმინებით, როგორც ეპყრობა სკის
პატრონი ფუტკარს, რომელიც მას ხშირად ნესტრავს
ხოლომე.

ჩვენი ავტორი მოითხოვს ვაჭრებისა და ვაჭრობის
სრულ თავისუფლებას. ამ საგანზე მისი აზრი შეიძლება
გამოვთქვათ იმ ფორმულით, რომელიც უფრო გვიან
გურნემ ჩამოაყალიბა ცნობილ *laissez faire, laissez
passé*-ში.

აღ. ამილახორი გამოდის მიწის მუშების უდიდეს დამცველად. ის ვერ შერიგებია იმას, რომ მიწის მუშები ხარისხით ითვლებიან ყველა სხვა წოდებებზე დაბლა და იმავე დროს მათი შრომა უფრო საჭირო და სასარგებლოა ყველა სხვების შრომაზე. შეიძლება ადამიანმა მოითმინოს ყოველგვარი გაჭირვება და ნაკლოვანება, მაგრამ არ შეიძლება მოითმინოს უპურობა, რომელსაც იძლევა მიწის მუშა, — გვეუბნება ავტორი და გადადის თავის საყვარელ საზოგადოებრივი ჰარმონიის იდეაზე. —

ყველასათვის ცხადია, რომ მიწის მუშა უსაჭიროესი სხეულია სახელმწიფო ორგანიზმისა, რომ სახელმწიფოს არც ერთ შემადგენელ ნაწილს არ შეუძლია უიმისოდ არსებობა, ვინაიდან ყველა ეს სხეულები ერთი მეორეზე არიან დამოკიდებული, ყველა ერთნაირად საჭიროა ერთმანეთისათვის. მათში ყველა თანასწორია. არც ერთ მათგანს არ შეუძლია დაიკვებოს: მე სხვას ვჯობივარო. ჩვენ ყველანი ერთი მეორეს დასახმარებლად ვიშვებით, ერთიმეორისაგან გამოვიზრდებით. ჩვენ ყველას ბოლოც ერთი გვაქვს: ყველანი ერთნაირად გავალთ ამა სოფლიდან; ვკვდებით ერთნაირად და თანასწორად; არც ერთი ჩვენგანი არ სჯობს მეორეს, არც ერთი ჩვენგანი არ არის მეორეზე უარესი ან უკეთესი. —

★

აქედან დიდი მანძილი არ არის თუ არა ყველა საზოგადოებრივი კლასების თანასწორობის გამოცხადებამდე, გლეხების ბატონყმობის უღელლიდან განთავისუფლებამდე მაინც, მაგრამ ჩვენი ავტორი ამას გაუარბის.

რატომ? იმიტომ, რომ ეს დაარღვევს მის მიერ წარმოღვე-
ნილ იდეალურ სახელმწიფოს. ამ სახელმწიფოსათვის
აუცილებელი საჭიროა, რომ მისი ყველა ნაწილები დარ-
ჩენ თავთავის ადგილზე, ერთგულად აასრულონ თავიანთი მოვალეობა. თავადი ემსახუროს ქვეყანას ხმლით,
ვაჭარი სხვადასხვა საქონლის მოზიდვით, გლეხი
პურიით; მეფემ ერთგულად აასრულოს როლი თავისა,
რომელიც განაგებს მთელ სახელმწიფო ორგანიზმს. —

როგორ შეიძლება ხელებმა ფეხების როლი აასრუ-
ლონ, ფეხებმა კიდევ თავის მაგიერობა იკისრონ. ეს ხომ
მოსპობდა მთელი სახელმწიფოს სხეულს. არა, ყველა
ჩვენგანმა უნდა აასრულოს მხოლოდ თავისი მოვალე-
ობა. ნეტარ არს ერი, რომელიც გრძნობს ყველა ამას,
რომლის გულშიცა დაიბუდებს ასეთი აზრი და შეხედუ-
ლება. —

✱

ოლექსანდრე ამილახორი არ ტოვებს უყურადღე-
ბოდ კანონმდებლობასაც. კანონმდებელი ანგარიშს უნდა
უწევდეს: 1. მდგომარეობას უამისას, 2. ჩვეულებასა და
ზნეს ერისას, რომლისთვისაც ეს კანონები იწერება და
3. ერის ბუნებით მიდრეკილებას. ქვეყანაზე არ არ-
სებობს ისეთი იდეალური კანონმდებლობა, რომელიც
ერთნაირად სასარგებლო ან საზიანო იყოს ყველა ერე-
ბისათვის. ამ სამ დასახელებულ პირობათა დაუცველად
კანონი სარგებლობის ნაცვლად ვნებას მოუტანს ხალხს,
რადგანაც ის ეწინააღმდეგება მის სულიერ მიდრეკი-
ლებას და შეზღუდავს მის თავისუფლებას. ყველა ქვე-
ყანას აქვს საკუთარი კლიმატური ან სხვა პირობები,
აგრეთვე ყოველ ხალხს აქვს თავისი საკუთარი ზნე-ჩვე-

ულემა. ამიტომ არ შეიძლება ერთი რომელიმე სახელმწიფოს კანონები ისე პირწმინდად, შეუცვლელად გადავწეროთ მეორე სახელმწიფოში.—

ავტორი ეხება სისხლის სამართლის კანონებსაც და ენერგიულად გამოდის ადამიანის სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ. ის თანახმაა წავართვათ დამნაშავეს ყოველივერი, მაგრამ არა ის, რის მიცემაც მისთვის ჩვენ არ შეგვიძლია. „ადამიანის მოკვლა შეუძლია ყველას, მისი გაცოცხლება კი არავის“. სასჯელის უმაღლეს ხარისხათ ჩვენი ავტორი თვლის დამნაშავეს სამშობლოდან გაძევებას.

★

ჩვენი ავტორი გამოდის ხალხის სწავლა-განათლების უდიდეს აპოლოგეტათ. განსაკუთრებით ის მოითხოვს, რომ ის პირნი, რომლებიც დადგენილი არიან ხალხის ხელმძღვანელებად, იყვნენ განათლებულნი მეცნიერების სხივით, რადგან „ბრმას არ შეუძლია იყოს ბრმას წინამძღოლი“.

★

ხმალი, სამხედრო ძალა, ჩვენი ავტორისათვის იშვინად არის სასურველი, რამდენად ის მიმართულია ადამიანის სიკოცხლის დასაცველად, „არა თუ ოდენ უბრალოდ სისხლის ღვრად ერთისაოდენ სახელისათვის“. მაგრამ ის ხედავს, რომ ხმალს მეტი ბოროტება მოაქვს ადამიანისათვის ვიდრე სიკეთე. „შემოდებიდან მისა, ვგოჯებ, უმეტესი რიცხვი მოწყულულ არის მით, ვიდრე ბუნებით სიჭურველისა სიკვდილისა მიერ. და ამისათვის, არა თუ შემომღებელი მისი მხმარებელითურთ ვაჭო, თუ

ხელნიცა მისისვე განძრახვით ჩვენდა მოცემულ იყოს
ომერთისაგან, განძრახვასაცა მისსა შევეუზარდები და
უძვირეს კბილთა მხეცთასა შევრაცხ მას, ვიდრე ურჩე-
ულესად ასოთ კაცთათვის. და ესრედ მხმარებელი მისი
არა უსახელოვანეს არს მომხმარებელთა დარიშხანისა“. იყოს
და
202701033
ჩვენი ავტორი განცვიფრებას გამოსთქვამს იმის შესა-
ხებ, რომ ის ვინც დარიშხანით წამლავს ადამიანს ბო-
როტად არის მიჩნეული და ის პირები კი, რომლებიც
გაცილებით მეტ ხალხს ხოცვენ საომარი იარაღებით,
ხალხის გშირებად არიან მიჩნეული და სარგებლობენ
უდიდესი პატივის ცემით. ხმალი უნდა ემსახურებოდეს
მშვიდობიანობის საქმეს და მხოლოდ მაშინ იქნება მა-
ტარებელი ღირსი პატივისცემის და სიყვარულისა.
„უკეთუმცა ქეშმარიტისა სახელოვნებისა მეძიებელ
არს ვინმე, რაი არს უსახელოვანეს მშვიდობისა?“ —
გვეკითხება ავტორი.

*

დასასრულ ამილახორი ურჩევს ყველას გონების თვა-
ლით განჭვრიტონ ამ ქვეყნად თავისი დანიშნულება;
ჩაიხედონ თავისი საკუთარი გონების სარკეში, დაუკვირ-
დნენ მას „გულხშიერად“ და იქ დაინახავენ, რომ ადამიან-
ის მთელი სიცოცხლე შესდგება სამი მთავარი ეტაპისა-
გან: ჭირითა და ვაებით შობა, შრომით ცხოვრება და
სულ მალე არარად ქცევა, სიკვდილი. მაგრამ თუ ჩვე-
ნი გონების სარკე დაბინდულია ჩვენი თავმოყვარეობის
ორთქლით, მაშინ ჩვენი გონება ადგება შემცდარ გზას
და შორდება ქეშმარიტებას; მაშინ ჩვენ ყოველიფერი
გვეჩვენება არა ისე, როგორც ის სინამდვილეშია, არა-
მედ სულ სხვანაირად: ჩვენი ამ ქვეყნად მოსვლა მოგვე-

ჩვენება არა ტანჯვად, არამედ შვებად; წუთიერი ჩვენი
სიცოცხლე—არა შრომად, არამედ განცხრომად; ჩვენი
ჩქარ მორბენალი სიცოცხლის დღენი—დაუსრულებლად.

თუ ჩვენ ასეთი შემცდარი აზრი არ გვექნება ამ
ქვეყნად ჩვენს დანიშნულებაზე, თუ ჩვენ ყველანი შე-
ვიგნებთ ჩვენს მოვალეობას ერთმანეთისა და ქვეყნი-
სადმი, მაშინ ყველანი ბედნიერი ვიქნებით. ამიტომ ავ-
ტორი შემდეგ რჩევას იძლევა: მეფემ არასოდეს არ უნ-
და გადალაზხოს ზომიერების საზღვარი; მთავარნი და
თავადნი ნუ მოისურვებენ თავისი ხარისხით თავის თა-
ვის განდიდებას; მხედარნი ნუ იქებენ თავს თავისი
ხმლის სიმახვილით; ვაჭარი ნუ გამოუდგება გადამეტე-
ბული პირადი სარგებლობის ძებნას; მიწის მუშამ იმუშა-
ოს დაუზარებლად და თავდაუზოგველად.—

VIII

დაახლოებით ასეთია „აღმოსავლეთის ბრძენის“
შინაარსი აქ, როგორც ხედავთ, თითქმის ყველაფერია:
ხალხისადმი მეფის არჩევის უფლების მინიჭება, მეფის
უფლების შეზღუდვა ხალხის ინიციატივის სასარგებ-
ლოდ, უმაღლესი წოდებისა და სამღვდელთა კრი-
ტიკა, მიწის მუშისა და ხალხის ძირა ფენების მის
მალალ ფენებთან გასწორების აუცილებლობა, ვაჭრო-
ბისა და ვაჭრების ინტერესების დაცვის საჭიროება. მაგ-
რამ აქ თავი და თავი მხოლოდ ერთი რამ არის და
ყველაფერი ემსახურება ამ ერთ რამეს.

ეს ერთი რამე მდგომარეობს საზოგადოებრივი ჰარ-
მონიის დამყარებასა და განმტკიცებაში. ავტორის აზ-
რით, როგორც დავინახეთ, სახელმწიფო ერთი მთლიანი
ორგანიზმია; იქ არ არსებობს წოდებრივი თუ კლასობ-

რევი ინტერესების ჭიდილი; აქ ყველა თანასწორია; ყველა
ყოველი წოდება და კლასი წარმოადგენს ერთი დიდი
მთელის ნაწილს: ამ მთელს უნდა ემსახურებოდეს ყვე-
ლა ეს ნაწილები. ეს მთელი სახელმწიფოა, ეს მთელი
ერია ერთად აღებული, რომლის სათავეში დგას ერის
მიერ ნდობით აღჭურვილი, მის მიერ არჩეული მეფე,
რომელიც, როგორც თავი, აერთიანებს ეროვნულ ორ-
განიზმის ყველა შემადგენელ ნაწილს.

★

ჩვენს ავტორს არ აკმაყოფილებს თანამედროვე
სახელმწიფო წეს-წყობილება არა თუ მე-18 საუკუნის
საქართველოში, არამედ ყოველგან. მას სწამს, რომ
თანამედროვე სახელმწიფო-წყობილებამ უნდა დაუთმოს
ადგილი ახალს, უფრო გონიერ და კანონიერ საფუძველ-
ზე დამყარებულ სახელმწიფოს. მაგრამ ამისათვის ის სა-
ჭიროდ არა თვლის ბრძოლას; ეს მტერია კლასთა ბრძო-
ლისა, მტერია ყოველგვარი რევოლუციური. მეთო-
დებისა. ის ეძებს პოლიტიკური სწეულების მორჩენის
მშვიდობიან საშუალებებს. რა საჭიროა ბრძოლა? რატომ
ვიბრძოლოთ, რატომ დავღვაროთ ადამიანის სისხლი?
ჩვენ ხომ ყველანი ძმები ვართ. ჩვენ ყველანი ხომ შემა-
დგენელი ნაწილები ვართ იმ მთლიანი ორგანიზმისა,
რომელსაც ეწოდება სახელმწიფო და რომელსაც არ
შეუძლია იარსებოს ყველა მისი შემადგენელი ნაწილე-
ბის დაუხმარებლად.

ამიტომ ჩვენი ავტორი გამოდის საზოგადოებრივი
ჭარბონიის მქადაგებლად და ჩვენ ვხედავთ, რომ ალექ-

სანდრე ამილახორის მოძღვრების მთელი შინაარსი სა-
ზოგადოებრივი ჰარმონიაა.

ქართული
ბიბლიოთეკა

IX

საიდან წარმოიშვა ასეთი იდეოლოგია? ჩვენ ვი-
ციტ, რომ XVIII საუკუნის საქართველოში კლასთა
შორის ბრძოლა დიდდა და გადმოდიოდა. ჩვენ აუარე-
ბელი მასალები გვაქვს ხელში იმის დასამტკიცებლად,
რომ, როცა ხალხი ან, ამილახორის სიტყვებით რომა
ვთქვათ, ქართველი მიწის მუშები გარეშე მტრებთან
ბრძოლიდან შოიცილიდნენ, მთელი თავისი ძალღონით
აწარმოებდნენ ბრძოლას თავისი მებატონეების წინააღ-
მდეგ, ცდილობდნენ ბატონ-ყმობის უღელიდან თავის-
განთავისუფლებას.—

მაშ საიდან მოიტანა XVIII საუკუნის ნიჭიერმა
მოაზროვნემ საზოგადოებრივი ჰარმონიის ასე გაღმერ-
თება? ნუ თუ საფიქრებელია, რომ ამ იდეოლოგიას
არავითარი ნიადაგი არ მოეპოებოდა საქართველოს
სინამდვილეში და ალექსანდრე ამილახორმა გადმოგვცა
მხოლოდ ის, რაც მან სადღაც წიგნებში ამოიკითხა?—

ჩვენთვის ეს აზრი ყოვლად მიუღებელია; ის სრუ-
ლებით არ შეეფერება სინამდვილეს. ვიმეორებთ, რომ
ჩვენი ავტორის თანამედროვე საქართველოში კლასთა
შორის ბრძოლა გაჩაღებული იყო, მაგრამ იმავე დროს
იყო ნიადაგი კლასობრივი ჰარმონიის მქადაგებლისათვი-
საც. ჩვენი ავტორი არც ისე უნიადაგოა, როგორც ეს
პირველ შეხედვით გვეჩვენება. კლასთა შორის ჰარმო-
ნიის იდეას ხშირად უკარნახებდნენ მას მისი დროის
საქართველოს პოლიტიკური პირობები.

როგორი იყო ეს პირობები?

მე-18 საუკუნის პირველ ნახევრის საქართველო, მონტესკიეს შედარება რომ ვიხმაროთ, წარმოდგენდა ქარვასლას, რომელშიც ხან ერთი კარიდან შემოდის მტერი, ხან მეორედან.

აბა ამის შემდეგ რა გასაკვირია, რომ მე-18 საუკუნის საქართველოში, როცა თვით ხალხის ფიზიკურ არსებობას მტერი სიკვდილით ემუქრებოდა, როცა ხალხს ხშირად უდგა წინ ყოფნა-არყოფნის საშინელი საკითხი, კლასობრივი ჰარმონიის დამცველად გამოსულიყო მწერალი, მოაზროვნე, პოლიტიკური მოღვაწე.—განსაკუთრებით XVIII საუკუნის პირველ ათეული წლებიდან, განსაკუთრებით მის შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერატორმა პეტრე პირველმა ირანისაკენ გამოილაშქრა და ქართლის მეფე ვახტანგ VI გადაიბირა, საშინელი ხანა დაუდგა საქართველოს. ამ დროიდან ირანი, თურქეთი და დაღესტანი, რომელსაც სიკვდილით ემუქრებოდა სამხედრო ფეოდალური რუსეთის ექსპანსია, მთელის თავისი ძალ-ღონით დაირაზმენ რუსეთისა და მისი მომხრე საქართველოს წინააღმდეგ. საქართველოში ისინი აწარმოებდნენ პირდაპირ ხალხის ფიზიკურად მოსპობის პოლიტიკას. ისინი არ ინდობდნენ ამ ხალხის არც ერთ ნაწილს, არც ერთი წოდებისა და კლასის წარმომადგენლებს; რა თქმა უნდა აქ გამონაკლისს შეადგენდნენ ის ფეოდალები, რომლებიც ირანისა და თურქეთის აგენტები იყვნენ და მათ ეხმარებოდნენ ქართველი ხალხის წინააღმდეგ. ჩვენ ხშირად ვხედავთ, რომ მოვარდნილი მტერი ერთნაირს სიმკაცრით ანადგურებს, როგორც გლეხებს, ისე მაღალი წოდების წარმომადგენლებს. ჩვენ ვიცით ასეთი მაგალითები: თურქების პატარა ჩინოვნიკები, რომლებსაც ცხენების მირთმევა ცოტათი

დაუგვიანეს, უნაგირით კაზმავენ ქართლის ორ ცნობილ
თავადს: გიორგი ქართველიშვილსა და მანუჩარ
ყაფლანიშვილს, უდებენ მათ პირში ლაგამს, ~~ჯდებიან~~
ზურგზე და დეზების ჩხვლეტითა და მათრახის ტკაცუ-
ნით მანამდე აჭენებენ მათ, სანამ ეს უბედურები ძალ-
ღონე მიხდილი არ დაეცემიან თავისი ჯალათების ქვეშ.
(ქართლის ცხოვრება, 89).

რად ღირს თუნდა მარტო იმ არბაბის მოგონება,
რომელიც მრისხანე ნადირ-შაჰმა 1747 წელს შეაწერა
ქართლსა და კახეთის სამეფოებს. ეს თითქმის ორი მი-
ლიონი ვერცხლის ფული უნდა გადაეხადა ქართლ-კახე-
თის ყველა წოდებას, დაწყებული უღარიბეს გლეხი-
დან და გათავებული დიდი ფეოდალებით და თვითონ
მეფეებით, თეიმურაზ მეორეს შეაწერეს გადასახადად
200 ათასი მანეთი, ხოლო ერეკლე მეორეს 150 ათასი
მანეთი...

ასეთი მაგალითები აუარებელი იცის საქართველოს
ისტორიამ, ყოველ ამას არ შეიძლება არ ჰქონოდა თავისი
გავლენა. თავისთავად ცხადია, რომ ეს გარემოება
დროებით მაინც შეასუტებდა კლასობრივი ბრძოლას
სიმკაცრეს და წარმოშობდა კლასობრივი ჰარმონიის
ილუზიებს.

აი ის ნიადაგი, რომელზეც დაიბადა და აღიზარდა
ალექსანდრე ამილახორი, აი ის ლაბორატორია, რომელშიაც
შეიქმნა „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, — რომელშიც წარმოიშვა
და ჩამოყალიბდა კლასობრივი ჰარმონიის ფილოსოფია.
ეს სრულიად გასაგებია, რაკი საზოგადოების ყველა
კლასები ერთნაირად იტანჯებიან მტრების მიერ, რა კი
იმათ შეერთებულის ძალით უნდა

დაიცვან საერთო სამშობლო, მათ შორის არ არსებულა
და არც უნდა არსებობდეს რაიმე განსხვავება. ყველა
ისინი თანასწორები არიან გარეშე მტრების წინაშე,
მათთან ბრძოლაში. აქედან სრულიად ბუნებრივი იყო
ასეთი დასკვნა: გაუმარჯოს სოციალურ ჰარმონიას, გაუ-
მარჯოს antant cordial-ს!

X

აქ თავისთავად იბადება საკითხი, რომელზეც გვინ-
და შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება.

ჩვენ უკვე გავეცანით ალექსანდრე ამილახორს,
როგორც პოლიტიკურ მოღვაწეს და როგორც მოაზ-
როვნეს. ჩვენ ვიცით, რომ ის მეფე ერეკლეს შეურიგე-
ბელი მტერია. ვიცნობთ მის სოციალურ იდეალებს,
რომლებიც სრულიად ეწინააღმდეგებიან ერეკლეს იდეა-
ლებს. იქვს გარეშეა, რომ ამილახორის სოციალური
იდეალები კიდევ უფრო ეწინააღმდეგებიან სოციალურ
იდეალებს ალექსანდრე ბატონიშვილისას, რომლის გა-
მეფებისათვისაც ის ასე თავგანმოღებით იბრძოდა.

კითხვა იბადება: რატომ იბრძოდა ასე თავგანმოღე-
ბით ეს მოუსვენარი ადამიანი? ნუ თუ ვილაც ბატონი-
შვილის ინტერესებისათვის. ნუ თუ მარტო იმიტომ,
რომ ტახტიდან ჩამოეგდო ერთი ტირანი და მის ად-
გილზე დაესვა მეორე, პირველზე კიდევ უარესი ტირანი.
რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი ერეკლეზე ყოველ-
მხრით უარესი იყო, არ შეიძლებოდა არ ცოდნოდა
ალექსანდრე ამილახორს. მარტო ის, რომ ალექ-
სანდრე ბატონიშვილი პეტერბურგში ეკუთვნო-
და იმ ოფიცერთა წრეს, რომელიც გარს ეხვია რუ-

სეთის იმპერატორს პეტრე მესამეს არ ახასიათებს კარ-
გი მხრით ქართლ-კახეთის ტახტის პრეტენდენტს.
აბა სად უნდა ვეძებოთ მიზეზი ერეკლეს წინააღმ-
დეგ ასე შეურიგებელი ბრძოლისა? პირადი სიძულვი-
ლი იმ ადამიანისა, რომელმაც დაასახიჩრა იგი ფიზიკუ-
რად და წაართვა მისი დიდი საცხოვრებელი! მაგრამ ეს
მოსაზრება მიუღებლად მიგვაჩნია „აღმოსავლეთის
ბრძენი“-ს ავტორისათვის. ჩვენი ავტორი მაღალი იდეე-
ბით გამსჭვალული ჰუმანისტია და არა ისეთი ადამიანი,
რომლსაც ამოძრავებს მხოლოდ შურისძიების გრძნო-
ბა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „აღმოსავლეთის ბრძენი“-ს ავ-
ტორს ამოძრავებდა უფრო დიდი მიზანი, ვიდრე ერეკ-
ლესადმი პირადი მტრობის გრძნობა. აქ არც ის მოსაზრე-
ბა არის მისაღები მხედველობაში, რომ ვითომ ალექ-
სანდრე ამილახორი იცავდა ქართლის ბაგრატიონების
დინასტიის ინტერესებს კახელ ბაგრატიონების დინას-
ტიის წინააღმდეგ.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ალექსანდრე ამილახორი მიზ-
ნად ისახავდა არა მარტო ერეკლეს დამარცხებას და
მის მაგიერად ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტზე ალექ-
სანდრე ბატონიშვილის ~~დაჯიყვას~~ ^{დაჯიყვას}, არამედ ამ სამეფოში
თავისი „აღმოსავლეთის ბრძენის“ იდეალების განხორ-
ციელებასაც. მას სრული უფლება ჰქონდა საამისო იმე-
დები დაემყარებია ალექსანდრე ბატონიშვილზე, რომე-
ლიც ასე დიდად იყო მისგან დავალებული.

ჩვენ არ ვიცი თუ როგორი იყო სოციალური
იდეალები იმ ქართველ ემიგრანტებისა, რომლებიც მომ-
წყვდელი იყვნენ რუსეთის მთავრობის მოჯადოებულ
წრეში და ყოველის ღონით ამღვრევდნენ საქართველოს
სამეფოს ისედაც ამღვრეულ წყალს. ადვილად შეიძლება

დავიჯეროთ, რომ მათ არავითარი იდეალები არ ჰქონდათ, გარდა იმისა, რასაც მათ ავალებდა მათთვის „სტუდენტთა მოყვარე“ რუსეთის მთავრობა. მაგრამ იგივე არ შეგვიძლია ვთქვათ ალექსანდრე ამილახორზე, რომლისთვისაც მისი „ბრძენი აღმოსავლეთისა“ და მისი პოლიტიკური იდეალები სულაც არ წარმოადგენდნენ რაღაც განყენებულ ცნებას. სრულიად პირიქით, ამ ტრაქტატში გამოთქმული იდეები შეადგენდნენ მის სოციალურ credo-ს, მისი სარწმუნოების სიმბოლოს, რომლის განხორციელებასაც მან შესწირა მთელი თავისი სიცოცხლე. ჩვენ სრულიადაც არ ვფიქრობთ, რომ ალექსანდრე ამილახორი, კიდევც რომ მორეოდა მეფე ერეკლეს და მის ადგილას ალექსანდრე ბატონიშვილი დაესვა, შესძლებდა თავის სახელმწიფო იდეალების თუნდაც ნაწილობრივ განხორციელებას. თვითონ მის მიერ ასე დიდად ამაგდებული ბატონიშვილი, როცა ის გაიგებდა, რომ ეს მისი თანამებრძოლი ხალხის პოლიტიკურ უფლებებზე ზრუნავს და მეფის არჩევას უქადაგებს, პირველი გასწირავდა მას სასიკვდილოდ. მაგრამ ამილახორი ასე არ ჰფიქრობდა. ის ტიპური უტოპისტია და უტოპია ხომ მიტომ არის უტოპია, რომ მას არავითარი ნიადაგი არ მოეპოება ფეხთ ქვეშ, თუნდაც მის ავტორის რეალობად ჰქონდეს წარმოდგენილი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ჩვენი ავტორის თანამებრძოლი ალექსანდრე ბატონიშვილის ხელში საქართველო გაცილებით უფრო ცუდ პირობებში იქნებოდა, ვიდრე მეფე ერეკლეს ხელში იყო, რადგანაც ცნობილია, რომ ალ. ბატონიშვილი მოკლებულ იყო ყველა იმ ღირსებებს, რომლებითაც უხვად იყო დაჯილდოებული მეფე ერეკლე. მარტო ერეკლეს დიდი სამხედრო ნიჭი რად ღირდა?

ჩვენ გვგონია, რომ ალექსანდრე ამილახორა პირდაპირ შეპყრობილი იყო იმ იდეებით, რომლებიც მან დაგვიხატა თავის ტრაქტატში. ამას ჩვენ გვიმტკიცებს შემდეგი ფაქტიც. ჩვენმა ავტორმა, რა კი დაინახა, რომ რუსეთის დიპლომატიამ უკვე დაითანხმა ერეკლე რუსეთთან ხელშეკრულების დადებაზე და ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის პრეტენდენტისა და პირადათ მისი საქმე საუკუნოდ წაგებულა, ის გულის ტკივილით ტოვებს იმერეთის მეფე სოლომონ მეორეს სტუმართ მოყვარე სახლს და მადლობის ნიშნად უძღვნის მას თავისი ტრაქტატის ხელნაწერს შემდეგი წარწერით:

„უღონობითა ჩემითა სხვა ვერაისა მბოვნელი შესაფერსა მეფობისა თქვენისა საძღვნოთა, მოგიძღვნი მცირედსა ამას ნაშრომსა ჩემსა განძრახვასა აღმოსავლეთის ბრძნისა. მიიღე კეთილად და შერთე სიქველეთა შენსა განძრახვაცა აღმოსავლეთისა ბრძნისა მის“.

აქედან ცხადია, რომ ალექსანდრე ამილახორი, როცა მან სამუდამოდ დაკარგა თავისი სოციალური იდეალების თავისივე ხელით განხორციელების იმედი, ცდილობს შეაპაროს იგი მეფე სოლომონს და ურჩევს მას განახორციელოს იგი თავის სამეფოში, ესე იგი წარმართოს იმერეთის სამეფო ისე, როგორც ეს ნაჩვენებია მის ტრაქტატში. ცხადია, მეფე სოლომონი მაშინ არ იცნობდა ამილახორის „ნაძღვნობის“ შინაარსს; რომ ცოდნოდა, რა თქმა უნდა, მადლობას არ ეტყოდა ავტორს ასეთი ძღვენისათვის.

XI

გუსვამთ რა ხაზს ალ.ამილახორის მოღვაწეობის ამ მხარეს, ჩვენ გვგონია, რომ ინდოელ ვაჭარს შახამი-

რიანს, ჩვენის აზრით, ინგლისის მთავრობის აგენტს რომელსაც მიწერ-მოწერა ჰქონდა მეფე ერეკლესთან და რომელსაც ის ურჩევდა კონსტიტუციანური წეს-წყობილების შემოღებას, ჰყავდა დიდი წინამორბედი მოაზროვნე უტოპისტის ალექსანდრე ამილახორის სახით, რომელიც გაცილებით მაზე ადრე ფიქრობდა საქართველოს სამეფოს სრულიად უფარგისი აპარატის გაჯანსაღებას.

სახელმწიფო აპარატის რეფორმის აუცილებლობის აზრი ერთობ პოპულარული იყო მე-18 საუკუნის უკანასკნელი ათეული წლების საქართველოში. თითონ მეფე ერეკლე, რომელიც დასახელებულ შახამირიანთან კონსტიტუციის პროექტის შესახებ აწარმოებდა მიწერ-მოწერას, ეტყობა არ ყოფილა კმაყოფილი თავისი სამეფოს წეს-წყობილებით. ასეთივე რეფორმატორად გამოიყურება საქართველოს ტახტის მემკვიდრე დავითი, რაც აშკარაა მისი შრომებიდან. დავითმა თარგმნა ფრანგულიდან მონტესკიეს უდიდესი შრომა *L'esprit de lois*. ქართულ ენაზე; დაწერა კანონთა კრებული, რომელიც, როგორც ზემოთაც ვთქვით, ჯერ შესწავლილი არ არის, მაგრამ მისი ზერელეთ გაცნობიდანაცა სჩანს, რომ გაცილებით მაღლა დგას ვახტანგ VI კანონების კრებულზე...

ნუ თუ ეს არ ამტკიცებს, რომ მემკვიდრე დავითი არ იყო კმაყოფილი საქართველოს სამეფო აპარატით, რომ ის ეძებდა გზებს მის გასაუმჯობესებლად? ნუ თუ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ყველაფერი ეს უბრალო გასართობი და თავშესაქცევი მოქმედება იყო. ნუ თუ ვოლტერის ერთგულ მიმდევარს, გერმანიის „ცნობილი მეცნიერის“ იოსებ გეტინგენის მიერ აღზრდილს დავითს მეტი არაფერი აზრები არ უტრიალებდა თავში გარდა უბრალო დროს გატარებისა?

არა. მდგომარეობა უფრო სერიოზული იყო ვიდრე პირველი შეხედვით გვეჩვენება. როცა საქართველოს სახელმწიფო გემს წყალი შეეპარა, როცა მისი წინსვლა შეუძლებელი შეიქმნა, როცა ყველა ხედავდა, რომ მას ასე არსებობა დიდ ხანს არ შეუძლია, სრულიად ბუნებრივია, რომ მის ხელმძღვანელებს უნდა ეფიქრათ თუ არა ახალი გემის აშენებაზე, ძველი გემის საფუძვლიანად შეკეთებაზე მაინც. ამაზე უნდა ეფიქრათ მწერლებსაც და აქ საკვირველი მხოლოდ ის არის, რომ ალექსანდრე ამილახორი ერთად-ერთი მოაზროვნე ყოფილა იმ დროს, რომელიც თხზავდა პროექტებს თავისი ქვეყნის სახელმწიფო აპარატის გასაჯანსაღებლად, თუმცა, როგორც პრაქტიკული მოღვაწე ის კიდევ უფრო ართულებდა და აუარესებდა თავისი ქვეყნის მდგომარეობას.

XII

ახლა იმის შესახებ, თუ ვისი გავლენის ქვეშ იყო „აღმოსავლეთის ბრძენის“ ავტორი.

ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელმაც ყველაზე პირველად მიაქცია ყურადღება ამილახორის საყურადღებო შრომას და კიდევ დაბეჭდა იგი თავის „არქეოლოგიურ მოგზაურობაში“, * სრულიად უკრიტიკოდ სწერს:

„აზრები, რომლებიც გამოთქმულია ამილახორის ტრაქტატში, ავტორს უსესხნია რუსული წიგნებისა და ავტორებისაგან“.

მერე საიდან სჩანს ეს? ეს იქიდან სჩანსო, — გვეუბნება პატივცემული თაყაიშვილი, — რომ ამილახორი ხმარობს წმინდა რუსულ მახვილებს, რაც სრულებით არ

* იხ. ექვთიმე თაყაიშვილის „არქეოლოგიური მოგზაურობა და შენიშვნები“, წიგნი 1, გვ. 222—241, 1907 წელი.

ჩვევია და არ შეესაბამება ქართულ ენასო. აგრეთვე ავტორი სიტყვა „ქრისტეს“ წერს წმინდა რუსული გამოთქმით, იწყებს ასო „ხანით“ — „ხრისტე“ და არა „ქრისტე“, როგორც ამას ქართველი დასწერდაო.

აბა ეს რა საბუთებია? ამილახორს შეეძლო ეხმარა წმინდა რუსული მახვილები, ეხმარა „ქანის“ მაგიერად „ხანი“, მას შეეძლო თავისი შრომა დაეწერა არა ქართულად, არამედ რუსულად, ფრანგულად ან რომელიმე სხვა ენაზე; დასასრულ შეიძლებოდა მას სულაც არ სცოდნოდა ქართული ენა; მაგრამ რა მნიშვნელობა ექნებოდა ყოველ ამას იმის ასახსნელად თუ საიდან ან ვისგან ასესხა ჩვენმა ავტორმა თავისი აზრები, ვისი გავლენის ქვეშ იყო იგი, როცა თავის ტრაქტატს სწერდა და სხვა. ამ კითხვების გადასაჭრელად საჭირო იყო დასახელება ავტორებისა და მათი ნაწერებისა და არა მახვილების არა სწორი ხმარება ან ამა თუ იმ სიტყვის ქართული ენისათვის უჩვეულოდ გამოთქმაზე მითითება.

ჩვენ აქ შევეცდებით დავასახელოთ ის მწერლები, რომლებსაც უდიდესი გავლენა ჰქონდათ „აღმოსავლეთის ბრძენის“ ავტორზე, მივუთითოთ იმ თხზულებებზე, რომლებითაც ის სარგებლობდა. მაგრამ ჯერ საჭიროდ მიგვაჩნია ვთქვათ, რომ ე. ს. თაყაიშვილის ეს საექვო საბუთებიც დღეს გაუქმებულია. ეხლა უკვე აღმოჩენილია ამილახორის ტრაქტატის უფრო ძველი ვარიანტი, ვიდრე ის, რომლითაც ე. თაყაიშვილი სარგებლობდა; ამ ახალი ვარიანტიდან სჩანს, რომ ამილახორის თხზულებაში სულაც არ მოიპოება ის ნაკლი, რომელსაც იმას თაყაიშვილი უსაყვედურებს. დღეს უკვე გამოჩვენებულია, რომ ეს ნაკლი ეკუთვნის თ-დ. გ. ავალიშვილს, რომელსაც 1826 წელს გადაუწერია ამილახორის ტრაქტა-

ტი. ავალიშვილის ყველა სხვა ხელნაწერების შესწავლა
გამოაანკარავა, რომ თაყაიშვილის მიერ დასახელბული
ნაკლი შეადგენს ავალიშვილის განსაკუთრებულ თვისე-
ბას და არავითარი საერთო არა აქვს ამილახორთან.*;

ამრიგად, რუსეთის ავტორებისა და რუსული წიგ-
ნებიდან „სესის“ საკითხი თავის თავად იხსნება.

ეს უიმისოდაც ცხადი იყო, რადგანაც იმ დროს, რო-
ცა ალექსანდრე ამილახორმა თავისი ტრაქტატი დასწე-
რა, ამ ნაშრომში გამოთქმული აზრები არც თუ ისე
პოპულარული იყო თვითონ რუსეთის ლიტერატურა-
ში. მართალია მონტესკიეს *L'esprit de lois...* პირველად
1775 წელს გამოვიდა რუსულ ენაზე კრამარენკოვის
თარგმანით; მაგრამ ამილახორმაც ხომ იმ დროს დასწე-
რა თავისი ტრაქტატი. ჩვენ იმ აზრისა ვართ, რომ ეს
ტრაქტატი დაწერილია არა უგვიანეს 1775 წლისა. აბა
როგორ შეეძლო ჩვენს ავტორს კრამარენკოვის ერთობ
ტლანქი და დღესაც ძნელად გასაგები თარგმანით სარ-
გებლობა?

კვიკორებთ: როცა ამილახორმა თავისი ტრაქტატი
დასწერა, მისი აზრები არა თუ პოპულარული არ იყო
რუსეთის ლიტერატურაში, მას ათიოდე მიმდევარი თუ
ყავდა. ერთად-ერთი რუსი მწერალი, რომელსაც შეეძლო
გავლენა მოეხდინა ჩვენს ავტორზე იყო ა. ნ. რადიშიევი,
რადგანაც ზოგი მისი აზრები ჩამოგვანან ამილახორის
აზრებს. მაგრამ არც რადიშიევის გავლენაზე შეიძლება
ლაპარაკი და აი რატომ. რადიშიევი და ამილახორი ხნით
თითქმის ტოლები იყვნენ. რადიშიევი დაიბადა 1749
წლის 20 აგვისტოს, ამილახორი — 1750 წლის 20 ოქ-
ტომბერს. მაგრამ რადიშიევი სალიტერატურო ასპარეზ-
ზე გამოვიდა ამილახორზე გაცილებით უფრო გვიან,

* იხ. საქ. მუხეჟში დაცული ხელნაწერი № 879.

სახელდობ 1789 წელს, როცა მან დაბეჭდა „თ. ვ. უმალიაძის ცხოვრება“, 1790 წელს ის ბეჭდავს „წერილებს მეგობრისადმი“ და დასასრულ იმავე წელს ბეჭდავს თავის ცნობილ თხზულებას „პეტერბურგიდან მოსკოვში მოგზაურობას“. ამილახორი კი სამწერლო ასპარეზზე გამოდის ათი წლით ადრე. 1779 წელს ის ბეჭდავს თავის მეფე ერეკლეს წინააღმდეგ მიმართულ პამფლეტს: „ისტორია გეორგიანსკაია“. ტრაქტატი მას არ დაუბეჭდია, მაგრამ დაწერილი კი არის არა უგვიანეს 1775 წლისა, ესე იგი რადიშჩევის მთავარი ნაშრომის დაბეჭდვამდე 15-16 წლით ადრე. მაშასადამე რადიშჩევიდან სესხების შესახებ ფიქრიც კი შეუძლებელია.

ამისდა მიუხედავად, ცოტაოდენ მსგავსებას ვხედავთ ამილახორის ტრაქტატში გამოთქმულ ზოგიერთ აზრებსა და რადიშჩევის იმ აზრებს შორის, რომლებიც მან გამოსთქვა თავის „მოგზაურობაში“. ორივე მწერლის აზრები რამდენიმედ გვანან ერთმანეთს მონარქის როლის დახასიათებაში. რადიშჩევის მონარქი მხოლოდ პირველი მოქალაქეა ხალხის ს ზოგადობაში, „первый гражданин народного общества“. ამილახორის მეფეც უპირველეს ყოვლისა განათლებული, ბრძენი, გულოვანი და თავისი ერისთვის თავდადებული ადამიანია. თუ გნებავთ, ეს არის და ეს მათ შორის მსგავსება. განსხვავება კი დიდია. ამილახორის მეფე, როგორც ჩვენ უკვე ვიცით, არ არის ღმერთის მიერ მეფედ დადგენილი არსება; მან ირჩევს თვით ხალხი, რომელსაც უფლება აქვს განდევნოს იგი, თუ მან ვერ გაამართლა ამომრჩევლების იმედები. ამილახორი სრულიად უარყოფს მეფის უფლების

* იხ. მისი აბატი მაბლის წიგნი „საბერძნეთის ისტორიაზე ფიქრები“-ს თარგმანის დამატება.

მემკვიდრეობით გადასვლას. ის ხალხს ასწავლის ალ-
კურვოს ადამიანი მეფის უფლებით არა იმიტომ, რომ
იგი მეფის შვილია, არამედ იმიტომ, რომ იგი ამის ღირ-
სია თავისი საკუთარი ღირსებებით.

ამილახორი დიდად შორს მიდის რადიშჩევზე გლეხ-
თა საკითხშიც. რადიშჩევი აღნიშნავს გლეხთა აუტანელ
მდგომარეობას, გვიხატავს მათი სრული გადაგვარება
სურათს, მაგრამ არავითარ ზომებს არ მიმართავს ამ სა-
შინელი სენის დასაძლევად. ის არ იძლევა ბატონ-ყმო-
ბის მოსპობის იდეას, თუმცა ძლიერ კარვად იცნობს
რუს გლეხთა რევოლუციურ მოძრაობას: როცა ის
სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდა უკვე ლიკვიდაცია
ქმნილ იყო პუგაჩევის ცნობილი ბუნტი, რასაც უეჭვე-
ლად უნდა მოეხდინა გავლენა ახალგაზრდა მწერალზე,
უნდა მიეცა უფრო რადიკალური მიმართულება მისი
აზროვნებისათვის. ჩვენ კი რას ვხედავთ? ყოველივე
ამის შემდეგ რადიშჩევი გლეხების მდგომარეობის გა-
საუმჯობესებლად მიმართავს რაღაც საცოდავ პოლია-
ტივებს: 1) გლეხების ფიზიკური დასჯის აღკვეთა, თუ
მას სასჯელი მისჯილი არა აქვს სამსაჯულოს მიერ;
2) გლეხებისათვის მიწის საკუთრებად შექმნის უფლების
მინიჭება და სხვა ასეთები (იხ. „მოგზაურობა“).

ამილახორი ამ საკითხშიც შორს მიდის რადიშჩევზე.
აღნიშნავს რა მიწის მუშების ღირსეულად არ დაფა-
სებას სხვა წოდებათა მხრით, ის აღიარებს გლეხების
შრომას ყველა სხვა წოდებათა წარმომადგენლების შრო-
მაზე უსაჭიროესად და თვითონ მიწის მუშას სახელ-
მწიფოს ყველა სხვა შემადგენელ ნაწილებზე უფრო სა-
ჭიროდ და სასარგებლოდ. მართალია, ის, როგორც სა-
ზოგადოებრივი ჰარმონიის იდეოლოგი, ბოროტების გა-

მოსასწორებლად არ მიმართავს არავითარ რადიკალურ ზომებს, მაგრამ ის ცდილობს გამოახსნოს რაღაც ფილოზოფური ქვა, რის საშუალებითაც ფიქრობს საქმის გამოსწორებას; ის ცდილობს ჩააგონოს ყველას, რომ მებატონე და გლეხი თანასწორები არიან წარმოშობით და დაბადებით, მათი შრომა კი მებატონეთა შრომაზე უფრო საჭიროა სახელმწიფოსთვის. ვთქვით და ვიმეორებთ, რომ არც ამილახორი მიმართავს რევოლუციურ მეთოდებს ბატონ-ყმობის მოსასპობად, მაგრამ თვითონ ის, რომ იგი გაზვიადებულ, თავის ჩამომავლობით ამაყ ფეოდალებს ეუბნება, რომ ისინი არაფრით არ სჯობიან იმ გლეხებს, რომლებსაც ისინი პირუტყვსა ვით ყიდდნენ, თავისთავად რევოლუციური აქტი იყო...

ნათქვამიდან აშკარაა, რომ ეს ორი მწერალი ზოგ რამეში გვანან ერთმანეთს, მაგრამ არც ერთ მათგანს არავითარი გავლენა არ შეეძლო ჰქონოდა მეორეზე, რადგანაც რადიშივეს არ შეიძლება ჰქონოდა რაიმე წარმოდგენა ამილახორსა და მის ტრაქტატზე ამილახორსაც არ შეიძლება ჰქონოდა რაიმე წარმოდგენა რადიშივესზე, რადგანაც მაშინ, როცა რადიშივეი გამოვიდა სამწერლო ასპარეზზე, ამილახორი უკვე ათიოდე წლის ტუსადი იყო ვიბორგის ციხეში.

ერთადერთი, რასაც შეეძლო გალენის მოხდენა ამილახორზე, ეს იყო „ეკატერინეს ნაკაზის“ ირგვლივ „დიდი კომისიის“ მუშაობა, ან უფრო სწორად რომ ვთქვათ, დეპუტატების მსჯელობა და მათი მოხსენებები ამ „ნაკაზის“ გარჩევის დროს. დეპუტატების მოხსენებათა გადათვალეერების დროს ჩვენ ვპოულობთ კოზლოვსკის დეპუტატ აზნაურ კარობინის მოხსენებას, რომელიც მას წარუდგენია „დიდი კომისიისათვის“.

„მხოლოდ მაშინ აყვავდება, ან ძლიერი იქნება საზოგადოება, — ამბობს კორობინი ამ მოხსენებაში, როცა კმაყოფილია მისი ყველა ნაწილები. აქედან გამომდინარეობს საზოგადოების მყუდროობა, თავისი სამშობლოს დაცვის გრძნობა, რომელიც აღაზრთებს მათ“.

ეხება, რა მიწის მუშების საკითხს, კორობინი სწერს: „ცნობილია, რომ მიწის მუშები შეადგენენ საზოგადოების სულს; მაშასადამე, როცა სული შეხუთულია, თვითონ საზოგადოებაც სუსტდება“.

საზოგადოების სულად გლეხების გამოცხადება იგივეა, რასაც ჩვენი ავტორი ამბობს მიწის მუშების შესახებ:

„მიწის მუშა სახელმწიფო ორგანიზმის ყველაზე უსაჭიროესი ნაწილია; უამისოდ სახელმწიფოს არ შეუძლია არსებობა“.

აქ სრული მსგავსებაა, მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ამილახორს არ შეეძლო ესარგებლა კორობინის აზრებით, მას არც კი შეეძლო ცოდნოდა კორობინი და მისი მოხსენების არსებობა. ამის წინააღმდეგ ფიქრი შეუძლია მხოლოდ იმას, ვინც არ იცის, რომ კორობინის მოხსენება „ნაკაზის“ ყველა მასალებთან ერთად 1769 წლიდან, ჯერ თურქეთთან ომის მიზეზებით და შემდეგ საფრანგეთის რევოლუციის შიშით, ჩაკეტილი იქნა და მითი სარგებლობის საშუალება წაართვეს თვით რუსეთის სამეცნიერო აკადემიის წევრებს, არა თუ ვილაც ამილახორს, რომელიც მხოლოდ 1771 წელს მოვიდა პეტერბურგში.

ნათქვამიდან აშკარადდება, რომ ამილახორს არ შეეძლო ესარგებლა არც რადიშჩევის, არც კორობინის და არც სხვა რუსი მწერლების „წიგნებითა და აზრებით“.

ისე, როგორც რუს მწერლებს არ შეეძლოთ ესარგებ-
ლათ მათთვის სულაც არ არსებული ამილახორის ტრაქ-
ტატით.

აქედან აშკარავდება, რომ დასახელებული მწერლე-
ბი: როდიშჩევი, ამილახორი, კორობინი და სხვები სარ-
გებლობდნენ ერთი და იმავე წყაროებით; ყველა ისინი
ცალცალკე ერთმანეთთან დამოუკიდებლად სარგებლობ-
დნენ ფრანგი ენციკლოპედისტების აზრებითა და წიგნე-
ბით, იყვნენ მონტესკიეს, რუსოს, ვოლტერისა და
სხვების უშუალო გავლენის ქვეშ.

XIII

ჩვენ არ გვინდა უკიდურესობაში ჩავვარდეთ, მაგ-
რამ მაინც ვიტყვი, რომ იმ აზრების უმეტესობა, რო-
მელსაც ჩვენ ვეცნობით ამილახორის ტრაქტატში, არ
იყო წარმოდგენილი არა თუ მე-18 საუკუნის რუსეთის
ლიტერატურაში, მე-19 საუკუნის პირველი ათეული
წლების რუსეთშიც კი რამდენიმე ათეული მიმდევარი
თუ ყავდა მას. ამის ერთ-ერთ საბუთად ისიც გამოსადე-
გია, რომ თვით ა.ნ. როდიშჩევს, რომელსაც, როგორც
დავინახეთ, გლეხების სასარგებლოდ სრულიად „უცოდვე“
ლი“ აზრების გამოთქმისათვის 1790 წელს სიკვდილით
დასჯა მიუსაჯა ვოლტერის „მეგობარმა“ ეკატერინე
მეორემ.

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის მთელი პათოსი
და აღმაფრენა გამოიხატა 1825 წლის 14 დეკემბერს
შეიარაღებულ გამოსვლაში პეტერბურგში სენატის მოე-
დანზე. ეს იყო ის განძი, რომელიც მიიღო რუსეთის
საზოგადოების საუკეთესო ნაწილმა საფრანგეთის რეფო-
ლუციიდან.

რა იყო მიზანი ამ აჯანყებისა? როგორი იყო პო-
ლიტიკური პროგრამა ამ თავანწირული ხალხისა, რომელ-
იგი საშინელ ორთავა არწივს სამკედრო-სასიკოცხლო-
ომს უცხადებდა?

გავეცნოთ მათი პროგრამის ზოგიერთ მუხლებს.
დავიწყოთ კონსტიტუციის იმ პროექტით, რომელიც
დასწერა ნიკიტა მურავიოვმა და მიღებული იქნა დეკაბ-
რისტების იმ ფრთის მიერ, რომელიც ცნობილია „ჩრდი-
ლოეთის საზოგადოების“ სახელით. მართალია, ამ პროექტს
მისმა ავტორმა საფუძვლად დაუდო „ადამიანის და მოქა-
ლაქის უფლებათა დეკლარაცია“, მაგრამ იგი თითქმის
არაფრით არა გავს თავის ორიგინალს.

დავიწყოთ მოქალაქეობის უფლებით. მოქალაქეო-
ბის უფლებით არ სარგებლობენ: მომთაბარე ტომები
(кочующие племена), ის პირნი, რომლებიც მსახურებენ
(лица, находящиеся в услужении), ბატონ-ყმობიდან გან-
თავისუფლებული გლეხები და სხვა. ხალხის წარმომად-
გენლობა ამ პროექტით დიდი ცენზით არის შეზღუდვი-
ლი. მართალია ვოლოსტის მამასახლისის არჩევნები
ხდება საყოველთაო არჩევნებით, მაგრამ მამასახლისი არ
ემორჩილება ამომრჩევლებს, არამედ ათასისთავს, რომე-
ლიც აწარმოებს მზრის საქმეებს. ათასისთავებად შეიძ-
ლება არჩეული იქნენ მხოლოდ ისეთი მოქალაქენი, რო-
მელთაც მოეპოებათ უძრავი ქონება 30.000 მანეთის ლი-
რებულებისა, ან მოძრავი — არა ნაკლებ 60.000 მანეთი-
სა. ათასისთავის არჩევნებში მონაწილეობის მიღების
უფლება აქვთ მხოლოდ ისეთ მოქალაქეებს, რომლებსაც
აქვთ უძრავი ქონება, ლირებული არა ნაკლებ 500 მანე-
თისა ან მოძრავი ქონება — 1000 მანეთის რაოდენო-
ბით. გლეხებიდან არჩევნებში მონაწილეობის უფლებით

სარგებლობენ მხოლოდ მდიდარი გლეხები და ისიც მხოლოდ ორ ფორმულიანი საარჩევნო სისტემის საფუძველზე. ბატონ-ყმობიდან განთავისუფლებული გლეხები მოკლებული არიან არჩევნებში მონაწილეობის უფლებას.

რუსეთი დაყოფილია დიდრონ ოლქებად „დერჟავად“, რომელსაც განაგებს მთავრობის ყრილობა და რომელიც შესდგება ორი პალატისაგან: არჩეულთა პალატა და „დერჟავის“ სათათბიროსაგან. „დერჟავის“ სათათბიროს წევრები, „დერჟავის“ მმართველები, მათი მოადგილეები, „დერჟავის“ სამსაჯულოს ან საბჭოს წევრებს უნდა ჰქონდეთ ცენზი მოძრავი 60.000 მანეთის რაოდენობით, ან უძრავი 30.000 მანეთისა. ნაფიცებისათვის (для присяжных) კონსტიტუციის პროექტი მოითხოვს ცენზს: უძრავი — 5000 მანეთის, მოძრავი—10.000 მანეთის რაოდენობით.

უზენაეს უფლებით აღჭურვილია იმპერატორა, რომლის უფლებაც გარადის მეტკვიდრობით. იმპერატორს უფლება აქვს გააუქმოს კანონი, რომელიც მიღებულია ორივე პალატის მიერ. მის სრულ განკარგულებაშია ჯარი და ფლოტი; ის ირჩევს მინისტრებს და ყველა დიდრონ ჩინოვნიკებს.

ავიღოთ საკლასო და სარწმუნოების თავისუფლება.

საერთოდ დეკაბრისტები უდიდესი ნაციონალისტები არიან, რადგან ისინი ცნობდენ მხოლოდ და მხოლოდ „ველიკოროსებს“, მათთვის არ არსებობს რომელიმე სხვა ეროვნება. „სამხრეთის საზოგადოების რესპუბლიკური კონსტიტუცია“, რომელიც დაწერილია პესტელის მიერ და მიღებული დეკაბრისტების „სამხრეთის საზოგადოების“ მიერ, სრულიად არა ცნობს რუსეთის უზარმაზარ

იმპერიაში მობინადრე ნაციონალურ უმცირესობათა ინტერესებს. ეს კონსტიტუცია მოითხოვს, რომ დროებითმა მთავრობამ, ხალხის წარმომადგენლების მოწვევადე, მიიღოს სასტიკი ზომები ყველა არა რუსი ნაციების გარუსების შესახებ. რუსეთის ტერიტორიაზე ყველა მობინადრე ხალხები უნდა შეადგენდნენ ერთადერთ ველიკოროსების ერს. პესტელი არ იღებს არც ერთ ენას, გარდა რუსული ენისა. ყველა სხვა ერებმა უნდა დაივიწყონ თავისი საკუთარი ენა და ილაპარაკონ მხოლოდ რუსულ ენაზე; უამისოდ ისინი მოკლებული არიან მოქალაქის ყოველგვარ უფლებას.

პესტელის კონსტიტუციის პროექტი კიდევ უფრო მკაცრად ეპყრობა არა ქრისტეს რელიგიის მიმდევართ, ის მოითხოვს, რომ დროებითმა მთავრობამ პირველ დღიდანვე განდევნოს რუსეთის იმპერიიდან ყველა აქ მობინადრე ებრაელები, რიცხვით ორი მილიონი სული.

რუსეთის მთელ ტერიტორიაზე უნდა იყოს მხოლოდ ერთი ერი — ველიკოროსები; ერთი ენა — რუსული ენა და ერთი სარწმუნოება — რუსის სარწმუნოება.*]

როგორ წყვეტს ამ საკითხებს ალექსანდრე ამილახორი?

მის საზოგადოებრივ ჰარმონიაში ჰქვია არ არსებობს ნაციონალური საკითხი. მისთვის ერთია ყველა ეროვნებისა და ყველა კლასების წარმომადგენელი, თუკი ის პატიოსნად ასრულებს თავის მოვალეობას სახელმწიფოს წინაშე.

* К. Левин—Декабристы. История вооруженного восстания 14 декабря 1825 г. стр. 44—45

მისთვის სულ ერთია ყველა არსებული რელიგიები, ქრისტიანობა იგი, მუსულმანობა, თუ სხვა რომელიმე. ყველა ეკლესია ერთნაირად ცუდია, რადგანაც ყველა ისინი ეწვევიან სპეკულაციას ქრისტეს, მაჰმადის, იეგოვასა და სხვათა სახელით. ყველა ეს ეკლესიები თავისი ველური ფანატიზმით ყოველთვის იწვევდნენ ხალხთა შორის მტრობას და სისხლის ღვრას; ყოველთვის უწყობდნენ ხელს ხალხის გონებრივ სიბნელეს.

აქ წყვეტს ნაციონალურსა და რელიგიის თავისუფლების საკითხს ალექსანდრე ამილახორი საფრანგეთის რევოლუციის წინ 15-20 წლით ადრე; ამას ქადაგებდა ჩვენს ავტორი დეკაბრისტების გაჩენამდე მთელი ნახევარი საუკუნით ადრე. დეკაბრისტები კი, მას შემდეგ, რაც მთელ მსოფლიოში გაზაფხულის პირველ მუხსავით გაისმა საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის მქუხარე ხმა, მას შემდეგ, რაც მან სისხლში გაბანა ძველი ფეოდალური ბატონ-ყმური ევროპა და თვით რუსეთის იმპერია ძირფესვიანად შეარყია, სცდილობენ დააკანონონ უსაშინელესი და უმაგალითო დევნა სარწმუნოებისათვის, კანონ გარეშე აცხადებენ ყველა რუსეთში მობინადრე ერებს, გარდა გაბატონებული ველიკოროსებისა, უსპობენ მათ საშუალებას ილაპარაკონ თავის საკუთარ მშობლიურ ენაზე. რუსეთის ხალხის საუკეთესო შვილებმა, რომლებიც თვითონ იყვნენ პარიზში, სადაც მათ თავისი საკუთარი თვალებით დაინახეს ჯერ კიდევ ცეცხლის მფრქვეველი კრატერი დიდი რევოლუციისა, ამია მეტი ვერაფერი გამოიმეტეს რუსეთის ხალხებისათვის; მათ თითქმის არაფერი ემეტებათ ნაპოლეონის ფაქტიური დამამარცხებელი რუსეთის გლეხებისათვის და თით-

ქმის ისეთსავე პირობებში ტოვებენ მას, როგორშიც ეკატერინე II ან პავლე I დროს იყვნენ.

რომ ლაპარაკი კიდევ უფრო არ გავაგრძელოთ, ვიტყვით ორ სიტყვას იმის შესახებაც თუ ვის გავლენას ქვეშ იყო უშუალოდ ჩვენი ავტორი.

მისი ტრაქტატის მე-18 საუკუნის ზოგი ფილოსოფოსების ნაწარმოების პარალელურათ შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ ამილახორზე ყველაზე დიდი გავლენა ჰქონდა მონტესკიეს: L'esprit de lois, რუსოს „საზოგადოებრივ ხელშეკრულებას“, და ვოლტერის ზოგიერთ ნაწერებს. ჩვენი ავტორი ყველაზე უფრო მონტესკიეს იცნობს, მან იცის მისი სხვა თხზულებები, განსაკუთრებით „სპარსული წერილები“; თვით მისი ტრაქტატის სახელწოდება — „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, უნდა ვიფიქროთ, ჩვენს ავტორს აღებული აქვს მონტესკიეს ამ თხზულების XXXIII წერილიდან, რომელშიც ლაპარაკია XVIII ს. აღმოსავლეთის სიბრძნეზე. განსხვავება იმაშია, რომ მონტესკიე ხმარობს: „სიბრძნე აღმოსავლეთისა“, ამილახორი თავის ტრაქტატს უწოდებს „ბრძენი აღმოსავლეთისა“. ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ შევუდგებით ტრაქტატში გამოთქმული აზრების შედარებას იმ წყაროებთან, რომლებითაც ავტორს უსარგებლობია. ჩვენ აქ მხოლოდ ვასახელებთ ზოგიერთ თხზულებას და მსურველს თვითონ შეუძლია უფრო დეტალურად შეისწავლოს ეს საკითხი.

XIV

ახლა იმაზე თუ რა გავლენა ჰქონდა ალექსანდრე ამილახორის ტრაქტატს XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურასა და აზროვნებაზე.

შეიძლება მითხრან: რა გავლენა უნდა ჰქონოდა ვისმეზე ისეთ ნაწარმოებს, რომლის არსებობაც 1907 წლამდე არავინ არ იცოდა და რომლის არსებობა დღესაც თითო-ორიოლა ქართველმა სპეციალისტმა თუ იცისო. ეს კითხვა კანონიერია, მაგრამ იგი თავი და თავი არ არის. რა ვუყოთ, რომ ამილახორის ტრაქტატი დაბეჭდილი და გავრცელებული არ იყო იმ დროს, როცა ჩვენი დიდი მწერლები: ნიკო ბარათაშვილი, ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი სალიტერატურო ასპარეზზე გამოვიდნენ; სამაგიერიოთ ამილახორის ტრაქტატის ხელნაწერი არა ერთ ეგზემპლარად ინახებოდა ზოგიერთი ქართველი დიდი თავადიშვილის ოჯახში, რომელთა რიცხვს ეკუთვნოდნენ დასახელებული ქართველი პოეტების ოჯახები. აი საიდან იცნობდნენ ამ ტრაქტატს ბარათაშვილი, ჭავჭავაძე, წერეთელი და სხვები.

თავი და თავი აქ მეორე საკითხია. როგორც ვიცით, ტრაქტატის შთაფარი აზრი საზოგადოებრივი ჰარმონიის აპოლოგიაა. მაშ როგორ მოხდა ეს, რომ XIX საუკუნეში, როცა საქართველოში კლასობრივი ბრძოლა სდუღდა და გადადიოდა, როცა გლეხები თავგამოდებით იბრძოდნენ თავისი სოციალური პირობების გასაუმჯობესებლად, როცა ამ გლეხებმა თავისი თავგანწირული ბრძოლით მოსპეს უსაშინელესი ბატონ-ყმობა, რის შემდეგაც საქართველო გადაიქცა აგრარული მოძრაობის ქვეყნად, მას შემდეგ, რაც კაპიტალისტური წარმოების განვითარებამ საკმაოდ ჩამოაყალიბა საქართველოში მუშათა კლასი, ყოველი ამის შემდეგ ან ყოველ ამასთან ერთად საზოგადოებრივი ჰარმონიის იდეოლოგია არა თუ ფეხს იკიდებს, გაბატონებულიც არის წარსული მე-19 საუკუნის უკანასკნელ წლებმადე. XVIII საუკუნე-

ში იმ მიზეზებით, რომლებიც ჩვენ ზემოთ დავასახელებთ, კლასობრივი ჰარმონიის მირაჟს კიდევ ჰქონდა რაღაც საბუთი თვით ქართველი ხალხის ცხოვრების სინამდვილეში, მაგრამ მე-19 საუკუნის საქართველოში მას ადგილი არ უნდა ჰქონოდა.

სამწუხაროდ, ეს ასე არ მოხდა და XIX საუკუნის საქართველოში „მოყვრად“ და „მფარველად“ მოსულმა გარეშე ძალამ ისეთივე პოლიტიკური პირობები შექმნა. როგორც არსებობდა XVIII საუკუნეში, საქართველოს სამეფოს არსებობის დროს. მართალია, ეს მიზეზები ვითომ უფრო „კულტურულ“ ფორმებში არსებობდა, მაგრამ თუ რუსეთის დიდ რევოლუციას არ გაეთავისუფლებია ქვეყანა, დადასტურებით შეიძლება ითქვას, რომ თვითმპყრობელი რუსეთის პოლიტიკა ირანთურქეთის პოლიტიკას დიდად არ ჩამოუფარდებოდა საქართველოში და საერთოთ ამიერ-კავკასიაში. თვითმპყრობელი რუსეთის მთავრობა მაჰმადის მორწმუნე სახელმწიფოების მთავრობაზე უფრო მოხერხებულად სობდა ფიზიკურად კავკასიის მთიელებს. თვითმპყრობელი რუსეთი ამიერ-კავკასიაში აწარმოებდა უაღრესად გამარუსებელ პოლიტიკას; ის ყოველ ღონეს ხმარობდა ყველა კავკასიაში მობინადრე ერების ნაციონალური სახის მოსასპობად. ხალხის ენა, ხელოვნება, მისი ზნე-ჩვეულება, მისი კულტურის მთელი კომპლექსი განიცდიდა უმაგალითო დევნას. სასწავლებლებში ქართველ მოწაფეებს აკრძალული ჰქონდათ სამშობლო ენაზე გაზეთის წაკითხვა. რუსთაველის ენა ძაღლის ენათ იყო გამოცხადებული რუსი მასწავლებლების მიერ; თვითონ რუსი მღვდლები ამ ენაზე დაწერილ სახარებასაც კი ძაღლის ენაზე დაწერილს ეძახოდნენ და მისი წაკითხვი-

სათვის გიმნაზიიდან ითხოვდნენ, როგორც ეს უქნეს მე-19/
საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოს ერთ-ერთ უდი-
დეს პოეტს აკაკი წერეთელს.

რუსეთის მთავრობა ართმევდა ხალხს მისთვის იუ-
ცილებლად საჭირო მიწებს, ტოვებდა მას სიმშლიის
შსხვერპლად და მის მიწაზე ასახლებდა შიგა რუსეთი-
დან ჩამოყვანილ ხალხს რუსის მთავრობა აიარა-
ღებდა ამ ახლად გადმოსახლებულ რუსის ხალხს,
უნერგავდა მას სიძულვილს ადგილობრივი მსკო-
ვრებლებისადმი, აგონებდა მას, რომ ის გაბატონ-
ებული ნაციის შვილია, ის არის ქვეყნის ბატონ-
პატრონი და რომ ყველა ეს ქართველები, სომხები და
სხვა ადგილობრივი ერები მისი მოსისხლე მტრები
არიან. კავკასიის მთიულეთსა და აფხაზეთს ხომ ისეთი
დღე დაადგა XIX საუკუნეში რუსის გენერლებისაგან,
რომლის მგავსი ძალიან ცოტა ახსოვს თვით სისხლის
ასოებით დაწერილ ქართველი ერის ისტორიას.

*

რა თქმა უნდა, ეს გარემოება ამზადებდა ნიადაგს
ნაციონალური გრძნობების გასაღვივებლად. თუ ასეთ
აუტანელ პირობებში ხალხს ვინმე ეტყოდა: შენი მო-
სისხლე მტერი ქართველი თავადაზნაურობა და კაპიტა-
ლისტები კი არ არიან; შენი მტერი მხოლოდ რუსის
ხალხი და მისი მთავრობა არისო; რომ საქართველოში
ყველა წოდება, საზოგადოების ყველა კლასები ერთ-
ნაირად ვიტანჯებით მათგან. ამ საერთო მტერს ჩვენ
ყველამ უნდა შევებრძოლოთ საერთო ძალით; ამიტომ
საჭიროა დავივიწყოთ შინაური განხეთქილება და საერ-

თო ძალებით მივიტანოთ იერიში საერთო მტერზე. ასეთ მქადაგებელს ხალხის ზედაფენები უეჭველათ დაუჯერებდნენ და უჯერებდნენ კიდევ.

აი, ის ნიადაგი, რომელიც ხელ უწყობდა ჩვენში კლასობრივი ჰარმონიის მირაჟის შექმნას.

მეორე მიზეზი უნდა ვეძებოთ თვით იმ პირთა დიდ ლიტერატურულ ნიჭში, რომლებმაც იკისრეს ამილახორის ტრაქტატში გამოთქმული იდეების აპოლოგეტების როლი, მათი ცხოვრებაში გატარება. ესენი იყვნენ ისეთი დიდი მწერლები და პოეტები, რომლების სწორიც საქართველოს არ ყოლია რუსთაველის შემდეგ. ესენი იყვნენ: ნ. ბარათაშვილი, ილ. ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი. ესენი უდგენ მეთაურად ქართველ ლიტერატურას მთელი ნახევარი საუკუნის მანძილზე, რაც ასე იშვიათი მოვლენაა ლიტერატურის ისტორიაში და რაც აინხნება არა მარტო დასახელებული მწერლების დიდი ნიჭით, არამედ უფრო იმით, რომ თვითმპყრობელობა ქმნიდა ხალხის უკმაყოფილებისათვის ნიადაგს და მით მატებდა გავლენას ნაციონალურ იდეების მქადაგებელ მწერლებს. ამიტომი იყო რომ მთელ მე-19 საუკუნის მანძილზე და თვით მე-20 საუკუნის პირველ ათეულ წლებშიც ქართულ ლიტერატურასა და აზროვნებაში,—იმდენად, რამდენადაც მას მეთაურობდენ ქართული ლიტერატურის კლასიკოსები,—გამეფებული იყო ალაქსანდრე ამილახორის ტრაქტატში გამოთქმული იდეები; მთელი ქართული ლიტერატურა,—პროზა იყო იგი, ლექსი თუ პუბლიცისტიკა,—ემსახურებოდა ამ ყოვლად უნიადაგოსა და როგორც თეორეტიულად, ისე პრაქტიკულად გაუმართლებელ საქმეს. კლასობრივი ჰარმონიის მქადაგებლად ყოველთვის გამოდიოდნენ და გამოდიან ვაბატონე-

ბული კლასების იდეოლოგები, მაგრამ საკვირველი და გაუგებარი ის არის, რომ დასახელებული მწერლები არ ჯერდებოდნენ ამილახორის იდეების დაცვას: ისინი გაცილებით შორს მიდიოდნენ ამ საქმეში და საქართველოში წარსულშიც უარყოფდნენ თვით ბატონყმობის არსებობას.

XV

ფეოდალურ საქართველოში არსებული კანონმდებლობის მკვლევით:

გლებები, როგორც პირადათ, ისე ყოველივე იმითი, რაც კი მათ ებადათ, შეადგენდნენ ბატონის სრულ საკუთრებას.

მებატონეს სრული უფლება ჰქონდა გაეყიდა ან გაეჩუქებინა თავისი გლები.

ყოველივე უძრავი და მოძრავი გლებებისა იყო მემამულეს სრულ უფლებაში (იხ. ვახტანგ VI კანონების სტატიები: 161, 162, 258 და 260).

ასეთი იყო ის საძირკველი, რომელზეც დამყარებული იყო გლებებისა და მებატონეთა შორის არსებული ურთიერთობა. იქვე გარეშეა, რომ ამ ორ წოდებათა შორის ასეთ ნიადაგზე დამყარებული ურთიერთობა ვერ იქნებოდა მამაშვილური. ადვილი მისახვედრია, რომ გლებებს უნდა ებრძოლათ ბატონ-ყმობის რკინის უღელის დასაღწეად და ისინი იბრძოდნენ კიდევ თავგამეტებით, უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე. ავიღოთ შემთხვევით ხელში მოხვედრილი ცნობები, თუ როგორი დაუსრულებელი ბრძოლა არსებობდა საქართველოში ამ ორი წოდების შორის. მარტო ტფილისის გუბერნიაში 1844, 1845 და 1846 წლებში გლებთა აჯანყება

ყოფილა 133. ან წლიურად 44 აჯანყებაზე მეტი, ამასთან უნდა ვიცოდეთ, რომ ერთი ან რამდენიმე თემისა და საზოგადოების აჯანყება ამ ცნობებში მოცემულია როგორც ერთი შემთხვევა. (ცნობები ამოღებულია ტფილისის გუბერნიის სამხედრო გენერალ-გუბერნატორის მოხსენებიდან, რომელიც მას წარუდგენია კავკასიის ნამესტნიკისათვის დასახელებულ წლებში ხალხის მოძრაობის შესახებ).

გლეხების მიერ მებატონეთა ხოცვა-ჟლეტვა, მათი ქონების დარბევა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ფეოდალურ საქართველოში. რა უყოთ, რომ ჩვენი ისტორია არ ასახელებს გლეხთა ისეთ დიდ მოძრაობებს, როგორც იყო პუგაჩოვის ბუნჯე: მაგრამ ეს მხოლოდ ტერიტორიალურად. ბრძოლა კი აქაც ისეთივე, მკაცრი იყო, როგორც რუსეთში. კიდევ მეტი: საქართველოში კლასთა ბრძოლა უფრო ძნელ პირობებში სწარმოებდა, ვიდრე სადმე სხვაგან. ქართველ ფეოდალებს ყოველთვის ჰქონდათ საშუალება გარეშე ძალების დახმარებით დაემარცხებიათ თავისი შინაური მტრები. დაიწყებოდა თუ არა გლეხთა აჯანყების მაგვარი რაღაც, მებატონეები გარბო ნენ სადმე: დაღესტანში ირანში, ან თურქეთში და იქიდან მოჰყავდათ შეიარაღებული ძალა ხალხის მოძრაობის ჩასაქრობად. ათასი მაგალითიდან ჩვენ აქ დავასახელებთ მხოლოდ გლეხთა ერთ აჯანყებას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1743 წელს და რომელიც აჯანყებულების მიერ დამარცხებულმა ფეოდალებმა თურქეთის ჯარების დახმარებით ჩააქრეს.

ეს აჯანყება დაიწყო ზემო ქართლში და რამდენიმე დღის განმავლობაში მოედო მთელ ქსნისა და არაგვის საერისთაოებს. აჯანყებულმა გლეხებმა დახოცეს ერის-

თავები, დაარბიეს და დაწვეს მათი სასახლეები. ჯერი მიდგა ქართლის ისტორიაში დიდად ცნობილ თავად გივი ამილახორზე, რომელიც იმ დროს თავის სახლში არ აღმოჩნდა. მისმა ცოლ-შვილმა კი წირქვალის ციხეში მოასწრო შეხიზვნა. თითქმის ყველა მებატონე კოშკებსა და მიუვალ ადგილებში მიიშალ - მოიშალა. გლეხები სრულ გამარჯვებას დღესასწაულობდნენ... მაგრამ მალე გივი ამილახორს მოჰყავს თურქების 12 ათასი კაცისაგან შემდგარი ჯარი, რომელიც ნაცარ-ტუტად აქცევს აჯანყებულ სოფლებს და სისხლის მორევში ახიობს აჯანყების მონაწილეებს... აქ კიდევ ერთი რამ არის საყურადღებო. კახეთის მეფე თეიმურაზ II ირანის 6000-ნი ჯარითა დგას კახეთის საზღვარზე. იცავს თავის სამეფოს აჯანყების ცეცხლისაგან.*)

მარტო ეს ერთი ფაქტი მრავალტომებიან გამოკვლევაზე უფრო ნათლად ააშკარავებს იმ აუტანელ პირობებს, რომლებშიაც ქართველ გლეხებს უხდებოდათ ბრძოლა თავისი კლასობრივი ინტერესების დასაცველად.

XVI

ასეთი იყო ფეოდალური საქართველოს ცხოვრების სინამდვილე. მით უფრო საკვირველია, რომ ქართული ლიტერატურა, ვიმეორებთ, რამდენადაც მას ქართული ლიტერატურის კლასიკოსები მეთაურობდნენ, არ სჯერდებოდა საზოგადოებრივი ჰარმონიის აპოლოგიას აწმყოში და ამტკიცებდა, რომ წოდებათა და კლასებს შორის საქართველოში წმინდა მამა-შვილური დამოკიდებულება არსებობდაო. ამ მხრით ქართული

*) იხ. Гос. архив СССР феодально крестьянской эпохи Груз. дела, К. 3.

ლიტერატურა—აზროვნება დიდად გასცილდა ამილახორის ტრაქტატს. მან თავისი საუკეთესო წარმომადგენლების პირით სრულიად უარპყო საქართველოში ბატონყმობის არსებობა წარსულში, და გამოაცხადა, რომ საქართველოში წოდებათა შორის არავითარი განსხვავება არ არსებობდაო. მათ მისცეს ქართველ თავად-აზნაურობას წარსულში დიდი დამსახურების მოწმობა და მოითხოვეს მისი აღდგენა, როგორც კლასისა. ჩვენ აქ არ შევჩერდებით ნ. ნიკოლაძეზე, რომელმაც 1894 წ. ჟურნალ „მოამბე“-ში (იხ. № 8) დაბეჭდა დიდი წერილი: „რა უშველის თავად-აზნაურობას?“. რომელშიაც ის ამ წოდების აღდგენასა და გამაგრებას მოითხოვდა. ჩვენ მკითხველის ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ ი.გ. ჭავჭავაძეზე, რომელიც თითქმის ყველა თავის ნაწერებში ქადაგებდა კლასობრივ ჰარმონიას (აიღეთ: „აჩრდილი“, „ოთარაანთ ქვრივი“, „გლახის ნამბობი“, და მრავალი სხვა) და წარსულშიც უარყოფდა საქართველოში სხვადასხვა საზოგადოებრივი კლასების არსებობას. ეს სწერდა:

„... იმ ბრძოლას და შეხეთქებას წოდებათა შორის უფლების დასაპყრობათ, რომელიც ევროპაში იყო და ეხლაც არ გათავებულა და რომელიც უპირველესი მიზეზი იყო ერის წყობ-წყობად დაყოფისა, ჩვენში აღგილი არა ჰქონია... წოდებათა შორის უფლების ცილება, ეკონომიურის თუ პოლიტიკურისა, ცილება, რომელიც უაღრესი მიზეზი იყო დაუძინებელის განხეთქილებისა სხვადასხვა ქვეყნებში, ჩვენში არ არსებობდა. ამიტომ არც ზნეობრივად, არც გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით ჩვენი თავად-აზნაურობა არ დაშორებია გლეხებს, არ შეუკეტია თავი, თავისი საკუთარი

ანტირესები არ შემოუხაზავს ისე, როგორც სხვაგან ერთი სიტყვით, არ განსხვავებულა ერთს წოდებათ, ერთს დასად... თავადსა და გზელებს შორის მხოლოდ ის განსხვავება იყო, რომ თავადი მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეებით იხსენებოდა და გლეხი კი არა". *

შეიძლება მითხრან: მერე აქ ალექსანდრე ამილახორის ტრაქტატის გავლენა რა შუაშიაო. შენიშვნა კანონიერია: ალექსანდრე ამილახორი სულაც რომ არ დაბადებულიყო, ქართულ ლიტერატურა-აზროვნებაში, იმ მიზეზის გამო, რომელიც ჩვენ ზემოთ დავასახელეთ, მაინც იქნებოდნენ საქართველოში კლასობრივი ჰარმონიის იდეოლოგები. მეორეც ის, რომ ი. გ. ჭავჭავაძეს, როგორც უადრესად განათლებულ ადამიანს და დიდი ნიჭით დაჯილდოებულ მწერალს, ამილახორის გარეშეც შეეძლო ესარგებლა იმ წყაროებიდან, რომლითაც თვითონ ამილახორი სარგებლობდა. ეს შენიშვნა მართალი იქნებოდა, რომ თვითონ ი. ჭავჭავაძის ზოგი ნაწერების შესწავლას არ მივეყვანეთ იმ დასკვნამდე, რომ იგი ლიტერატურულ ასპარეზზე გამოსვლის პირველ ხანებში ამილახორის ტრაქტატის უშუალო გავლენ-

* იხ. ი. ჭავჭავაძის „ცხოვრება და კანონი“, გვ. 65, 66 და 70, გამოცემული ქ. შ. წერა — კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა 1909 წ. ჩვენ აქ განგებ ვასახელებთ ამ გამოცემას, ეტყობა ერთობ ძლიერი ყოფილა საქართველოში ეს თავად-აზნაურული იდეოლოგია; თუ საზოგადოება, რომლის დანიშნულებაც იმაში მდკომარეობდა, რომ ხალხში მეცნიერული ცოდნა გაეცრელებია, საჭიროდ თვლიდა, მასობრივ გამოცემაში ასეთი აზრები ვერცელებია და ისიც 1909 წელს, ჩვენი პირველი რევოლუციის შემდეგ, მას შემდეგ, რაც ქართველმა გლეხობამ თავისი რევოლუციური გამოსვლებით მთელი რუსეთის ყურადღება დაიმსახურა.

ნას განიცდიდა. ჩვენ აქ დავასახელებთ ჭავჭავაძის ერთ-ერთ ნაადრევ ნაწარმოებს, „აჩრდილს“, რომელიც მას დაუწერია 1860 წელს და რომლის პირველი ვარიანტი ჩვენ 1926 წელს დავბეჭდეთ ჟურნალ „მნათობ“-ში № 3-23). „აჩრდილი“-ს ამ ვარიანტის უბრალო შედარებაც კი საკმაოა ამილახორის ტრაქტატთან იმის დასამტკიცებლად, რომ ჭავჭავაძე დიდად განიცდიდა „აღმოსავლეთის ბრძენის“ ავტორის გავლენას. ეს იმდენათ აშკარაა, რომ თვით „ქართველთაღმში“ მიმართვაში (დამატება), რომლითაც თავდება „აჩრდილის“ ჩვენ მიერ გამოქვეყნებული ვარიანტი, თითქმის ერთი და იგივეა, რაც ამილახორის ტრაქტატის დასასრული. ამილახორი ასე ათავეებს თავის ტრაქტატს:

„მცირე ვყავ ჭირი, ვაუბენ პირი
შესაწევნელად მამულთა თვისთა.
სიყრშითაგან ჩემით ჭკვა გასაჩემით
შეუპყრავ შურსა კეთილთა ვისთა.

თუ ჩემებრ ძმანი ცდილობდენ სხვანი,
ბედნიერ ყოფდენ ყოველთა მისთა.
და არ ჰქონდესთ თვისი, ივასხონ სხვისი,
კვლავ შეიწევდენ ზე ძალთა ღმრთისთა“.

ი. ჭავჭავაძე თავის „აჩრდილს“ ასე ათავეებს:
„თუ ჩემს ცრემლს ეხლა ფურცლებზე შემწრაღს,
თქვენი ცრემლიცა მოემატება,
მაშინ, ვფიცავ იმ დამხსნელ ვარსკვლავსა
იგი, რაც გვინდა აგვისრულდება“.

ამილახორის ტრაქტატის უშუალო გავლენას განიცდიდა ნიკოლოზ ბარათაშვილის მუზაც. აიღეთ, მაგალითად, მისი პოემა „ბედი ქართლისა“, რომელშიც პოეტი ლექსად გვეუბნება იმას, რასაც ამილახორის ტრაქტატში პროზათ ვკითხულობთ. ავიღოთ მაგალითად, პოემის ის ადგილი, სადაც მეფე ერეკლეს მინისტრი გაკვირვებას გამოსთქვამს იმის შესახებ, რომ სასოწარკვეთილებამდე მისული მეფე წყვეტს ქართლ-კახეთის ჭამეფოს ბედს.

„მადლობა, ღმერთო, შენსა განგებას!
ერთს კაცს მოჰმადლებ ყოვლთა უფლებას
და მისს ერთს სიტყვას მონებენ ერნი,
განურჩევლად სულელნი, ბრძენნი;
და იგი მათს ბედს ისე განაგებს,
ვითა ამღერდეს იგი კამათლებს!“.

და ამის შემდეგ განროსებული პოეტი ეკითხება მეფე ერეკლეს:

„მაგრამ შენ, მეფევ, ვინ მოგცა ნება —
სხვას განუბოძო შენთ ყმათ ცხოვრება,
მისდევდი შენსა გულისკვეთებას
და უთურგენიდი თავისუფლებას?“

შენ ერმან მოგცა პირველ ღირსება,
რათა დაუცვა ყოფა-ცხოვრება,
და რად ივიწყებ, რომე მარადის
მეფის გულის-თქმა ერსა ეკუთვნის!..“

ნიკოლოზ ბარათაშვილი, სამწუხაროდ ჯერ კიდევ არ არის კრიტიკულად გარჩეული და შესწავლილი, თუმცა მის პოეზიაზე ბევრი სწერდა და დღესაც ბევრი

სწერს; მაგრამ ავტორები თავის დანიშნულებას ხედავენ მხოლოდ იმაში, რომ აქონ ბარათაშვილის პოეზია, ესე იგი ცდილობენ აღმოაჩინონ ამერიკა, რომელიც დიდი ხნით მათზე აღრე აღმოაჩინეს თვითონ ბარათაშვილის ლექსების მკითხველებმა. მაგრამ ჩვენთვის ცხადზე უცხადესია, რომ ზემოთ მოყვანილი ტაეპები ბარათაშვილს დაწერილი აქვს ალექსანდრე ამილახორის ტრაქტატის უშუალო გავლენით. კიდევ მეტი: ეს ადგილები პირდაპირ იქიდანაა გადმოწერილი. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ამილახორი სწერდა ძნელი გასაგები პროზით, ბარათაშვილი კი სწერს ჩინებული ლექსით. ამაში დაგვეთანხმება ყველა, ვინც მიიღებს თავის-თავზე შრომას და შეადარებს ბარათაშვილის პოემიდან აქ მოყვანილ ტაეპებს ამილახორის ტრაქტატის ზოგიერთ ადგილებთან. ბარათაშვილს მეტი წყაროები არ შეიძლება ბოდა ჰქონოდა მის ლექსებში გამოთქმული აზრების შესასწავლად თუ არა „ბრძენი აღმოსავლეთისა“. ისინი, ვინც იცნობენ ბარათაშვილის ცხოვრების გზას, მისი განათლების ცენზს, მის შემოქმედებას, უეჭველად დაგვეთანხმებიან, რომ ჩვენს პოეტს არ შეეძლო ყოფილიყო საფრანგეთის ენციკლოპედისტების უშუალო გავლენის ქვეშ.

დ ა მ ა ო ე ბ ა ნ ი

ბრძენი აღმოსავლეთისა, გინა განზრახვა
 მისი; სასელმწიფოსსათვის, ძმართებლობისა.

შეძინობილი სამადლობელად, აწ მპყრობელისა მე-
 ფისად, იმერთა სოლომონისა. თავადისა მიერ, ალექსანდ-
 რე ამილახორის შვილისა.

ყოლად მოწყალეო მეფეო,
 დიდებულო სოლომონ.

წყალობა და კეთილნი დიდებულებისა თქვენისა,
 ეგ ზომ დაბეჭდილ არიან გონებასა ჩემსა, რა ზომ იგი ბო-
 როტებანიცა, სიყრმითგან მდევნელისა ჩემისა: რომელსა
 მომცემიეს გრძნობა ორთადვე, ჭამითგან პირველისა მამისა
 მიერ, ხისა მისგან ცნობადისა ბოროტისა და კეთილისა,
 რომლისათვისცა ვლადადებ სიღრმით გულისათ, ვითარ
 იგი ბოროტებასა მისსა, ეგრეთვე კეთილსა შენსა, ყო-
 ვესლა ქვეყანასა ზედა. და რა ზომცა ვალდებულ ვარ
 დიდებულებისაგან თქვენისა, გამოხსნითა მდევნელისაგან
 ჩემისა და ცხოვრებითა აწ კურთხეულსა შინა სახელმ-
 წიფოსა, ეგ ზომ მხურვალეობა გულისა ჩემისა მოწადეობს
 თქვენდა ღირსისა მადლობისა მიცემად. გარნა ულონო-
 ბითა ჩემითა, სხვისა ვერასა მპოვნელი შესაფერთა მე-
 ფობისა თქვენისა საძნოთა, მოგიძღვნი მცირესა ამას
 ნაშრომსა ჩემსა, განზარბვასა აღმოსავლურისა ბძნისა-
 სა, ჩემ მიერ მოპოვნებულსა. მოხედე სიმაღლით ხარის-
 ხისა შენისა მცირესა ზედა ამას ძღვენსა, მიიღე კეთი-
 ლად და შერთე სიქველესა შენსა განზრახვაცა აღმოსავ-
 ლურისა ბრძნისა მის.

მეფობდი სვიანად და კეთილ დღიანად, მზავსად
ყოვლად ბრძნისა მის მოსახელისა შენისა.

უმდაბლესი მონა მეფობისა თქვენისა
თ-ღი ალექსანდრე ამილახორის შვილი

თავი: ა.

მეფეთა მმართველობისა

ნეტარ არს ერი მქონებელი მეფისა ბრძნისა, და ნე-
ტარ არს მეფე მყოლელი ერისა მორჩილისა თვისასა,
ურომელთაოდ რომლისაცა ერთისა ბედნიერება მეორე-
სა არა სრულ იქმნას. მმართველთადაცა პირველად მეფე-
თაგან თხოვად ნებისა მიცემისათვის ერისა უპირატესო-
ბისა. გარნა მოიმედებან მოტყევებისა ღირს ყოფად ვი-
კადრე პირველად ხსენება მათი, ვინათგან დიდებულება-
ცა მეფეთა არა უმეცარ არს მისთვის, რომლისაცა მი-
წესით დიდება მათი აღმატებულ არს სხვათა თვით სახე-
თა კაცთაგან.

თანამდებ ვარ პირველსა შინა ამას თავსა, მეფეთა
მმართველობისასა განმარტვად თვითოეულისა მკითხველ-
თად რომლისა ხამს არა უმეცრება, რომელ არა დამჭირ-
ნო იყო ერთისა მარტოდ სახისა ეზომ უპატიოსნესობისა
მიცემა; არა თუ ერისა მშვიდობისათვის და დღე კეთი-
ლობისა რომელსა მოიღებენ ყოველნი თვითეულნი
ბრძენთაგან მართებათა თვისისა გამორჩეულისათა: და
რომელთა მოიმედეთა თვისისა დღეკეთილობისა სიმრავ-
ლე თვისი ერთსა ქვეშე პირსა დაამორჩილეს.

ჰოი! რაზომ ბედნიერ არს და უმეტეს სანატრელ,
მეფე მგრძნობელი თავსა შორის თვისა ვალდებულობისა
თვისისა და მტვირთველი ღირსად სიმძიმისა გვირგვინთა
სამეფოთასა, რომელსა არა უჩნს მსუბუქად უღელი მისი,

და რომელმან იცის პერობა სკიპტრისა, რომელსა არა
მისცემიას ხელთა ყრმებრივად სამღერალად: არათუ მამს
შვიდებელად შინაგანთა აღმფოთებათა და მომგერებ-
ლად გარეშე მტერთა, და რომელმან იცის უფლება
თვისი არა უსაზღვროდ და რომელი მიიჩნევს მათცა თა-
ნასწორად თავისა კაცთა, რომელთა მისცეს მას უფლება
თავსა ზედათვისა და იქცევის მათთან უმეტეს მსგავ-
სად უხუცესისა ძმისა, ვიდრე თავმოყვარისა მეფისა და
რომელსა არა შურს უკანასკნელიცა სიცოცხლეთვისი
მათისა მშვიდობისათვის, რომელი ყოველსა ეამსა გინა
წამსა სიცოცხლისა მისისასა განატარებს ფიქრსა შინა
მოპოვნებად გზისა მათისა დღე კეთილობისათვის.

რაზომ განყოფილ არს მეფე ესე გვარი მეფისად ესრე-
თისა, რომელი ჰგონებს თავსათვისა თვითუფლად ერ-
თა ზედათვისა და ერთისა მარტო დიდებისათვისთვისი-
სა შექმნულად ერსა. ვაი ერისა მის შევარდნილისა უფ-
ლებასა ქვეშე ესე გვარისა კაცისა, რომელი ნაცვლადმა-
თისა დღეკეთილობისა, ეძიებს მარტოდ განცხრომისა
თვისსა და სიცოცხლესა ზედა მათსა შეექცევის ვითარ
სიმღერელსა რასამე ნივთსა. არა სჭირს მტერთაგან მო-
წყვეტასა ზედა მათსა, არცა სახლეულთა მისთა წარტა-
ცებასა. ფიქრობს თავისა ოდენ გადარჩომასა და მათ მო-
ნაცვალედ ჭირთა შინათვისთა დაბადებულად ჰგონებს;
ითმენს. სულგრძელად ტირილსა ქვრივთასა და ვაებასა
ზედა ობოლთა მათთასა არა რა ეჭირვის, უხარის მარ-
ტოდ სიცოცხლეთვისი, და სახლეულთათვისთა გარეშო
თვისა ყოფანი; დაუვიწყებია ფიცითვისი და ვალი,
რომლითა ვალდებულ ექნა ერსა უკანასკნელისაცა სი-
ცოცხლისა დადებად მათისა მშვიდობისათვის, რომელი
არა თუ მოგერებასა გარეშე მტერთსა ცდილობს, ში-

წაგანისაცა აღშფოთებასა მოწადეობს ერთისათვის უფ-
ლებისა თვისისა დამტკიცებისა და ესე არა იცის, რომელ
გაობრებასა უკან ერთასა უბედურება მისდაცა მიახლოვ-
დების, რომელი თუმცა დამჭირნე იქმნას ვერლარა ძალ
იდებს გარდარჩომასა მტერთაგან, გინა შინაგნითა აღშ-
ფოთებითა, რომელი უძვირეს მტერთასა საზარელ არს,
რომლისა მრავალნი სახენი წინა გვიცს წარსულთა უამ-
თაგან. რაზომ შებრალებისა ღირს არს სიბრძნე ერისა
შის, რომელთა, მოცემული ღვთისაგან ეზომ მცირესა ხნი-
სა სიცოცხლე, იგიცა ხელსა ქვეშე ესე გვარისა კაცისასა
მიანდვეს, და გამოუძიებლად ზნისა და მიდრეკილებისა
შისისა ერთისაოდენ ჩინებულობისათვის გვართა მისთასა
დაემორჩილნენ.

არა შეურაცხებისათვის გვართასა ვიტყვი ამას, რო-
მე არა პატივს ვსცემდე სისხლთა მეფეთა და თავადთასა,
რომლისა მამათა მოიღეს პატივი იგი სახელოვნებითა
თვისითა და დაუტევეს ჩამომავალთა თვისთა მასშიგან
შობილებითა ნიჭად თვისისა მსახურებისა მამულსა ზე-
და თვისა. გარნა უმეცრება ამისი არა ჰხამს შვილთაგან
მათთა, რომე მამათა მათთა მოიღეს ღირსად პატივი
იგი აწ მათგან თვისებული მრავალ გვართთა მსახურები-
თა მამულთა ზედა თვისთა, ეგრეთვე ძენიცა მათნი თა-
ნამდებ იქმნებიან განშორებასა მისგან, ბოროტქცეულე-
ბითა თვისთა მამულსა შინა თვისსა. რომელთა არა მოუ-
დიეს ს. მადგრით და რომლისა უფლება ხელთა შინა ერთა-
სა დაშთომილ არს ბოძებად კეთილისათვის და წარბ-
მად ბოროტისათვის; რომელნი თუ არა სიბრძნით ვითარ
საღმთოსა რასამე თაყვანისცემენ გვართომობასა მათსა.

არა ყოვლისა გვარისა აღზოცასა და მიუჩნევლობა-
სა ვიტყვი, არა თუ მათ შიგა ბოროტთა გამოკლებასა,

რომელი არა უპატიო ყოფს გვარსა მას, თუცა გარდა-
ცილო ხარისხი იგი მას, რომელი არა სათნო არს გერთო-
ბისათვის; და მისცე უღირსესსა მისსავე გვართასა, რო-
მელნი ზოგჯერმე ერთსა შინა გვარსა იპოებიან უმეტეს
ოცისა კაცთა; ნუ თუ ყოველნივე საუბედუროთ წინათა
მათთა უხმარ არიან და არცა ერთი ეპასუხების სახე-
ლოვნებასა მათსა. მე პატივსცემ გვარსა, მივიჩნევ ნამსა-
ხურსა, გარნა თაყვანის ვცემ კეთილ მოქმედებასა ვი-
თარ ღვთაებასა რასამე, რომელი დამჭირნო ესე არს ყოვ-
ლისა კაცებისათვის: ურომლისაოდ ყოველი არა რად
შეიცვლებს.

მე მეფეთა უფლებისა ქონათა და თავისა დიდება-
თა არა უძრახავ, ვინათგან ხარისხსაცა მათსა იგი შეე-
ფერების, გარნა არა მძლავრებით თვისებული არა თუ
ღირსებით პოვნებული.

დასასრულსა შინა პირველისა ამის თავისა მეფეთა
მმართველობისასა მინდა კითხვა თავმოყვარეთა მეუფ-
ლეთათვის და მოსურნეთა სრულისა უფლებისა ხელთა
ქონებათ: რა არს უმჯობეს კეთილ მოქმედებისა? რომელ-
სა ბოროტ მოქმედნიცა ეშიშვიან და წინაშე პირთა
მისთა წარდგომად ირცხვნიან? რა არს უძლიერეს მოწ-
ყალებისა, რომელსა მტერნიცა ემორჩილებიან? რა არს
უდიდეს მართლმსაჯულებისა, რომელსა მსგავსება ღვთისა
მოუღიეს თავსა შორის თვისა? რა არს უმტკიცეს სიყ-
ვარულისა, რომელი მქონელთა მისთა უმაგრეს ჯაჭვი-
სა შეჰკრავს? და რა არს უამეს ეგრეთისა შვილ მრავ-
ლობისა, რომელსა ღირსად პატივი მამულთა მამობისა
მოუღიეს? რომელნი კითხვასა ზედა ჩემსა შეურაცხებით
შეტყვიან, შეძლებასა სხვით გზითცა მოპოვნებასა სახე-
ლოვნებისა და უფლებისასა, უხმარებელად ზემორე ხსე-

ნებულთა კეთილთასა ესე გვართა მწყემსთა არა თუ
კაცთა, პირუტყვთაცა მწყესად, ღმერთო, შევეუზარდები!

თავი: ბ.

თავადთა და მთავართათვის სამეფოთასა

სახელი ხელმწიფისა ერთი არს, გარნა მპყრობელო-
ზა მისი განიყოფების მრავალ უფლებად მოწესეთაგან
კარისა მისისათა; ზოგჯერმე მეფე ბრძენი და კეთილ-
მოქმედი ერთიუროთ მორჩილით მრავალთაგან ამათ უფ-
ლებათა შეიცვლებიან და ნაცვლად თვისისა დღეკე-
თილობისა აღშფოთებასა შევარდებიან. რომლისათვის
დამჭირნო არს აქა: ვითარ სიფრთხილე ერისა გამორ-
ჩევასა ზედა მეფისასა შეუცდომლად, აგრეთვე მეფისა-
გან ბრძნისა და კეთილმოქმედისა მსგავსება ღვთისა ჭეშ-
მარიტებით შემზადებასა ზედა გვამისა საეროთასა. ვითარ
იგი ღმერთმამ მუშაკობისაზე პირველისა კაცისასა ყო(ვე)-
ლნი ასონი შესაწევნელად და დამცველად სიცოცხლისა
მისისა მოსცა მას. აგრეთვე მეფე ბრძენი შექმნული თა-
ვად საეროსა გვამისა, თანამდებ არს შეკრებად თვითოე-
ულთა ასოთა შესაფერთა თვისთა, რომლითა ერთბამად
კეთილად დამცველ იყვნენ ერისა თვისისა, რომელსა მი-
ვიჩნევ სიცოცხლედ მათდა, რომელი არს ეგრეთცა ჭეშ-
მარიტებით, ვითარ იგი უსიცოცხლოდ გვამი ყოვლი-
თურთ ასოთ უხმარ არს, ეგრეთვე უეროდ მეფე და ყო-
ველნი დიდებულნი მისნი.

ამისთვის ხამს რჩეულთა კაცთა ყოფა. გამგეთა კა-
რისა სამეფოთასა, რათა უწესოდ ქცეულებამან მათმან
არა გამოაჩინოს მეფე საპყრად. ვითარ იქმნას სისრული
გვამისა სამეფოსა, თუცა ზედამხედველი თავთა სასა-

მართლათა მეფისა ნაცვლად იყოს კაცი მესისხლე, რომელი თვალად მეფეთა შვირაცხვიან და რომელი გამოჩენს მეფესა, მსგავს ვასილისკოსა, რომლისა შეხედვა ვერ ითმენს სიცოცხლესა კაცთასა და წამსა თვალისასა მიხედის მის ყოველს ნახულსა თვისა. ეგრეთვე უწყალოება მოსამართლეთა მზოივართა ზედა, რომელნი არა მიუთხრობენ მეფესა და თვითმძლავრებითა თვისითა განაგებენ ნებისაებრ თვისისა, წარმოადგენენ მეფესა ყურთა უფსკრულად მიუწდომელად სმენისა, რომელი არა გრძნობს ჭირსა მათსა და ვერცა ისმენს ღალატებასა მძლავრებულთასა. ეგრეთვე თვითეულნი ასონი სამეფოთანი, მქონებელნი ბოროტისა აგებულებისა, მომწვენელ არიან სასიკვდილენსა სენისა გვამისა თვის საეროთასა გინა სამეფოთასა, თუ არა განჰკურნო იგი მოკვეთითა ესე ვითართა ასოთასა.

თავი: გ.

მხედართა და მთავართა მათათჳის

წესი სამხედრო შვირაცხვიან ურჩეულესად ასოდ გვამისაჲვის საეროთასა, ურომელთაოდ არა შეიძლების ცხოვრება შორის ძტერთა გინა მეზობელთა მის სამეფოთასა: ვითარ იგი კაცი უხელოდ რომელი ვერცა ძალიდებს მოგერებასა მტერთასა და ვერცა შეწევნასა მეზობელთასა.

ამისთვის ხამს კაცთა რჩეულთა სიბრძნით და სიმხნით ყოფა მხელართ მთავრებად, და ქვეშეთა მათთა ვითარცა სიმხნისა ეგრეთვე მორჩილთა სმენით ბრძანებასა მთავართა თვისთასა. რომელნი ეგრეთვე ვალდებულ არიან ერთი ერთისა ვითარ იგი საერთოდ მეფე წყალო-

ბად და სიყვარულად: და ყოველნი მისდა მორჩილად,
და ერთგულად, ეგრეთვე მთავარნი მხედართა და მხედ-
დარნი მთავრისად თვისისა, რომელნი ესე გვართა წესი-
თა უმეტეს მოიყვანენ ქვეშეთა თვისთა მორჩილებასა,
ვირე შიშით და რისხვით; ვინაჲდან ესე ყოველთა იციან
შიში უწესო მოსაწყენელ არს ყოველთა, და სიყვარულ-
სა მტკიცესა არა აქვს დასასრული. არცა ჯერარს უხუ-
ცესთაგან მეტობისათვის ხარისხისა თვისისა შეურაცხება
უმრწემების თვისისა, ვინათგან იციან არა ყოველთა ყო-
ფად უფლად არცა ყოველთა ყოფად მსახურად, გარნა
ერთი ერთისა შემწედ დადგინებულ არს: და ყო(ვ)ელნი
ერთობით დამცველად მამულთა თვისთა.

აქა ჯერ არს სიფრთხილე მეფეთა გამორჩევაზედა
მხედართ მთავრად, ვითა გამოცდილთა ბრძოლასა შინა-
ეგრეთვე ერთგულთა და მოყვარეთა და ქეშმარიტთა
შვილთა მამულისა თვისისათა, რათა არა იშიშოდეს
მათგან ორგულებასა და ღირსებისაებრ მათისა მათზედა
უხვებდესცა მინიჭებითა შესაფერთა მათთა წყალობი-
სათა; ეგრეთვე ქვეშეთა ზედა ხელისა მათისათა, რათა
ყო(ვ)ელნი ხარისხისაებრ მათისად ღირსებისა მიიღებდენ
სრულებასა თვისსა, ვინაჲდგან ყო(ვ)ელნი თანაზიარ არიან
მორჩილებითა თვისითა კეთილად მყვანებლობისა მთავ-
რისა თვისისათა. გარნა სიმრავლე ჯარისა და სისრულე
მათი შეძლებისაებრ შემოსავალთა სამეფოთასა, ვინაჲდგან
უმეტესობა ზომისა ძალისა ნაცვლად მოიყვანს უძლუ-
რებასა შინა, გარნა სრულიად უყოლელობა მათი არა
ეგების, ვინათგან ვითარება სოფლისა ამის უმეტეს მიდ-
რეკილ არს შურისა და ბრძოლისა, ვიდრე მშვიდობისა
და სიყვარულისა, რომლითა ბუნება ჩვენი უმეტეს მიმს-

გავასებულ არს მხეცთა, ვიდრე პირველისა მის კაცისა,
მღვთისაგან სრულებით ქმნულისა.

თავი: დ.

სამღვდელოთა წესთათვის

წესი სამღვდელო დასაბამითგან თვისით დადგინებულ არს კეთილისა განზრახვით და უმეტეს მამწვიდებელად და აღვირ სხმად ბოროტებასა კაცთასა; გარნა რომელსამე ჟამსა და თვით ჩვენსაცა გამოჩნდენ რომელიმე ნაცვლად მწვიდობისა აღმწფოთებელად არა თუ მარტოდ მამულთა თვისთა, თითქმისა ყოვლისა სოფლისა. და ესე არა ვიცი, რომლისა შობაძაობით ქრისტესა, ანუ ანტისა მისისა? ქრისტე არავის ხმლითა არცა მაკრატლით უქადაგებდა რომელსა აწინდელნი ხშირად ხმარობენ. ქრისტე აქ არა სიგლახაკსა აჩივენებდა, და მოადგილეთა მისთა მეფობასა გული უთქვასთ. ქრისტე ერთი ერთისა ლოცვასა ეტყოდა და ესენი ერთი მეორესა შეაჩვენებენ; იგი ყოვლისა სოფლისა ერთმწყემსობასა გვითქმიდა და ამათ მოქცეულიცა მისი გაამრავალმწყემსეს. და თუცა მოქმედება სიტყვისა ქრისტესა გვწამს ქეშმარიტებით, არღარასა კეთილისა გვმართებს მოლოდინება, ვინათგან კრულნი მათნი აქაცა და იქაც შეკრულ არიან, რომელნი ერთი ეკლესია მეორესა შეაჩვენებენ, და თვით საქმიითაცა ჩანს ეგრეთ, რომე დაპყრობილ არს სოფელი უმეტეს ბოროტებითა, ვიდრე სახარებულისა მწვიდობითა და ამისთვის მგონია უმჯობეს იყოს რჩევითა მათითა არა შევაიწრობდეთ სხვათა მესარწმუნოეთა და ნებას ვცემდეთ რჯულისაებრ თვისისა აღსარებასა, ვინათგან უფლება სულისა მათისა არ არს ჩვენ-

და მოცემულ და არცა ვეპასუხებით მათ შინა ღმერთსა და არცა ვსცოდებთ წინაშე მაიისა სიწმინდისა, თუმცა მათ ვითარცა კაცთა დაუდვით საზღვარი რათა არა გარდადნენ, ვინათგან სოფელსა შინა არა რა არს უსაზღვრო და გავს არცა რასი ჯერარს ყოფა უმისოდ, გარეშე ღვთისა, რომელი ვითარ უსაზღვრო არს, ეგრეთვე მიუწოდომელ; და ჩანს მცირეცა ერევის მოკლესა ამას ცხოვრებასა ჩვენსა, ვინათგან სულგრძელი მსაჯული სულმოკლებასა ჩვენსა ვერა კმაუყოფს უწინარეს გარდაცვალებისა ჩვენისა საუკუნესა და უსაზღვროსა სამეფოსა მისსა. არა ამისთვის ვიტყვი რომე არა პატივსცი მწყემსთა სამღვდელოთასა, რომელნი მოურავად სოფლისა მის დადგინებულ არიან, სადაცა აუცდომელად გარდაშენება მცირე უამისა ამის საწუთოსაგან გვმართებს ყოველთა, არა თუ გარჩევასა მათსა სოფლიერთა ამათ კაცთაგან და რათა არა ერეოდენ შეუფერთა თვისთა საქმეთა შინა; და რათა ჩვენცა შემძლებელ ვიყვნეთ მიცემად შეურევენელად კეისრისა კეისარსა და ღვთისა ღმერთსა.

თავი: ე.

ვაჭართათვის

არა რა არს ეგრეთ განმამდიდრებელ და განმამდიდრებელ სახელმწიფოსა ვითარ სიმრავლე ვაჭართა და ვაჭრობა მათი, რომელნი მოვლიან ყოველსა სოფელსა და შემოპკრებენ ყოვლგნით კეთილსა მამულსა თვისსა და დამჭირნოსა ცხოვრებისათვის კაცთასა. ამისთვის ხამს ცდა განმრავლებისა მათისა და გახალისება მათი საქმეთა შინა მათთა და ნურცა ვინ შეურაცხყოფს სახელმწიფოსა შინა მათ, რომელნი შეირაცხვიან სიმაგრედ

ჯარისა, შემოსელ ერისა და დიდებად მეფისა. რომელსა სძულს ვაჭარი და შეურაცხყოფს, ნურცა უყვარს მას სიმრავლე თეთრისა და ნურცა დიდებით ცხოვრება თვისი, ურომელთაოდ არა ეგების არცა ერთი. და რომელთა მივიჩნევ დიდად მონაწილედ კეთილოვნებისა სამეფოსათა. ვაჭართა მიუღიეს თავსა შორის თვისა მსგავსება ბუნებით: კეთილ გონიერისა ფუტკრისა, რომელი მპოვნელი მზესა ქვეშე ყოვლისა სიტკბოებისა, შემოპკრებს ბუდესა თვისა და აღავსებს თავსა თვისა და პატრონსა სიტკბოებითა და თუმცა ვპოვებდეთ რასამე ნაკლულვანებასა ვაჭართა შინა, ხამს ეგრეთ მომთმენულ ვიყვნეთ, ვიჯარ იგი პატრონი ფუთკართა ისარსა მისა.

თავი: ვ.

გლეხთათვის გინა მიწის მოქმედთა კაცთა

ხარისხი მათი თუცა უკანასკნელად ერაცხილ არს სახელმწიფოსა შინა, გარნა მოქმედება მათი მოიღებ: პირველობასა, რომელნი შეირაცხვიან მზრდელად ყოვლისა საერთობოსა ყოვლისა ნაკლულვანებისა მოთმენად შემძლებელ არს კაცი და არა უსაზრდოებისა. რომელთა ბუნება ჩვენი უწინარეს ყოვლისა მას ითხოვს და არცა რისად სცალს სხვისა განზრახვად პირველ განმტკიცებისა თვისისა და რა სრულუყოფს აგებულებასა თვისსა, მაშინ გონება მისი განვრცელდების და მისწვთებისცა კიდემდე ყოვლისა სოფლისა მრავალ გვართა განზრახვათა მისითა, აწ ამ გვართა დამჭირნოთა ნივთთა მომპოვნებელთა და მუშაკთა მისთა, რა გვარ მართებს დაცვა და შეწევნა გასამხნობელათ საქმეთა შინა მათთა, ესე ყოვლისა კეთილ გონიერისა კაცისა უწყებულ არს და არცა

ჯერ არს ყისიმე შეურაცხება, ვინათგან ერთი მეორისად დამჭირნო არს, უკანასკნელი პირველისა, და პირველი უკანასკნელისა დამოკიდებულ არს და არცა ვის ძალუც თქმად თავისა უმჯობესობა, ვინათგან ერთი მეორისა სახმარად ვიშვებით და ერთი ერთისაგან გამოვიზრდებით ცხოვრებასა ჩვენსა და ყოველნი ერთად და თანასწორად გარდავშენდებით უცნაურსა მას ჩვენგან საუკუნესა. და თუცა გავსინჯავთ აქაცა თანასწორად შობილვართ და არავინ არს უმჯობეს ერთისა, არცავინ უარედ მეორისა, გარნა ყოველივე ერთისა გვამისა საეროთასა ასოდ და ნეტარ არს ერი და უმეტეს ბედნიერ სადაცა ბუნებითი ესე გასინჯულება დაივანებს საერთოსა შინა კეთილოვნებისა მათისა სავანესა.

თავი: 8.

სამოქალაქო სჯულთა დადებისათვის

ყოველისა კეთილ გონიერისა სჯულის მდებელისა თანამდებ არს პირველად სამისა ნივთისა შეკრება გინა გამოძიება, და მერმე ერისა თვისისა სასარგებლოსა სჯულისა დადება: პირველად მდგომარეობა ქამისა, მეორედ ჩვეულება ერისა და მესამედ ბუნებითი გასინჯულება, ურომელთაოდ შემზადებული სჯული მორჩილებისა ნაცვლად მოიყვანს ერსა ურჩებასა და აღშფოთებასა, გინა უმჯობეს ყოველისა სჯულისა იყოს იგი, ვინათგან ჩვეულებასა მათსა და ზნესა ეუცხოების; და რადგან ყოველი კაცი, ვითა სხვისა და სხვისა სახისაა ეგრეთვე სხვა და სხვა გასინჯვისა და ზნისა, ვითა ყოველი ქვეყანა სხვისა და სხვისა კლიმატისა, ეგრეთ მასშინა მცხოვრებნი სხვა და სხვა ჩვეულებისა, და ამისთვის

არა ეგების ერთისა ქვეყანისა სჯულისა მეორესა შინა დადებად, არა თუ შესამზავსთა მათთა წედლებსა მათისა და ყოვლისა მუხლისა მქონებელისა თავსა შორის თვისსა სიმტკიცისა სჯულიერისა მართებს დადება გულის ხშიერად და დიდისა სიფრთხილით, რათა არა დამჭირნო იყოს ცვლილებისა ქვეშე შევარდნად ვინათგან არა ჯერ არსა და არცა სარგო არს ერთხელ დადებულთა სჯულთა ხშირად ცვალება; და რაცა შეეხების დამნაშავეთა კაცთათვის ყოვლისა ზღვევინებისა მიწერად შესაძლებელ არს ღირსებისაებრ მისისა, გარეშე მისა, რომლისაცა მიცემა არა ძალგედვას მას ნუ წაუხვამ. და თუ იგი წამხმელიყოს სხვისად მაშინ ჯერ არს სიმართლითა სჯულისათა მისიცა ზღვევა, წესისაებრ ძველთა სჯულთასა, სისხლისა წილ სისხლი. და შემდგომნი და რომელი არცა ბუნების შჯულთა წინააღმდეგობს გარნა, ვგონებ, მაშინცა სისხლისა მინიჭებად და საუკუნოდ ეკსორიასა ღირსად, ვინათგან ცოცხლისა სიკვდილი ყოვლისა კაცისა შესაძლებელ არს და აღდგინება მისი არავისგან.

თავი: 3.

სწავლისათვის მეცნიერებისა და ხელოვნებისა

სწავლა მეცნიერებისა არს განმანათლებელი თვალთა და გონებათა კაცთასა, და მომპოვნებელი გზისა ოდესმე უზრდელობით შეცდომილთასა; სწავლა არს მსგავსი ნათლისა დღისისა, რომელსა შინა არა დამჭირნო არს ბრწყინვალება სანთელთა ღამისა სიბნელეთა შემწისა და რომელსა შინა ვალს კაცი ყოვლისა დაუბრკოლებელად

სადაცა ენებოს, რომლისთვისაცა ხამს მეუფლეთა ცდა განმრავლებისა ქვეყანასა შინა თვისა მეცნიერთა კაცთა-სა, რომელი დიდად შემწეობს უმეტეს მართებასა შინა ერთასა და არცა ჯერ არს უმეცართა კაცთა შთავრობა ვისიმე, ვითარ იგი ბრმა ბრმისა წინამძღოლად. რაზომ განმრავლდეს მეცნიერება სახელმწიფოსა შინა, ეგზომ უღელი მეფეთა შრომისა შემსუბუქების; ვინათგან მეცნიერთა კაცთა ერთისა სიტყვითა უადვილეს არს დამორჩილება, ვირე უგუნურთა ასითა განმარტებითა და რაცა შეეხების ხელოსანთა კაცთა, ანა უმცირეს სხვათა შემწეობს სახელმწიფოსა, რომელთა სწავლულებითა ყოველი იგი ნივთი სახმარი თავისა ქვეყანასა შენსა ჰპოო და არღა იყო დამჭირნი სხვათა ქვეყანისა შინა ძიებად, და ყოველი ძვირი მუნამდე, იეფად გიჩნდეს შეწევნითა ხელოსანთა კაცთასა და მგონიეს უამეს იყოს და სასარგებლოცა ნივთი იგი ქვეყანასა შენსა ნამუშავევი გინა მცირეთ რითმე უძვირეს გიჯდეს სხვას ქვეყნურთა ნივთთაგან, ვინათგან ფასი იგი ქვეყანასავე შენსა დარჩების და ერივე შენი ისარგებლების, და არცა შეირაცხვის შენთვის წარგებად, რადგან ყოველი მათი შენი არს და შენი ყოველი მათი.

თავი: თ.

საჭურველთა უმეტეს ისახელების მუფე, ანუ მშვიდობით?

საჭურველი, რომელსა ბუნებითადცა აქვს თავსა შორის თვისა თვისება ქღერისა, ეგრეთ მრავლის ხნით კაცთაგან განდიდებულ არს და ცათამდე აღწევნილ ქუ-

ხილით სახელი მარჯვეთ მხმარებლისა მისისა, გარნა
არავისგან შემოდებელ არს დამტკიცებად საბედნიე-
როდ კაცთა შემოდება მისი არა თუ საუბედუროდ, რომ-
ლითა შემოდებიტგან მისით ვგონებ, უმეტეს რიცხვი
მოწყვედილარს მით, ვირე ბუნებით საჭურველისა სიკვ-
დილისაგან. და ამისთვის არა თუ შემომდებელი მისი,
მხმარებელითურთ ვაქო, თუ ხელნიცა მისვე განზრახვით
ჩვენდა მოცემულ იყოს ღვთისაგან, განზრახვასაცა მისა
შეუზარდები და უძვირეს კბილთა მტაცებელთა მხეცთა-
სა შევრაცხავ მას, ვირე ურჩეულესად ასოდ კაცთათვის.
და კრეთ მხმარებელი მისი არა უსახელოვნეს არს
მხმარებელთა დარიშხანისა, რომლითა უკანასკნელი ესე
უმეტეს ერისა მოწყვედასა შეიძლებს ერთისა ლიტრისა
დარიშხანითა, ვირე პირველი ასისა ლიტრითა წამლითა.
თუცა ბოროტის მოქმედება სახელოვნებად მისაჩენელ-
არს და მგონიეს მეძიებელი ესე გვართა სახელთა,
რაზომ წინაშე კეთილად შემოქმედისა ჩვენისა სცოდებს,
ეგზომ ბუნებისა შორის თვისა წინააღმდეგობს და არა
ვიცი რომლისა მხრით ელის თავისა თვისისა სახელოვნე-
ბისა მიწერად, არა თუ მოძულეთაგან ნათესავისა კაც-
თასა. თუცა ჭეშმარიტისა სახელოვნებისა მეძიებელ არს
ვინმე, რა არს უსახელოვნეს მშვიდობისა? თუცა ძალ
იდვას რათა მეფობისა ზეგანცუდებულ იყოს ყოველი სა-
ჭურველი, და ნაცვლად მისა სიბრძნე და გულისხმიერე-
ბა ზედან უფლებდეს, რომლითა პირველისავე ბედნიე-
რებისა მომქცევ იქმნეს ნათესავისად კაცთასა; და არცა
ვინ აქენდეს მას სწორად თავისა სახელოვნებით, რომე-
ლი ჯერეთ ვერავის მოუპოვიეს და პირისპირ ამისა სა-
ჭურველითა სახელოვანნი არა თუ მეფენი, ავაზაკნიცა
მრავალნი უმჯობედ თავისა კპოოს, რომელთა სახე-

ნი წარსულთა ჟამთაგან მრავალნი წინა გვიც. ხელი და
საჭურველი კეთილ არს დასაცველად სიცოცხლისა, არა
თუ უბრალოდ სისხლთა ღვრად ერთისა ოდენ სახელი
სათვი.

თავი: ი.

საყოველთაოდ გასინჯულობა

ყოველისა კაცისა თანამდებ არს გონებისა თვისისა
სარკესა შინა ჭვრეტად და გასინჯვად გულისხმიერად,
თუ რა არს იგი, ანუ რასათვის იშვების, ანუ რაზედ და-
ფუძნებულარს ცხოვრება მისი, და თუ ვინმე შეძლებელ
იქმნას მას შიგან სწორად თავისა დანახვასა, ვერასა
ვპოვებთ ჭირით შობისა, შრომით ცხოვრებისა და მსწ-
რაფლ არა რად შეცვალებისა მეტსა. გარნა რაზომცა
სარკე ესე გონებისა ჩვენისა დაბინდებულ არს ოთქლი-
თა თავმოყვარეობისა ჩვენისათა, ეგზომ გონება ჩვენი
შეტომილარს ჭეშმარიტისა გზისაგან. ამისთვის ყოველ-
ნი წინააღმდეგად ვხედავთ და სრულიად სხვასა ვგო-
ნებთ: შობასა ჩვენსა მივიჩნევთ შვებით; ცხოვრებასა
ჩვენსა განცხრომით და დღეთა ჩვენთა დაუსრულებით.
და თვარა ესე არა ესრეთ იყოს, ყოველნიმცა თავსა მო-
ვეგნეთ და საზომს თვისა არა შევსცილდეთ: მეფენიმცა
არა გარდახდენ საზღვარს დიდებითა თვისითა, მთავარ-
ნიმცა არა მალლობდენ ხარისხითა თვისითა; მხედარნიმ-
ცა არა იქებოდენ სიმახვილითა საჭურველისა თვისისათა;
მღვდელნიმცა უშურველად და უსასყიდლოდ იკურთ-
ხეოდინ; ვაჭარნიმცა არა მეტისა სარგებლისა შეძიებელ
იყვნენ; გლეხნიმცა უდრტვინველად შვრებოდენ, და
ყოველნიმცა იყვნენ დღე კეთილობით და ბედნიერო-

ბით განზრახვისაებრ პირველითგან კეთილად შემოქმედისა ჩვენისა, რომელი არს ყოვლისა უმაღლეს; და ჩვენ ყოველნივე თანასწორ წინაშე მისა რომელთა იგიმცა გვექმნების შემწედ რათა მოვეგნეთ გონებასა და განვატარებდეთ მოკლესა ამას ცხოვრებასა ჩვენსა მშვიდობით, რათა არა წინააღმდეგად გამოვსჩნდეთ წინაშე მისა საუკუნესაცა.—

მცირე ვყავ ჭირი, ვაუბენ პირი
შესაწევნელად მამულთა თვისთა.
სიყრმითგან ჩემით, ჭკვა გასაჩემით,
შეუპყრავ შურსა კეთილთა ვისთა.
თუ ჩემებრ ძმანი ცდილობდენ სხვანი,
ბედნიერ ყოფდენ ყოველთა მისთა:
და არ ქონდესთ თვისი, ივასხონ სხვისი,
კვლავ შეიწევდენ ზე ძალთა ღვთისთა.

დავათება № 2

Письма Александра Амилахори

Письмо I.

Милостивый государь мой Лукьян Евдокимович.

Извините моя до сих пор молчаливости если не получил от меня письмо. Я уже писал к вам из Имеретии, а ныне пишу из Дербенда персидского города. Я в Имеретии более двух недель не жил, ибо выехал с царевичем Александром Грузинским и приехал здесь; отселе, с божиею помощью, надеюсь нынешней осенью взять Грузию поелику по сех пор есть уже готовы 50 тысяч гойско и в скором времени едем туда доять (добыть?) законную нашу наследство, в

чем просим вас помочь нас молитвами и дружбу нашу не забыть. А я надеюсь на бога, получивши успех, зимою к вам явуся. Пред Николая Петровичу прошу также извинить; ей богу писал к его превосходительству прежде сего также князьям Долгоруковым. Прошу брату моему показать сие письмо и княгиня уведомить обо мне.

Ваш покорный слуга кн. А. А м и л а х о р о в

«Прошу Анне Ивановне мое почтение, а племяннику вашему Гедим Заицевым и другу Келлеру поклон сказать».

1782 октября 1-го.

Письмо II.

Сиятельный князь милостивый государь
Юрий Александрович.

Прежде сего писал к вашему сиятельству из Имеретии, но не знаю, получили ли нет, а ныне донесу вам, что находимся в Дербенде с царевичем Александром и божьею помощью едем вскором времени в Грузию с сильным войском, о котором, надеюсь, уведомить вас самолично зимою нынешнюю. Прошу его сиятельству брату вашему Василию Владимировичу мои почтения засвидетельствовать, прошу бога, чтоб видеть мне ево благополучно. Также его сиятельству Кирилу Александровичу кланяюсь с другом Егором Матвейчем, а что особливо не писал, право не имел время. Впрочем остаюсь Ваш покорнейший слуга

князь Александр А м и р а х о р о в

1782 г. 1 октября.

Письмо III.

«Выехав из России в 1782 г. приехал в Имеретию, взял оттуда царевича Александра Грузинского, яко старшаго

наследника между нами и с ним еще моего меньшаго брата роднаго; поехал с ними прямо к лезгинцам в надеянии что сей народ еще до рожденя моего служил дому моему против персов и против дома Ираклия; приехавши между сих народов не обманулся я, ибо узнавши мой род, они возстали на помощь и меньше месяца собралось более 60 тысяч человек в Дербенде, где, по шамхалову совету, мы дожидались собрание сих воинов. Ираклий, видя сие и, зная, что другие народы не помогут против нас, бросился к Российскому двору и подверг Екатерине II под покровительство себя и похищенный от себя царство, добы помощью ея избавиться от нас. Российский двор, почитая сие подтверждение (подвержение?) истинным, не щадил ничего, чтоб раскасировать наше войско и, буде возможно достать нас самих в руке у себя: хотя дербендский хан, подкупленный обоядно, раскасировал два раза лезгинцов обманом, но отдать нас россианам не как не смел. Ираклий, видя, что нас не выдают россианам и пока мы находимся в Дербенде не может избежать опасности, обещал хану дербендскому, сверх других услуг, дочь свою в супружестве ежели бы дать нас россианам и избавить тем его от наших рук. Хану сему очень потрафил Ираклий, ибо никакой дар и никакое обещание не от россиан, не от Ираклия так его не льстило как сие супружество, ибо сим супружеством льстил себе некогда быть и шахом персидским: для чего, забыв святость гостеприинства, свойственной всем азиатским народам, решился выдать нас россианам, но не так просто, чтоб не помыслить о своей безопасности и притом о сохранении своего кредита между своих соседей за то как измене к нам. Писал решительно князю Потемкину, (который имел с ним переписку

на имя императрицы российской) сколь не велики де вы
в своем отечестве саном своим, но не могу де не коим об-
разом вашим письмом отдать таких людей, которые суть де
первые члены в империи персидском, и за которых могу
де голову потерять в случае восшествия на престол шаха
в Персии, которой де будет непременно от меня требовать
куда я их дел, також лезгинцы, которые столь им усерд-
ствуют, могут мстить за них ежели не покажу им доста-
точные оправдания, могущие защитить везде меня, а сие
оправдание есть де своеручное письмо от самой императри-
цы Российской, уверяющей царским своим словом, что она
сама доставить им наследство, им принадлежащее; как де вы
уверяете меня, что для того хочет императрица у себя сих
князей, чтоб оставить себе честь доставить им своею по-
мощью принадлежаше им наследство. При том напоминал
сей хан, что ежели согласится императрица обнадешить ево
своеручным письмом в рассуждение нас, чтоб прислали ко-
рабль для отъезда нас в Астрахан, ибо сухим путем нельзя
было ему нас доставить в Россию. Итак при раскассирова-
нии другой раз войска нашего, получил хан желаемое пись-
мо от императрицы и корабль для нашего отвезения в Рос-
сию. Тогда хан, заключив себе в сераль, прислал к нам сво-
их министров, свидетельствовал нам сколько раз он отверг
предложение российского двора, но теперь де пишет сама
императрица своеручно, обнадешивая царским словом, что
она желает вас только для того, чтоб иметь ей одной честь
доставлением наследств вашего вам, ибо, по словам ея, вы
были в России, просили помощь, но тогда не досуг было
двору российскому, а теперь доставать вам наследство без
ея помощи постыдно и опасно было для России.—советовал

нам хан через своих министров и просил чтоб мы не следили российский двор ни себе, ни ему неприятелем и чтоб поехали туда получить от ея величества помощь, чем де от лезгинцов. Царевич Александр противился было сему совету, но я сказал ему, что уже поздно противление его, когда не слушал совет мой и просьбы лезгинцов, чтобы вышли мы из Дербенда, а теперь ехать в Россию пока так учтиво говорит, чем будет силой выдавать, ибо ясно видна была измена хана дербендского. Итак сели на корабль 10 ноября, претерпели великий шторм на пути и приехали в Астрахань, где познали совсем противном обещанной нам помощи. Ираклий, пользуясь сим обоюдным обманом, ибо не землю императрице, не дочь хану не дал, произвел турецкую войну с Россней, и процарствовал лишние 12 лет, а я высидел в плену 17½ лет Россиян. А. А.»

Письмо без даты; но раз он пишет, что «высидел в плену 17½ лет», оно написано в 1799 г.

IV. Копия письма к Екатерине II-ой.

Живи до веки величественная монархина. Во всех степенях добродетели, принадлежащие лицу твоему; но с другой стороны вижу гораздо величайшую и сильнейшую (то есть судьбу мою), которая вас побуждает и принуждает в противность, но токмо ваши добродетели, но и пользы меня гнать и против меня единого немилосердствовать ея, что удивляет меня, великая царица.

Девять лет содержусь я под стражом, где во все времена ни травы зеления, ни листия древесния глаза мой не зрели, не зная сам истинно за что (по елику по сие время ничто о том меня не возвещает, что еще удивительнее всего

их, что сверх других поруганий и насатий, но их от благопристойности не могу здесь представить). Пять лет последних из сих девяти год моего плена кроме хлеба и воды ни единой полушки не получал я из казны вашей на мое содержание. Ежели рабы ваши без воли вашей со мною так поступают, сие есть дерзко и величайшаго наказания достойно, если же происходит по повелению вашему как сие уверяют (чему однакож не могу верить), то страшитесь, великая государыня времен собственнаго своего сердца, чтоб не дала она вам некогда возчувствовать, что страшно для ней притеснять безвинно и последнаго из своих подданных коelmi паче своего брата и без того довольно несчастнаго Александра Амирахора».

1792 г. ноября 17-го.

Письмо V

Есть и второе письмо к императрице Екатерине II, которое датировано 17/XI 1792 г. и больше половины котораго является повторением первого письма. Здесь мы приводим то, чего нет в первом письме:

«... Впрочем, великая монархиня! С надеждой донесу, что дружба моя и вольность гораздо полезнее было вашему государству нежели неволя и столь презренное содержание. Кажется я один рожден между моими соотечественниками, который хочет и может с божьею милостью соединить с Россиею и с полною друбною не токмо народа своего, но и издревне к нам принадлежащих народов; и пользы от сего происшедшие не все еще всем известны; ежели угодно будет вашему величеству удостоить меня выслушать, увидит совсем другой легкий и спасительной с обеих стороны про-

ект, нежели все по сие время написанные. Не все несчастные лишены разума и способностей; вашему величеству не без известны, что часть и разум редко ходят по одной стезе. Подавая сие письмо на священное имя твое подписанное, не токмо дерзнул Гинцель*) здешний не принять, но приставил караул, меня никуда не выпускает. Се, великая монархина, дерзновение, против имени самодержавцы своей».

Письмо VI

Письмо графу Платону Александровичу (Зубову).

Сиятельный граф Платон Александрович. Двумя образами бывает человек на свете всем известны; (то есть) по чрезвычайным счастьем или несчастьем. По елику же мы с вами представляем свету ныне образ сих двух особ, то не можем сказать, чтоб по первому вы мне, а по второму я вашему сиятельству не были знакомы, для чего вознамерился я писать к вашему сиятельству и уведомить, что по претерпении здесь, в Выборге, крайних обид и притеснений дерзнул я к е. и. в-ву писать прошлого года ноября 17 числа такого точно содержания письмо, которого копию я здесь прилагаю и которой оригинал по неприятию от нашего генерала взял некто из человеколюбия у меня с тем намерением, не может ли доставить чрез того к ея величеству. Но по сие время не могу знать дошло-ли оно до высоких ея рук или нет и между тем претерпеваю сверх прежних обид и так, что ни оного ко мне не пускают и меня никуда из квартиры не выпускают даже при толиком празднике христианства не имел свободы в перкве быть, для чего прошу покорно вашего сиятельства уведомить меня по какому повелению со

* Гинцель повидимому начальник тюрьмы.

мною так поступают. Ежели российский двор находит в том пользу, чтоб меня не выпускать на волю, неужели не находите других способов как меня содержать иначе, а не так притеснять. Еще раз прошу покорнейше из человеколюбия удостоить меня уведомлением в чем состоит моя вина и что от меня требуют; ежели все сие происходит от воли монаршей; будьте уверены, что приму все с благовением и не буду более никаго винить кроме жестокой моей судьбины, которая, неудовлетворившись с малолетства моим гонением, могла еще подвергнуть столь премудрую монархинию безвиною со мною так поступать и которого неведение для меня более всех прискорбны.

Впрочем остаюсь в ожидании от вашего сиятельства благосклонного ответа, покорный слуга

Александр Амир Ахор.

ალექსანდრე დიმიტრის-ძე აძილახორის
წერილების თარგმანი

წერილი I

ჩემო მოწყალეო ხელმწიფევ, ლუკიან ევლოკიმეს-ძე.
მაპატიეთ ჩემი ამდენი ხნის გაჩუმება, თუ ჩემგან
წერილი არ მიგიღიათ. მე უკვე მოგწერე თქვენ იმერეთიდან: ეხლა გწერ სპარსეთის ქალაქ დარუბანდიდან. მე იმერეთში ორ კვირაზე მეტი არ დავრჩენილვარ; წამოვდი ბატონიშვილ ალექსანდრე გრუზინსკისთან ერთად. აქედან, იმედი მაქვს, რომ, ღვთის წყალობით, ას შემოდგომაზე ჯარებით საქართველოს დავიპყრობთ, რადგანაც ჯერ-ჯერობით უკვე მზათა გვყავს 50 ათასიანი ლეკის ჯარი და სულ მოკლე დროში მივდივართ

(საქართველოში) ჩვენი კანონიერი მემკვიდრეობის მისაღებად; რისთვისაც ვითხოვთ თქვენს ლოცვას; ნუ დაივიწყებთ ჩვენს მეგობრობას. მე კი ვიმედოვნებ, რომ, ღვთის მადლით, გამარჯვების შემდეგ, ზამთარში თქვენთან გამოვცხადდე. ვთხოვთ მომხადოთ ბოდიში ნიკოლოზ პეტრეს-ძის წინაშე. ღმერთს გეფიცებით, რომ მე უკვე მოვწერე მათ აღმატებულებას; აგრედვე თდ. დოლოგორუკებს.

გთხოვ ეს წერილი აჩვენოთ ჩემს ძმას და კნიაგინას მოლონოთ ჩემს შესახებ.

თქვენი მორჩილი შონა.

თ-დი ალექსანდრე ამილახოროვი

გთხოვთ ჩემი პატივისცემა გადასცეთ ანა ივანოვნას, თქვენს ძმისწულს გედიმ ზაიცევს და მეგობარს კელლერს თაყვანი გადასცეთ.

წერილი II.

ბრწყინვალე თავადო, მოწყალეო ხელმწიფეო, იური ალექსანდრეს-ძე.

ამასწინად მოვწერე თქვენს ბრწყინვალეობას იმერეთიდან, მაგრამ ჯერაც არ ვიცი მიიღეთ თუ არა. ეხლაკი მოგახსენებ, რომ ვიმყოფები დარუბანდში ბატონიწვილ ალექსანდრესთან ერთად და, ღვთის მადლით, სულ მოკლე დროში მივდივართ საქართველოში ძლიერის ჯარით, რომლის შესახებაც, იმედი მაქვს, მოგახსენოთ თვითონ მე პირადათ ამ ზამთარში. გთხოვთ მათ ბრწყინვალეობას. თქვენს ძმას, ვასილ ვლადიმერის-ძეს გადასცეთ ჩემი პატივისცემა. ღმერთსა ვთხოვ, კეთილწარმატებით მაჩვენოს მათი თავი. აგრეთვე მომიკითხეთ მათი ბრწყინვალეობა კირილე ალექსანდრეს-ძე მეგობარ იავორ მათეს-

ძესთან ერთად. განსაკუთრებით ვერა ვსწერ, რადგან დრო არა მაქვს.

სხვაფრივ დავშთები უმოჩილესი მონა
თ-დი ა. სამილახოროვი

წერილი III.

მესამე წერილი არის ეკატერინე II-დმი მიწერილი ვიბორგის ციხიდან.

იცოცხლეთ საუკუნოებით, დიდებულო მონარქინია. ყოველივე გვარი კეთილით დაჯილდოებული ხართ; მაგრამ მეორეს მხრით მე ვხედავ, რომ თქვენზე ძლიერია ჩემი ბედი, რომელიც თქვენ გაიძულებს უმოწყალოდ მდევნოთ, დიდებულო ხელმწიფევე.

ცხრა წელიწადია, რაც მე ბნელ საკანში ვიმყოფები, სადაც ჩემს თვალებს არ უხილავთ არც მწვანე ბალახი, არც ხის ფოთლები. რისთვის? თვითონაც არ ვიცი, რადგან ამდენი ხნის განმავლობაში ჩემთვის ამის შესახებ არაფერი უთქვამთ. და, რაც კიდევ უფრო საკვირველია, ყოველგვარი ძალ-მომრეობისა და დამდაბლების გარდა, არავითარი კეთილი არ მინახავს. ამ ცხრა წლიდან ხუთი უკანასკნელი წელი ჩემი ტუსალობის გარდა პურისა და წყლისა არც ერთი გროში მე არ მიძლავს თქვენი ხაზინიდან ჩემდა გამოსაკვებად. თუ თქვენი მონები, თქვენი სურვილის გარეშე შეპყრობიან მე ასე, ეს არის მათი თავხედობა და ღირსნი არიან უდიდესი სასჯელისა. თუ ეს ხდება თქვენის ბრძანებით (რაც მე არ შემძლია დავიჯერო), მაშინ გეშინოდეთ, დიდებულო დედოფალო, საკუთარი გულისა, რომ მან არასოდეს არ გაგრძნობიოს, თუ რა საშინელებაა უდანაშაულო ადამიანის ტანჯვა თქვენი (უბრალო) ქვეშევრდომ-

თავანისაც კი და მით უმეტეს რა საშინელებაა დატანჯვა
თავისი მოძმისა, უიმისოთაც საკმაოთ უბედურისა
აღექსანდრე ამილახორისა*.

წერილი IV.

ამ წერილში ავტორი იძლევა ალექსანდრე ბაქარის-
ძისა და ერეკლე მეორეს შორის წარმოებული ბრძოლის
დასასრულს. წერილი უაღრესად საყურადღებოა, რად-
განაც ის სრულიად ახალ შუქსა ჰფენს 1783 წ. ეკატერინე
II-სა და ერეკლე II შორის ქ. გეორგიევსკში დადებულ
ტრაქტატს. წერილი არავისადმი არ არის მიმართული.
აქ ავტორი მოგვითხრობს თუ როდის წამოვიდა რუსე-
თიდან, როგორ წავიდა იგი ქართლის ტახტის პრეტენ-
დენტ ალექსანდრე ბაქარის-ძესთან ერთად შამხალთან;
როგორ მოატყუილა იგი შამხალმა, რომელიც ვითომ
60 ათას შეიარაღებულ ლეკს უგროვებდა მათ ერეკ-
ლეს წინააღმდეგ და იმავე დროს აცდევინებდა მანამდე,
სანამ ამდენი ჯარების თავდასხმის მოლოდინით შე-

* არის კიდევ მეორე წერილი, რომელიც ალექსანდრე ამილა-
ხორს გაუგზავნია იმავე ეკატერინე მეორესათვის და რომლის პირ-
ველ ნახევარში სიტყვა-სიტყვით არის განმეორებული ზემოთ მო-
ყვანილი წერილის დასაწყისი. მოგვყავს ამ წერილის ის ნაწილი,
რომელიც პირველ წერილში არ არის.

„... დიდებულო მონარქინია. გაბედულად მოკახსენებ, რომ
ჩემი თავისუფლება და მეგობრობა უფრო სასარგებლო იქნებოდა
თქვენი სახელმწიფოსათვის, ვიდრე ჩემი ციხეში გამომწყვდევა და
ასე სასტიკად მოპყრობა. მგონია, რომ ჩემს მემამულეთა შორის მხო-
ლოდ მარტო მე დავბადებულვარ ისეთი, რომელსაც სურს და შეუ-
ძლია კიდევ ღვთის წყალობით, შეუერთოს რუსეთს არა თუ თა-
ვისი ხალხი, არამედ ძველთაგანვე ჩვენდამი კუთვნილი ხალხებიც.
აქედან გამომდინარე სარგებლობა ჯერ ყველას ვერ შეუგნია, თუ

შინებულნი ერეკლე ხელს არ მოაწერდა „გეოგრაფიკის“ ტრაქტატს. შემდეგ როგორ გასცა ისინი შამხალმა, როგორ წაიყვანეს რუსეთში, ჩამწყვდიეს ვიბორგის ციხეში, სადაც ამილახორმა 17 ½ წელიწადი გაატარა. ეს წერილი დაწერილია 1799 წ. ეკატერინესა და ერეკლეს სიკვდილის შემდეგ.

აი თვითონ წერილი:

„გავემგზავრე რუსეთიდან 1782 წელს. მოვედი იმერეთში. იქიდან წამოვიყვანე ალექსანდრე გრუზინსკი, როგორც ჩვენს შორის უმფროსი მემკვიდრე და მასთან ერთად ჩემი უმცროსი დეიძლი ძმა. წავედით პირდაპირ ლეკებთან იმ იმედით, რომ ეს ხალხი ჯერ კიდევ ჩემს დაბადებამდე მსახურებდა ჩემს ოჯახს სპარსელებისა და ერეკლეს სახლის წინააღმდეგ. ადგილობრივ დარწმუნდნი, რომ ჩემი იმედი საფუძვლიანი იყო. გაიგეს თუ არა ჩემი ვინაობა, ისინი აღიჭურვნენ ჩემდა დასახმარებლად და ერთ თვესაც არ გაუვლია, რომ 60 ათასიანი ლეკის ჯარი შეიკრიბა დარუბანდში, სადაც შამხალის რჩევით ჩვენ ვუცდიდით ამ ჯარის შეკრებას. ერეკლემ, რა დაინახა, რომ ჩვენს წინააღმდეგ მას სხვა მთიულებიც არ

თქვენი იმპერატორებითი უმაღლესობა კეთილ ინებებს ჩემს მოსმენას, დაინახავს, სრულიად ადვილს და ორივე მხრისათვის უფრო სასარგებლო პროექტს, ვიდრე ყველა დღემდე არსებული პროექტებია. ყველა უბედურნი როდი არიან მოკლებულნი ნიჭსა და გონიერებას თქვენს უმაღლესობას მოეხსენება, რომ ბედნიერება და გონიერება არ დადიან ერთის გზით: მოგართმევ რა თქვენს უავჯუსტოეს სახელს ზე დაწერილ ამ წერილს, მოგახსენებ, რომ აჭაურის ჰენცელი (ციხი-უფროსი თ.უა პ. გ.) ისე გაკადნიერდა, რომ არა თუ არ მიიღო იგი არამედ დარაჯიც დამიყენა და მას შემდეგ კარში არ მიშვებს. დიდებულ მონარქინა, ეს არის უდიდესი კადნიერება თავისი თვითმპყრობელის წინაშე“.

დაეხმარებიან, * ეცა რუსეთის სამეფო კარს და მიეცა
ეკატერინე მეორეს საფარველს ქვეშ მის მიერ მოტაცე-
ბულ სამეფოსთან ერთად, რომ ამ საშუალებით გაეთა-
ვისუფლებია თავი ჩვენგან. რუსეთის სამეფო სახლმა,
მიიღო რა ეს ქვეშევრდომობა სერიოზულად (ИСТИННЫМ),
არ დაიშურა არაფერი, რომ დაეშალა ჩვენი ჯარები და
თუ მოახერხებდა თვითონაც დავეჭირეთ. თუმცა ორივე
მხარისაგან მოსყიდულმა დარუბანდის ხანმა ორჯერ დაშა-
ლა ჩვენი ლეკის ჯარები მოტყუებით, მაგრამ რუსებისათ-
ვის ჩვენს მიცემას ველარ ბედავდა. როცა ერეკლემ დაინა-
ხა, რომ ჩვენ რუსებს არ მიგვეცეს და სანამ ჩვენ დარუბანდ-
ში ვიქნებოდით, ის ვერ მოისვენებს, გარდა სხვა პატი-
ვისცემისა აღუთქვა ხანს ერთ-ერთი თავისი ქალის ცოლად
მიცემა, თუ იგი მას დაიცავდა ჩვენი ხელიდან. ერეკლემ
დიდად მოიგო ასეთი დაპირებით, რადგან ვერავითარი სხვა
სასყიდელით ვერც რუსეთი, ვერც ერეკლე ვერ მოი-
გებდნენ მის გულს ისე, როგორც ერეკლეს ქალის ცო-
ლად შერთვის იმედით, რადგანაც მას ამით უნდადა ოდე-
სზე ირანის შაჰად გამხდარიყო. ამიტომ მან დაივიწყა
სტუმართ-მოყვარეობა, რაც შეადგენს აზიის ყველა
ხალხების ჩვეულებას და გადაწყვიტა ჩვენი რუსეთისა-
თვის გადაცემა. მაგრამ ისე კი, რომ არც თავისი პირა-
დი ინტერესები დაევიწყებია და იმავე დროს არც თავის
მეზობლებში გაეტება სახელი. ამიტომ მან შემდეგი მის-
წერა თ-დ პოტიომკინს (რომელიც მასთან აწარმოებდა
მიწერ-მოწერას რუსეთის იმპერატორის სახელით):

* რატომ არ დაეხმარებოდნენ მთიულები? ეს ეკატერინეს მთავრო-
ბის ვერაგობა იყო; მათ არ მისცეს დახმარების ნება. ამ საცოდავ
ტიკინებს კი ეგონათ, რომ მთიულები მათი სურვილით არ ეხმარე-
ბოდნენ ერეკლეს.

„მართალია, თქვენ დიდებული ბრძანდებით თქვენს სახელმწიფოში, მაგრამ არ შემიძლია მხოლოდ თქვენის მოთხოვნით მოგცე ისეთი პირები, რომლებიც ირანის იმპერიაში უპირველეს წევრებად ითვლებიან და რომლებისათვისაც შეიძლება, თავიც დაგვარგო, ირანის ტახტზე შაჰის ასვლის დროს, რომელიც უეჭველად მკითხავს: რა ვუყავი მათ? აგრეთვე შეიძლება შური იძიონ ჩემზე ლეკებმა თუ მათ არ დავანახებ საკმაო საბუთს, რომელსაც მათ თვალში ჩემი გამართლება შეეძლება. ჩემთვის ასეთი გასამართლებელი საბუთი იქნება თვითონ რუსეთის იმპერატრიცას საკუთარი ხელით დაწერილი წერილი, რომელმაც უნდა დამარწმუნოს თავისი მეფური სიტყვით, რომ ის თვითონ მოუპოვებს მათ კუთვნილ მემკვიდრეობას, როგორც მე თქვენ თვითონ მარწმუნებდით, რომ მხოლოდ იმიტომ მოითხოვს ან თავადებს იმპერატრიცა, რომ მას თვითონ სურს მიისაკუთროს სახელი და პატივი მათთვის მემკვიდრეობის მიღების სექმეში. თუ იმპერატრიცა ამაზე დასთანხმდება და თავისი საკუთარი ხელით დაწერილი წერილით დამაიმედებს, მაშინ გამოგზავნეთ გემი ამ თავადების ასტრახანში წასაყვანად, რადგან ხმელეთით მათი რუსეთში გაგზავნა ჩემთვის შეუძლებელია“.

ამრიგად, ჩვენი ჯარების მეორეთ დაშლის შემდეგ, ხანმა მიიღო დამაკმაყოფილებელი წერილი იმპერატრიცასგან და გემი, რომლითაც ჩვენ რუსეთში უნდა წავსულიყავით. ამის შემდეგ ხანი ჩაიკეტა სერალში და გამოგვიგზავნა ჩვენ თავისი მინისტრები, რომლებმაც მოგვითხრეს თუ რამდენჯერ უარყო ხანმა რუსეთის მთავრობის წინადადება, მაგრამ ეხლა, როცა მან მიიღო

თვითონ იმპერატორი და წერილი, რომელშიაც ის მეფეს
სიტყვას იძლევა, რომ ჩვენ მხოლოდ იმიტომ მოგვიწოდებს
რუსეთში, რომ მხოლოდ მას ერთს ეკუთვნოდეს
სახელი და პატივი ჩვენ მიერ ჩვენი სამკვიდრებლის მი-
ღებისათვის, რადგანაც მაშინ როცა ჩვენ რუსეთში ვი-
ყავით, სამეფო სახლს ჩვენთვის აღარ ეცალა, ახლა კი
ჩვენ მიერ რუსეთის იმპერატორი გარეშე შემკვიდრეო-
ბის მიღება მისთვის სასიარცხო და საშიში იქნებოდა...
ამიტომ ხანი გვირჩევდა და გვთხოვდა თავისი მინისტრე-
ბის პირით, რომ არ გადაგვედგა რუსეთის მთავრობის
წინააღმდეგ რამე ისეთი ნაბიჯი, რომელიც ზიანს მოგვა-
ყენებდა როგორც ჩვენ, ისე ხანსაც, რომ აუცილებლად
წავსულიყავით რუსეთში და დახმარება მიგველო თვი-
თონ მათი უდიდებულესობისაგან და არა ლეკებისაგან.

ბატონიშვილ ალექსანდრეს არ სურდა ამ რჩევის
მიღება, მაგრამ მე მას ვუთხარი, რომ უკვე გვიან არის
წინააღმდეგობის გაწევა; რომ მან თავის დროზე არ მი-
იღო ჩემი რჩევა და ლეკების თხოვნა, რომ თავის დროზე
გავსულიყავით დარუბანდიდან საქართველოზე თავს და-
სასხმელად და რომ ახლა უნდა წავიდეთ რუსეთში, სანამ
ასე თავაზიანად გველაპარაკებიან, სანამ ძალით არ გაუგ-
ზაენივართ, რადგანაც აშკარა იყო, რომ დარუბანდის
ხანი გვალაღობდა.

ამგვარად დავსხელით გემზე 10 ნოემბერს და ზღვის
დიდი ღელვის შემდეგ, მივალწიეთ ასტრახანს, სადაც
სულ სხვა დავინახეთ და არა აღთქმული დახმარება.

ერეკლემ ისარგებლა ამ ორმაგი მოტყუილებით: არც
იმპერატორი და მისცა თავისი ქვეყანა, არც ხანს მიათ-
ხოვა თავისი ქალი, ჩაატარა რუსეთთან ერთად ომი თურ-
ქეთის წინააღმდეგ და ამის შემდეგ იმეფა კიდევ თორ-

მეტი წელიწადი. მე კი რუსეთის ტყვეობაში გავატარე
ჩვიდმეტ ნახევარი წელიწადი... *

საქართველო
საქართველოს

ლაშაბეგა № 3

Эпитафия

«О зритель возлюбленный. Остановись и возри на сие
плачевное место.

Здесь узришь вся величия и бедности человеческого рода.

Под сим камнем лежит сын великих князей и внук па-
рей грузинских, правнук персидских шахов и поколения
сильных повелителей вселенной (Багдадских халифов) На
ныне, с пятилетнего возраста своего от судьбы гонимый
двадцать четыре года с половиною, претерпевший многия
беды и, наконец, от вихря непостоянной фортуны далече
занесенный от возлюбленного своего отечества, содержимый
в неволе, бедности и презрении, даже звания своего лишен-
ный, сочтенный слугою брата своего родного (хотя и против
воли братней) и бедственно жизнь свою окончивший
1790 г. мая 15 дня на тридесятом году возраста своего,
родившийся 1760 г. генваря 22 дня.

Князь Тимофей, сын Амирахора Димитрия и Марии Ор-
белиановой.

Итак, читатель любезный, ежели ты из частных людей,
то не завидуи более великородным людям; ибо чем знатнее
они кровию, тем более подвержены суть падению; а ежели

* ამ წერილს თარიღი არა აქვს, მაგრამ რაკი ავტორი თვითონ
გვეუბნება, რომ ამის შემდეგ ერეკლემ თორმეტი წელი იმეფა და
მე კი ჩვიდმეტ ნახევარი წელი საკანში გავატარეო, ცხადია ეს წერი-
ლი მას დაუწერია 1799 წელს.

ты из вышних, смиряй себя, друг мой, и представь себе, сколь слаба пред тобою знатность человеческая».

В этой эпитафии много непонятного. Начнем с того, что кн. Ал. Дм. Амилахори, как видно из всех документов, родился 20 октября 1750 г., а не 22 января 1760 года. Затем автор эпитафии говорит, что он «бедственно жизнь окончил в 1790 г. мая 15 дня». Между тем мы его видим в живых 1799 г. (см. III его письмо). Но несмотря на это, эпитафия сугубо интересна, т. к. проливает много света на характер нашего автора. Мы уже говорили о той фамильной гордости, которой был одержим и которую он унаследовал от своих родителей. В эпитафии эта черта его характера оттеняется еще рельефнее. Здесь он не довольствуется тем, что выдает себя внуком царей грузинских, но, на том только основании, что кто-то из его фамилии был женат на внучке Шаха Абаса I, называет себя правнуком персидских шахов. Эпитафия обнаруживает в авторе и большую начитанность. Его эпитафия слишком смахивает на эпитафию на могиле древнегреческих героев, павших при защите Фермопил. Знание этой эпитафии несомненно предполагает в авторе знание древне - греческой истории.

Для нас также остается непонятным почему Амилахори датировал свою эпитафию 1790 годом. Надо только гадать, что он доведенный в тюрьме до отчаяния, думал покончить с собой. Но никакое гадание не может нам объяснить, почему он годом своего рождения, вопреки всем документам, называет 1760 год. Для нас не совсем ясно и то место эпитафии, где автор говорит: «даже зная своего лишенный, сочтенный слугой брата, хотя и против воли братвей».

Надо думать, что царь Имеретин Соломон I, отправив его в Астрахань, боясь, чтобы его, Александра, как политического преступника и беглеца не поймали и не предали Ираклию, выправил ему паспорт, в котором назвал его Тимофеем, слугой брата его Николая, которому никакая опасность от Ираклия не угрожала.

Грубую ошибку допускает и проф. А. С. Хаханов, снабдив брошюру Амилахори «В Астрахани» объяснением, говорит: «Кн. Александр Амирахоров с братом своим Николаем выехал в Астрахань в 1781 г. и оттуда прибыли в Москву в 1782 г. Александр остался в Москве, Николай же выехал за границу». Все это неверно, братья выехали в Астрахань в 1771 году. Они расстались в Астрахани же, причем Николай прямо направился в Иран, а Александр прибыл в Москву в 1772 г.

ეპიტაფია

„ჰოი, საყვარელო მნახველო! შესდევ და იხილე ეს მწუხარების ადგილი. აქ შენ დაინახავ ადამიანის ტომის ბოთელ დიდებასა და არარაობას.

ქვასა ამასა ქვეშ მდებარეობს ძე დიდთა თავადთა, შვილის შვილი საქართველოს მეფეთა, შვილის შვილის შვილი სპარსეთის შაჰთთა, შთამომავალი მსოჯლიოს ძლიერთა მფლობელთა (ბაღდადის ხალიფთა). ხოლო ეხლა, ხუთი წლის ასაკიდან ოცდა ოთხ ნახევარ წლის განმავლობაში ბედისაგან დევნილი, მსხვერპლი დიდთა უბედურებათა, თავის საყვარელ სამშობლოდან შორს გატყორცნილი ცვალებადი ფორტუნას მიერ; მყოფი ტყვეობაში, სიღარიბესა და მოძულეობაში, თავის

საკუთარს სახლსაც კი მოცილებული, ნიჩნეული საკუთარი ძმის ფარეშად (თუმცა წინააღმდეგ თვით მისი სურვილისა), დაბადებული 1760 წლის 22 იანვარს და 1790 წლის 15 მაისს თავის ტანჯულ სიცოცხლეს გაყრილი.

თავადი ტიმოთე, ძე ამილახორი დიმიტრი და მარიამ ორბელიანისა.

ამრიგათ, საყვარელო მკითხველო, თუ შენ უბრალოთაგანი ხარ, ნუ დაეხარბები დიდებულთა ბედს, რადვანაც ვინც უფრო დიდია წარმოშობით, მით უფრო უნდა მოელოდეს დაცემასა და უბედურებას. და თუ შენ დიდებულთაგანი ხარ, მოიკალ გულში ყოველივე სიამაყე და წარმოიდგინე სრული არარაობა ადამიანის დიდებისა“.

★

ამ ეპიტაფიაში ჩვენთვის ბევრი რამაა გაუგებელი. დავიწყით იქიდან, რომ ჩვენი ავტორი, როგორც ეს ყველა დოკუმენტებიდან სჩანს, დაბადებულია 1750 წ. 20 ოქტომბერს და არა 1760 წ. 22 იანვარს. შემდეგ ავტორი გვეუბნება, რომ ის მწარე სიცოცხლეს გაეყარა 1790 წ. 15 მაისს. ჩვენ კი მას ცოცხლებში ვხედავთ 1799 წელსაც (იხ. მისი მე-3 წერილი). ამისდა მიუხედავად, ეპიტაფია საინტერესოა, რადგანაც იგი საკმაოდ ახასიათებს თავის ავტორს. ჩვენ უკვე ვიცით, ალ. ამილახორის ავადმყოფური თავმოყვარეობა, ვიცით, როგორ ამაყოფს იგი თავისი დიდი გვარიშვილობით. მისი ხასიათის ეს მწარე ეპიტაფიაში უაღრეს წერტილამდეა მისული. აქ ის არ ემაყოფილდება იმით, რომ თავისთავს ქართველ მეფეთა შვილისშვილად აცხადებს,

ის მხოლოდ იმიტომ, რომ ვიღაც ამილახორს ოდესღაც
შაჰ-აბას I შვილის შვილი ჰყოლია ცოლად, თავს სპარსეთის
შაჰის ჩამომავლად აცხადებს... ეპიტაფია მის ავტორს
განათლებულ კაცად აჩენს. მას ამ შემთხვევაში ძლიერ
ეტყობა გავლენა იმ ეპიტაფიისა, რომელიც ლაკედემონელებმა
დააწერეს თერმოპილთან დახოცილი გმირების ძეგლს.
ეს კი ამილახორში ამჟღავნებს ძველი საბერძნეთის
ისტორიის ცოდნას.

ჩვენთვის გაუგებარია თუ რატომ ათარიღებს იგი
თავის ეპიტაფიას 1790 წლით. უნდა ვიფიქროთ, რომ
ბნელ საკანში გამომწყვდეული ჩვენი ავტორი მისულა სასოწარკვეთილებამდე
და 15 მაისს 1790 წ. თავის მოკვლას
ნდომია. მაგრამ ვერავითარი მოსაზრება ვერ გვიშველის
იმის გამოსაცნობად თუ რატომ თვლის იგი 1760 წ.
თავისი დაბადების წლად, როცა ყველა დოკუმენტი-
დან ვტყობილობთ, რომ ის დაიბადა 1750 წ.

ძნელი გასაგებია ეპიტაფიის ის ადგილიც, სადაც
ავტორი ამბობს: „თავის საკუთარ სახელსაც კი მოკლებული,
მიჩნეული საკუთარი ძმის ფარეშად (თუმცა წინააღმდეგ
თვით ძმის სურვილისა)“ ... უნდა ვიფიქროთ, რომ
იმერეთის მეფე სოლომონმა როცა ამილახორები ასტრახანში
გაისტუმრა, რადგანაც ეშინოდა, რომ ალექსანდრე
ამილახორი, როგორც პოლიტიკური დამნაშავე,
არ დაეჭირათ და ერეკლესათვის არ გადაეცათ.
ტიმოთეს სახელზე მისცა პასპორტი და მისი ძმა ნიკოლოზის
ფარეშად დასწერა.

დიდად ცდება პროფ. ა.ს. ხახანაშვილი, როცა ამილახორის
ბროშურას „ასტრახანში“ ასეთ შენიშვნას უკეთებს:
„ალექსანდრე ამილახორი თავისი ძმა ნიკოლოზთან
ერთად გაემგზავრა ასტრახანში 1781 წ. და იქიდან

მივიდენ მოსკოვში 1782 წელს. ალექსანდრე ღარჩა მოსკოვში, ნიკოლოზი კი სპარსეთისაკენ გაემგზავრა“. ეს მართალი არ არის. ძმები ასტრახანისაკენ გაემგზავრენ 1771 წ. ისინი ერთმანეთს გაშორდნენ ასტრახანშივე: ნიკოლოზი წავიდა ირანს, ალექსანდრე კი მოსკოვს, სადაც მივიდა 1772 წელს.

დასაბუბა № 4

В Астрахане

Действие

Бывший Выборгский офицер и грузинский князь Амир - Ахор.

Офицер, поавшись нечаянно с ним: Здравствуйте, в. с. как это я вас вижу здесь? Мы все в Выборге думали, что вы уже теперь в Грузии.

Амир. Я бы сам так думал, еслиб не был немножко поопытнее вас, за что я в Выборге сказал некоторым, что меня в Грузию не отпустят.

Офицер. Ах батюшка, в. с. как вы могли это узнать? Право удивительно.

Амир. Разве ты, старик, забыл, что я ворожей; мало ли, что я в Выборге вам предсказал?

Офицер. Это правда, сударь, мы все этому дивилися

Амир. Я тебе скажу, старик, почему я узнаю вперед, чтоб ты не думал, что я в самом деле ворожей. Как было мне не догадаться, что меня не в Грузию отпускают, когда с пенсиєю отправили и на дорогу ничего не дали? На что мне была в Грузии их пенсия, особливо столь презренная?

И как без прогонов было мне ехать столько тысяч верст?
И, так, друг мой, каждый предшествующий случай подает
знать о следующем, ежели и то хоть мало поумнее.

Офицер. Как же, сударь вы здесь остановились?

Амир. Я тащился целый год на дороге с моею пенсиею, которую должен был заслуживать по дороге, чтобы продолжать тем дальше путь. И тут бы я не остановился, да мне вдруг, бывшему у самых кавказских гор и старающемуся как-нибудь приехать, сказали, что есть государева воля, чтоб я на малое зремя в Астрахань воротился, де-ло-де есть с вами поговорить, и оттуда отправим с одною известною особою и с принадлежащею вам честью в Грузию. Нечего мне было делать, повернулся оттуда и живу здесь в ожидании, что скажут.

Офицер. Кажется, мы все читали государев указ, что вас отпустил. Как это, право, теперь переменял свое слово (качая головою). Кажется это не ладно.

Амир. Государь в этом не виноват.

Офицер. Конечно, большие господа так присоветовали ему; ведь, они то все мутят милостивого государя.

Амир. И они не виновны.

Офицер. Кто же, сударь, больше?

Амир. Политика так велит, да и ничто не смеет его не слушать, ни Государь, ни вельможи его.

Офицер. Кто же это, сударь, Политика? Право, об нем до сих пор не слыхал. Конечно, он какой-нибудь немец мудреной, что его все слушают; у нас, ведь теперь все по-смецки, а православных уж ничего не спрашивают.

Амир. Нет, он не немец; а по прозванию кажется, что он грек; и в Греции говорят, что он пришелец из дальних

стран басурманских, где, многия государства разорив, перешел в Европу. Греки хотя окрестили его своим именем, но не могли его научить своим законам; он же заставил греков слушать его советов и мучил до тех пор пока привел их в вечное порабощение, и ушел от них, насмеявшись над ними.

Офицер. Ах, какой проклятой человек! Давно ли, сударь, он в России появился?

Амир. Бывал он иногда и у Грозного царя; однако как сей государь не всегда его слушал осердясь на него истребил весь род сего царя, возвел Годунова на престол, вывел четырех лже-Дмитриев, привел чрез них поляков в Москву, приказал им в соборе коней своих привязать, и мучил до тех пор Россию, пока время, сжалившись над россиянами, дало им царя Михаила Романова. Тут было немножко отдохнули россияне, но со времен Петра I, кажется, переселился он с немцами вместе в Россию и живет по сих пор тут, где без него ничего не могут делать.

Офицер. Конечно, он какой-нибудь колдун, что со времени Грозного царя живет и теперь?

Амир. Он старее бабушки Грозного и твоего царя; он жил еще при Христе и прежде еще его гораздо. Он научил Прода истребить столько тысяч младенцев, чтобы и Христос тут же попался. Он научил Улисса медный конь соорудить при Трое, чем город взяли; он научил Немврода столп такой строить, чтобы не иметь опасности более от потопа; еще более всего, что он научил, говорят, самого Адамова сына, Каина, брата своего убить, чтобы целой земной шар одному ему и племени его остался.

Офицер. Это сударь, видно, сам сатана; другой, кто может столько жить и столько зла делать?

Амир. Ничего не бывало, он, говорят, и самого сатану научил против Бога возстать.

Офицер. Что за треклятый человек! Что, сударь, Росси добра от него ожидать?

Амир. Россия от него того же дождется, что и другие народы от него получили; разве время, производящее судьбу Божию, уничтожит его помышления.

Офицер. Разве время, сударь, может над ним что-нибудь произвесть?

Амир. Очень время гораздо старее его и сильнее, когда время хоть мало на него косо посмотрит, он уходит от страху, так что и с собаками его не найдешь. Еслиб не время, я бы не мог от него и в Грузии спастись. Он научил Ираклия *, чтоб меня еще в малолетстве истребить, ежели не хочет похищенное от себя царство потерять; но время по судьбе божьей не допустило Ираклия меня погубить, хотя изувеченного, но от него избавило.

Офицер. Разве и в Грузии бывает сей проклятый человек?

Амир. Он везде поспеваает: хотя грузинцы мало его слушают; однако Ираклий, долго живший в Персии, познакомился с ним там и, приметя в нем старый пес, что его охотно слушают и в Грузии его не оставлял своим посещением, и произвел над границами чрез него великое зло.

Офицер. Сделал ли хоть Ираклию какое нибудь добро за толикия его послушания и привязанность к нему?

Амир. Он целой век мучил его, советовал ему на свете никому не верить, даже отца родного ** выгнать в Россию

* Царь Грузинский Ираклий II.

** Царь Теймураз II.

под видом благих советов, где и помер в проклятии сына своего и политики купно, видя себя обманутым от них; а после напустил такой страх на него от меня, что через двенадцать комнат очутился от своей спальни, чтобы его не убили. А как я наступал на него самим делом чрез помощь лезгов (лезгин), тут же заставил его предать себя под покровительство российского двора и тем от меня избавиться; а россиянам советовал принять Ираклия, меня же достать за морями, чего бы то ни стало, обещая ему чрез то златые горы; то есть, обещал им доставить не только Грузию с ея златыми рудниками, но и турков выпнать из Европы чрез Грузию, а Персию, бывшую в междоцарствии еще легче завладеть, даже вложил в них мысль о всеобщей монархии. Россия слушала с благоговением все его советы, приняла Ираклия, достала меня чрез великия иждивения, произвела с турками и персами войну и излила денег и людей более, чем некогда трояне с греками вместе в славные оныя войны десятилетия, где более царей было собрано, нежели у вас полковников находится в армиях.

Офицер. Что ж, сударь оттуда пользы вышло за толикия иждивения и хлопоты?

Амир. Вишь, Политика не тотчас пользу дает, а обещает ее чрез несколько веков получить; а между тем время, видя толикия затеи от Политики, воззрило на него гневно и переселило на тот свет Екатерину с Ираклием, старостью и печалью изнуренных, а на место их произвело в России Павла I, который Политику послал к чорту, со всеми ея любимцами, а в Грузии Георгия, сына Ираклиева, который совсем не разумел языка Политики.

Офицер. Слава Богу, что этого чорта выгнали из обеих земель!

Амир. Не тут-то было. старик. Политика, хотя не мог являться при сих обоих владыках, его не любящих, но тайно влачился около их, устроил им великия козни. В Грузии научил прочих детей Ираклиевых возстать на своего брата и произвел чрез них междоусобную брань; и Георгию, от братьев притестненному, советовал через переводчиков отдать Грузию совсем россиянам. Георгий легко мог обмануться в таком случае, особливо при смерти лежащий, отдал Грузию россиянам, а братья его разбрелись в разные стороны. В России же стало, правда, ему более четырех лет голову свою ломать против Ш. I, но наконец сбескал старых своих питомцев, большею частью из ссылки возвращенных, чрез которых произвел он с государем своим то, что ты, может, сам слышал.

Офицер. (С прискорбным голосом). Знаю, сударь. Ах, проклятой царевубийца!

Амир. Он на твои побрани и не очень осердится. Это его древний титул, чем он еще гордится. Он за безчестие почитает простою смертью их морить, разве таких, которых он презирает, да и таких опять, которых время произвело, да кого он не может коснуться, пока время им не изменит.

Офицер. Разве, сударь, время особливых царей производит?

Амир. И очень. Политика производит только царей обыкновенных, а время чрезвычайных, при которых Политика не смеет являться и не нужна; поелику воля их есть масштаб их правления, и пока время им служит, ничто не может противустоять им. Таковы были в старину Немврод ассирийский, Кир персидский, Александр греческий, а из

новейших Махомед арабский, Чингис-хан и Темир-хан та-
тарские, и которым приписывали титул в Азии государь
времен.

Офицер. За то та, видно, сударь, у нас русская посло-
вица: время де чешит голову, а не гребень.

Амир (улыбнувшись). Точно так; время всему начало
и конец, и всему мера на свете.

Офицер. Вы, бы, сударь, написали письменно милостиво-
му государю и прописали бы все это, как этот проклятой
Политика их обманывает; может быть, он вас отпустил бы.

Амир. Этого я не могу по двум причинам сделать; пер-
вое, что разумному человеку позволяется раз и другой оши-
биться в одном деле, а третий раз уже нет. Я писал ба-
бушке и отцу его и ничего не получил, а третий раз здра-
вый разум не позволяет, хотя и умнее тебя давно мне это
советовали. А второе, положим, чтоб я и писал не токмо
письмо мое, но хоть бы и все попы и архиереи стали вдруг
на амвон и проповедали, и те не могут ничего произвестъ
против Политики. Он их самих поковеркает, если захочет.

Офицер. Что же, сударь, вам теперь делать, если не
хотите писать?

Амир. Нечего мне больше делать, как дадим времени
волю, чтоб оно по пословице твоей вычесало из нашей го-
ловы блох и гниль, от Политики напущенных, и тогда, мо-
жет быть, будем счастливы.

Офицер. (вскинул на небо глаза с благоговением). Дай,
боже, скорее, чтоб время возвратило и избавило вас и купно
Россию от таких злоупотреблений Политики.

Амир. Аминь, друг мой!

ვიბორგის ყოფილი ოფიცერი და ქართველი თავადი ამირ-ახორი.

ოფიცერი. (რომელიც მოულოდნელად ხვდება თავადს). თქვენო ბრწყინვალეებავ, როგორ მოხდა, რომ თქვენ აქა გხედავთ. ვიბორგში კი ასე ვფიქრობდით, რომ თქვენ ახლა უკვე საქართველოში ბრძანდებით.

ამირი. მეც თვითონ ასე ვიფიქრებდი, რომ ცოტა თქვენზე უფრო გამოცდილი არ ვიყო. აკი ვიბორგშივე ვეუბნებოდი ზოგიერთებს, რომ მე საქართველოში არ გამიშვებენ ნეთქი.

ოფიცერი. თქვენო ბრწყინვალეებავ, პირდაპირ საკვირველია თუ როგორ მიხვდით თქვენ ეს.

ამირი. ნუ თუ დაგავიწყდათ, მოხუცო, რომ მე მკითხავი ვარ? განა მე თქვენ ცოტა რამ გიწინასწერ-მეტყველეთ ვიბორგში?

ოფიცერი. ესეც მართალია, ბატონო! ეს ჩვენ ყველას გვაკვირვებდა.

ამირი. რომ შენ არ გეგონოს, მოხუცო, რომ მე მართლა მკითხავი ვარ, გეტყვი თუ როგორ ვწინასწარ-მეტყველებდი. აბა როგორ არ უნდა მივმხვდარიყავი, რომ მე საქართველოში არ გამიშვებდენ, როცა ვითომ პენსიით გამომისტუმრეს და საგზაო კი არაფერი მომცეს? ან კი რათ მინდოდა საქართველოში მე მათი პენსია და ისიც ისე აგდებით? საგზაოს მიუღებლად აბა როგორ უნდა გამომეგლო ამდენი ათასი ვერსი? ამრიგად, ჩემო

მეგობარო, გონიერი ადამიანისათვის ყოველივე წარსული მომავლის განმარტებაა.

ოფიცერი. თქვენ აქ რატომ გაჩერდით, ბატონო?

ამირი. მე მთელი ერთი წელიწადი მოვლოდავდი გზადაგზა ჩემის პენსიით, რომელიც მე გზაზე უნდა დამემსახურებია და მით განმეგრძო ჩემი გრძელი გზა. მაგრამ აქ მაინც არ გავჩერდებოდი, თუ ჩემთვის თვით კავკასიონის ქედთან, საიდანაც მე წასვლას ვეპირებოდი, არ გამოეცხადებიათ უმაღლესი ბრძანება, რომ მე კოტა დროებით ასტრახანში დავბრუნებულიყავი ვითომ რაღაც მოსალაპარაკებლად და იქიდან ერთ ცნობილ პიროვნებასთან ერთად ჩემი შესაფერი პატივისცემით წავსულიყავი საქართველოსაკენ. აბა მეტი რა ჯანი მქონდა? დავბრუნდი უკან და ვცხოვრობ აქ იმის მოლოდინში, თუ როდის მოიცილიან ჩემთან სალაპარაკოდ.

ოფიცერი. თითქმის ჩვენ ყველამ წავიკითხეთ მეფის ბრძანება თქვენი გამოგზავნის შესახებ. აბა ახლა ასე როგორ შესცვალა თავისი ბრძანება? (თავის ქნევით) აქ რაღაც ცუდად უნდა იყოს საქმე:

ამირი. მეფე აქ რა შუაშია?

ოფიცერი. ესეც მართალია: დიდი ბატონები მას ასე ურჩევდნენ. ისინი ყოველთვის ცუდ რჩევას აძლევენ ჩვენს მოწყალე ხელმწიფეს.

ამირი. არც ისინი არიან დამნაშავენი.

ოფიცერი. მაშ ვისი ბრალია, ბატონო?

ამირი. პოლიტიკა ასე მოითხოვს. მის ურჩობას კი ვერავინ ვაბედავს, ვერც თვით ხელმწიფე და ვერც მისი კარის კაცები.

ოფიცერი. ვინ არის, ბატონო, ეს პოლიტიკა? მე მის შესახებ დღემდე არაფერი მსმენია. რა თქმა უნდა ის

ვინმე ბრძენი ნემეცი იქნება თუ მისი ასე ყველას სჯერა!
ჩვენში ახლა ყველაფერი ნემცები არიან. მართმადიდებელთ
ბელთ კი არავენ არაფერს კითხავს.

ამირი. არა, ის ნემეცი არ არის, როგორც მისი სა-
ხელიდან სჩანს, ის ბერძენი უნდა იყოს. საბერძნეთშიც
მას შორეულ, უსჯულთა ქვეყნიდან მოსულადა სთვ-
ლიან. ამბობენ, მან მრავალი ქვეყანა დალუპა და შემდეგ
ევროპას ესტუმრაო. მართალია, ბერძნებმა მას თავისი
სახელი უწოდეს, მაგრამ თავისი კანონი კი ვერ ასწავლეს.
მან კი ბერძნები აიძულა მისი რჩევა მიეღოთ და მანამ-
დე აღელვებდა მათ, სანამ ისინი არ მიიყვანა საუკუნო
მონობამდე, რის შემდეგაც მათ მწარედ დასცინა და კი-
დეც განშორდა.

ოფიცერი. რა დაწყევლილი ვინმე ყოფილა! დიდი
ხანია, ბატონო, რაც ის რუსეთში გაჩნდა?

ამირი. ის ხანდახან მრისხანე იოანესაც ესტუმრებო-
და ხოლმე. მაგრამ რადგანაც ეს მეფე ხშირად მის რჩე-
ვას არ იჯერებდა, პოლიტიკა გაუჯავრდა მას და მისი
შთამომავლობასულ ერთიანად გასწყვიტა; სამეფო ტახტ-
ზე აიყვანა გოდუნოვი. შეპქმნა ოთხი ცრუ-დიმიტრი,
რომლებს მეშვეობით მოიყვანა რუსეთში პოლონელე-
ბი; მათ უბრძანა მოსკოვის ტაძრების ცხენის თავლად
გადაქცევა და მანამდე არ მოუსვენა რუსეთს, სანამ ის
დრომ არ შეიბრალა და მეფედ მიხეილ რომანოვი არ
ვისცა. ამის შემდეგ რუსებმა თითქოს ცოტათი კიდევ
დაისვენეს, მაგრამ პეტრე პირველის დროდან პოლიტიკა
ნემცებთან ერთად ხელახლად დაესახლა რუსეთში, სა-
დაც უიშისოდ არაფრის გაკეთება არ შეიძლება.

ოფიცერი. ალბად, ის დიდი რამ ჯადოსანი უნდა
იყოს, რომ იოანე მრისხანეს დროდან დღესაც ცოცხა-
ლია.

პოპა თუ მას თავისი სხვისაგან მოტაცებული სამეფო ტახტის დაკარგვა არ უნდოდა. მაგრამ დრომ ღვთისსურვილისამებრ, არ მისცა მას საშუალება ჩემს დასალუპავად და, თუმცა დასახიჩრებული, მაგრამ მაინც მიხსნა მისი ხელიდან.

ოფიცერი. ნუ თუ საქართველოშიც არის ის დაწყველილი (პოლიტიკა)?

ამირი. ის ყველგან ასწრებს, თუმცა ქართველები მას არც თუ ისე დიდად უჯერებენ. ერეკლე კი, რომელიც დიღხანს ცხოვრობდა ირანში, იქ გაეცნო მას და რაკი ამ ბებერმა ძაღლმა შეატყო, რომ მას (ერეკლეს) საქართველოში დიდად უჯერებენ, მასაც ესტუმრა და საქართველოს საზღვრებზე უბედურებაც მოახდინა.

ოფიცერი. ერეკლეს მაინც თუ გადაუხადა რაიმე სიკეთით ესოდენი მოჩივლებისა და კეთილისათვის?

ამირი. მან ერთი საუკუნის მანძილზე აწვალა იგი: შთააგონა არავის არ ნდობოდა. მან, ვითომ კეთილი მიზნით, თვით მშობელი მამა განდევნა რუსეთში. სადაც იგი მოკვდა თავისი შვილისა და თვით პოლიტიკის წყევლით, რადგანაც მიხვდა, რომ ის ორივემ მოატყუილეს. ამის შემდეგ პოლიტიკამ ისეთი შიში მოგვარა ერეკლეს ჩემ მიერ, რომ მან თორმეტი ოთახი გაირბინა და საწოლში ჩაიკეტა, რომ არ მოეკლათ როცა მე მას ზაფხულზე ლეკების დახმარებით თავს ვესმოდნი, (პოლიტიკამ) ის აიძულა თავი რუსეთისათვის შეეფარებია და მით იხსნა იგი ჩემი რისხვისაგან. რუსებს ურჩია მიეღოთ ერეკლე: მე კი, რაც უნდა დაჯდომოდით, უნდა დავეჭირეთ, რისთვისაც მან იმათ ოქროს მთები აღუთქვა, მათ არა მარტო საქართველო მისი ოქროს მადნებით, არამედ საქართველოს მეშვეობით თვით

თურქების ევროპიდან განდევნა და ირანის, რომელიც იმ დროს აღრეულობაში იყო, სრულიად დაპყრობა დაპირდა; იქამდე მივიდა, რომ რუსეთს შთააგონა მსოფლიო მონარქიის იდეა. რუსეთმა მადლობით მიიღო ყველა მისი რჩევა: მიიღო ირაკლი თავის მფარველობის ქვეშ. აუტეხა ომი ირანსა და თურქეთს, რასაც ფულით და ჯარებით ვაცილებით მეტი შესწირა. ვიდრე ტროადელებმა და ბერძნებმა ერთად შესწირეს თავის სახელგანთქმულ ომს, რომელიც ათეული წელი გრძელდებოდა და რომელშიც ვაცილებით მეტი მეფეები იღებდნენ მონაწილეობას. ვიდრე თქვენს ჯარებში პოლკოვნიკები მოიპოვებიან.

ოფიცერი. რა სარგებლობა მიიღეს, ბატონო ჩემო, ამდენი ხარჯებისა და შრომის სასყიდლად?

აშირი. პოლიტიკა მაშინვე როდი იძლევა სარგებელს. ის სარგებელის მიღებას პირდება ხოლმე რამდენიმე საუკუნის შემდეგ. დრომ, დაინახა რა ამდენი უწყესობა პოლიტიკისა, რისხვით შეხედა მას და საიჭიოსაკენ გაამგზავრა სიბერისა და მწუხარებით დაქანცული ეკატერინე და ერეკლე და გააფემა რუსეთში პავლე I, რომელმაც სრულიად უარჰყო პოლიტიკა ყველა მისი მომხრეებით, საქართველოში კი გაამეფა ერეკლეს ძე გიორგი, რომელსაც სრულიად არ გაეგებოდა პოლიტიკის ენა.

ოფიცერი. მადლობა ღმერთს, რომ ეს ეშმაკი გაუძევებიათ ორივე სახელმწიფოდან.

აშირი. სცდები, მოხუცო. პოლიტიკა, თუმცა ცხადლივ ვერ დაენახებოდა ვერც ერთს დასახელებულ მეფეს, რომლებსაც იგი მეტად სძულდათ, მაგრამ საიდუმლოდ კი აჩრდილივით თან დასდევდა მათ და ორივეს

დიდი ზიანიც მიაყენა. საქართველოში ერეკლეს დანა-
ჩენი შვილები აუჯანყა ძმა მეფეს და მათი მეთაურობით
მთელი სახელმწიფო შფოთისა და უთანხმოების სარ-
ბიელად გადაიქცა. ძმებისაგან შევიწროებულ მეფე
გიორგის მთარგმნელების მეშვეობით შთააგონა მიეცა
საქართველო რუსეთისათვის. სასიკვდილო სარეცელზე
მდებარე გიორგი ადვილად მოსტყუვდა და საქართველო
რუსეთს გადასცა.

მისი ძმები გაიფანტნენ სხვა და სხვა
მხარეს. რუსეთში პოლიტიკას თუმცა მთელი ოთხი
წლის განმავლობაში, პ(ავლე) I დროს, საქმე ცუდათ
ჰქონდა, მაგრამ მას შემდეგ მან უკვე მოიპოვა თავისი
ძველი მოწაფეები, რომელთა უმეტესობაც გადასახლები-
დან იყვნენ დაბრუნებულნი, რომელთა დახმარებითაც მან
თავისი ხელმწიფის წინააღმდეგ მოიქმედა ის, რის შესა-
ხებაც, ალბად, შენც გაგიგონია.

ოფიცერი. (ნაღვლიანად) როგორ არა, ბატონო.
მეფის წყეული მკვლელობა!

ამირი. მას თქვენ წყევლით ფერს ვერ შეუცვლით.
ეს (წყეული) მისი ძველი სახელია, რითაც იგი
კიდევ ამაყობს. მას სასირცხვილოდ ნიაჩნია ბუნებრივი
სიკვდილით იმათი დასჯა. ეს მას მხოლოდ ისეთებისათ-
ვის ემეტება, რომლებსაც დრო აჩენს და რომლებსაც
ის ხელსაც ვერ ახლებს. სანამ მათ თვითონ დრო არ
გასწირავს.

ოფიცერი. ბატონო, ნუ თუ დრო განსაკუთრებულ
მეფეებსა ჰქმნის?

ამირი. რატომაც არა. პოლიტიკა ჰქმნის მხო-
ლოდ ჩვეულებრივ მეფეებს, დრო კი განსაკუთრებულ
მეფეებსა, რომლებსაც პოლიტიკა ვერც კი დაენახვება

და რომლებსაც იგი სრულებითაც არ ესაჭიროებათ, ანამ მხოლოდ მათი ნება-სურვილი შეადგენს საფუძვლად ველს (სახელმწიფოს) მართვა-გამგეობისას და სანამ მათ დრო წყალობს ვერავინ და ვერაფერი წინ ვერ აღუდგება. ძველად ასეთები ყოფილან: ნემვროდ ასერიელი, სპარსელი კირი, საბერძნეთის—ალექსანდრე; ახალ დროში კი არაბეთის შაჰმადი, თათრების ჩინგის-ხანი და თემურ-ხანი, რომლებიც აზიაში ცნობილი იყვნენ დროთა შეუფეებად (Государь время).

ოფიცერი. ეტყობა, მართალი ყოფილა, ბატონო, რუსული თქმულება: თავს დრო ვარცხნის და არა სავარცხელიო.

ამირი. (სიცილით) სწორია. დროა ყოველიფერის დასაწყისი და დასასრული. ამ ქვეყნად მხოლოდ ის არის ყოველიფერის საზომ-საწონი.

ოფიცერი. კარგს კი ინებებდით თუ მისწერდით ჩვენს მოწყალე ხელმწიფეს და აუხსნიდით თუ როგორ ბატყუილებს მას ეს დაწყევლილი პოლიტიკა. შეიძლება მან თქვენ აქედან გაგიშვას.

ამირი. მე ამას ვერ ვიქ ორი მიზეზის გამო. პირველი ის, რომ ჭკუიან ადამიანს ერთსა და იმავე საქმეში მხოლოდ ორჯერ მიეტევება შეცდომა, მესამეჯერ კი არა. მე უკვე მივსწერე მის ბებიასა და მამას, მაგრამ პასუხი არ მიმიღია. მესამეჯერ მიწერას კი ჩემი გონიერება ეწინააღმდეგება. თუმცა შენზე უფრო ჭკვიანებსაც კი ბევრჯერ ურჩევიათ ჩემთვის ასე მოვქცეულიყავი. მეორეც ის, რომ არა თუ ჩემი წერილი, თვით ყველა ჰლედლები და ეპისკოპოსებიც, რომ გამოვიდნენ ქადაგებით პოლიტიკის წინააღმდეგ, მას მაინც ვერაფერს დააკ-

ლებენ. ის თვითონ მოუგრებს მათ კისერს, თუ კი მოი-
სურვებს.

ოფიცერი. მაშ რა უნდა ქნათ, ბატონო, თუ ^{ნიჭერა} არა გსურთ?

ამირი. მეტი რა უნდა ვქნა? დროს უნდა მოვუცადო. იქნებ მან, თქვენი თქმისა არ იყოს, ამოხილოს ჩვენი თავებიდან ის რწყილები და სისაძაგლე, რაც ჩვენში პოლიტიკას ჩაუნერგია და ამის შემდეგ შეიძლება ბედმაც მოგვხედოს.

ოფიცერი. (სასოებით აღაპყრობს თვალებს ცისკენ) ღმერთმა დაგიფაროს თქვენცა და რუსეთიც პოლიტიკის ბოროტებისაგან!

ამირი. ამინ, ჩემო კეთილო მეგობარო.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა